

BUXORO INNOVATION TA'LIM VA TIBBIYOT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI

BUKHARA INNOVATIVE EDUCATION AND MEDICAL UNIVERSITY SCIENTIFIC BULLETIN

Xalqaro ilmiy-metodik jurnal
Международный научно-методический журнал
International scientific-methodical journal

<https://scientificjournal.uz/>

2025/№ 2

ISSN 43-203

BUXORO INNOVATSION TA'LIM VA TIBBIYOT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI

**Ilmiy-nazariy va metodik jurnal
2025-yil, 2-son
Jurnal 2024-yildan chiqa boshlangan**

**“KAMOLOT” nashriyoti
Buxoro – 2025**

**“BUXORO INNOVATSION TA'LIM VA TIBBIYOT
UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI”
ILMIY-NAZARIY VA METODIK JURNAL**

2025, № 2

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1-yilda 4 marta nashr etiladi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2024-yil 1-noyabr № 04-8644-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti

Tahririyat manzili: 200100, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Namozgoh ko'chasi, 24-uy

Elektron manzil: <https://scientificjournal.uz/>

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Nusratov Anvar Ne'matjonich – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Texnik muharrir: Umurov Faxriddin Xotamovich Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti ATM boshlig'i

Mas'ul kotib: Sattorov Mirshod Erkinovich – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Umurov Feruz Faxriddinovich-Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti tasischisi, k.f.f.d (PhD), dotsent

Muhiddinov Bahodir Faxriddinovich-Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti Kimyoviy texnologiya kafedrasini mudiri, t.f.d., professor

Amonov Muxtor Raxmatovich-Texnika fanlari doktori, professor

Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich-Texnika fanlari doktori, professor

Shukurov Ilhom Boltayevich-Buxoro innovatsion tibbiyot instituti, k.f.f.d., professori

Khadiga Ahmed Ismail-Professor, Department of Pharmaceutical Chemistry, Faculty of Pharmacy, University of Alexandria, Alexandria, Egypt

Saidov Akbar Axadovich-Buxoro davlat tibbiyot instituti professori, t.f.d (DSc).

Xabibova Nazira Nasullayevna-Buxoro davlat tibbiyot instituti professori, t.f.d (DSc).

Amonova Matluba Muxtorovna-Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti rektori, b.f.f.d (PhD), dotsent.

Xamitova Firuza Artikovna-Buxoro davlat tibbiyot instituti dotsenti, t.f.d (PhD).

Nakanishi Makoto-Professor, Division of Cancer Cell Biology Utokyo People The institute of medical science

Ibragimov Xolboy Ibragimovich-Pedagogika fanlari doktori, akademik

Qurbonova Gulnoz Negmatovna-Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Izbullayeva Gulchehra Veleriyevna-Pedagogika fanlari doktori (DSc, professor

Safaraliyev Bozor Safaraliyevich-Pedagogika fanlari doktori, professor (Chelyabinsk davlat madaniyat instituti, Rossiya)

Emelyanova Irina Evgeniyevna-Pedagogika fanlari doktori, professor (Janubiy Ural davlat gumanitar pedagogika universiteti, Rossiya)

Filippova Oksana Gennadiyevna-Pedagogika fanlari doktori, professor (Janubiy Ural davlat gumanitar pedagogika universiteti, Rossiya)

Kozlov Vladimir Vasilyevich-Psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Olimov Shirinboy Sharofovich-Pedagogika fanlari doktori, professor

Baxronova Komila Yadgorovna-Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti, Umumta'lim fanlar kafedrasini mudiri, p.f.f.d (PhD), dotsent

Ramazonov Jahongir Djalolovich-Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Umurov Farrux Faxriddinovich-Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti Xalqaro aloqalar bo'yicha rektor maslahatchisi

Hojiyeva Zulfiya O'ktamovna- Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Nusratov Anvar Ne'matjonovich-Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

MUNDARIJA:

1. BAKHRONOVA Komila Yadgorovna-PSYCHOLOGICAL DISORDERS OF SCHOOLCHILDREN: CAUSES, MANIFESTATIONS AND ASSISTANCE	4
2. JALILOV Muhidin Halimovich, XAMROYEV Jobir Xolmurodovich, JALILOV Xusan Muhidinovich-TABIATDA KALSIY IZOTOPLARINING SELIKATLARI, BIRIKMALARI SHAKLIDA UCHRASHI VA TIBBIYOTDAGI O'RNI	9
3. YAXYOYEVA Zebiniso Obidovna-AXBOROT TEXNOLOGIYALARI TUSHUNCHASI.AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	32
4. TUKHTAYEV Sardor Anvarjon o'g'li, ADIZOVA Shoir Toirovna, AMONOV Mukhammad Murod o'g'li, HOMITOVA Gulnoza Zayniddin qizi-PASS ANALYSIS AND MOLECULAR DOCKING OF LIMONENE IN ESSENTIAL OIL EXTRACTED FROM THE PEPPER MINT PLANT	37
5. SAIDOVA Nigora Amanovna-IKKINCHI TIL O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	42
6. YULDOSHEVA Nilufar Yusufvna-ONLAYN TA'LIM MUHITIDA ELEKTRON O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHNING BOSH TAMOYILLARI	48
7. XAMROEV Jobir Xolmurodovich, XUDOYQULOVA Shoir Narzullaevna, ABDULLAYEV Abdurashid Rasulberdi o'g'li-TIBBIYOT O'QUV YURTLARI TALABALARI MUSTAQIL TA'LIMINING «ESHITISH FIZIKASI. INFRATOVUSH, TOVUSH VA ULTRATOVUSH» MAVZUSINI BAJARISHI BO'YICHA USLUBIY KO'RSATMA.	51
8. TALABA MUSTAQIL ISHI MAZMUNI, TASHKIL ETILISHI	55
9. БОЛТАЕВА М.Ш-НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ПРОИЗНОШЕНИЮ	58
10.НЕЪМАТУЛЛАЕВА Мамура Лутфуллаевна-ПОСЛЕДСТВИЯ ПЕРЕНЕСЕННОГО COVID-19 И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ БОЛЬНЫХ С ПАТОЛОГИЕЙ СЕРДЦА	66
11.ШОДИЕВ Шахобиддин-ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВО-ФИЛОСОФСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЗБЕКСКИХ ДЖАДИДОВ	71
12.BAHRONOVA Mavluda O'tkir qizi-OILADA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR VA MULOQOT AHAMIYATI.	74
13. RADJABOVA M.B-MO'JIZAVIY KAMALAK	80
14.GULOVA Dilnoza Shaxobiddinovna-JAHON BOZORIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ROLI	84
15.MASHHURA Sulaymonovna Safarova-3-7 YOSHLI BOLALARDA STOMATOLOGIK PROFILAKTIKA	87
16.RAMAZONOV Jahongir Djalolovich-AXBOROTLASHGAN JAMIYAT VA AXBOROT ALMASHINUVI JARAYONINING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI	90
17.RAJABOV San'atjon Sunatovich-MIRZO ULUG'BEKNING "TO'RT ULUS TARIXI" ASARI YURTIMIZ TARIXINI O'RGANISHDA MUHIM MANBA	94
18.MUZAFFAROVA Farida Muxtor qizi-PEDAGOGIK FIKIRLAR TARAQQIYOTIDA "POSHSHOXOJA IBN ABDUVAHOBXOJA" ASARLARINING O'RNI	98

PSYCHOLOGICAL DISORDERS OF SCHOOLCHILDREN: CAUSES, MANIFESTATIONS AND ASSISTANCE

0000-0002-7345-2310

BAKHRONOVA Komila Yadgorovna

Doctor of Psychology, Associate Professor.

Bukhara University of Innovative Education and Medicine

komilaba338@gmail.com

Annotation: The topic of psychological disorders in schoolchildren is relevant and requires special attention from teachers, psychologists and parents. This paper examines the main causes, manifestations and ways to help children suffering from various psychological disorders at school age. Special attention is paid to disorders such as anxiety disorders, depression, hyperactivity, as well as problems with adaptation and behavior, which can significantly affect the educational process and social integration of a child. The external and internal factors contributing to the occurrence of these disorders, including family environment, school environment and age characteristics, are analyzed.

Keywords: psychological disorders, schoolchildren, anxiety, depression, hyperactivity, help, diagnosis, correction.

Introduction. School age is one of the key stages of a child's psychosocial development. During this period, significant changes occur in the cognitive, emotional and social spheres, which determines the formation of basic components of personality, as well as preparation for more complex life and educational tasks. The psychology of a child at school age covers a wide range of issues, including cognitive development, peculiarities of interaction with others, motivation, emotional reactions and the development of self-awareness.

School age covers the period from 6-7 to 12-13 years and is traditionally divided into junior school (6-9 years) and senior school (10-12 years) periods. At this time, the child develops more complex cognitive and social skills, and he gradually moves from direct perception and action to abstract and logical thinking.

At this stage, the student begins to master the basic school disciplines, develops the ability to read, write, count, and also acquires the skills of independent work. At this age, basic cognitive functions such as attention, memory and perception are actively formed, as well as ideas about oneself and the world around them develop.

The student's thinking at this age becomes more logical and consistent. However, it is still associated with specific objects and situations. Children begin to understand cause-and-effect relationships, can classify objects and organize them into categories.

Visual and imaginative thinking prevails in primary school age, and more logical and consistent in older age, although abstract thinking begins to develop only in adolescence.

However, it is during this period that a number of psychological disorders may manifest themselves, which affect the emotional, social and intellectual development of the child.

1. The causes of violations of the child's psychology at school age

Violations of the psychology of schoolchildren can have many causes, both external and internal. It is important to understand that they can arise not only because of problems in the family or school, but also because of the characteristics of the child himself.

The main reasons are:

Family problems: Single—parent families, emotional or physical abuse, lack of attention from parents - all this can lead to psychological problems in a child. For example, studies show that children who grew up in families where conflict or violence often occur are twice as likely to suffer from anxiety disorders. One striking example is the case described in the works of American psychologist John Bowlby, who argued that instability in relationships with parents can become the basis for the development of anxiety disorders in a child.

School environment: Psychological problems may be related to the learning process, relationships with teachers or classmates. Overload, problems with adaptation, bullying and lack of emotional support from the school staff — all this can cause stressful reactions. Studies show that 20-30% of schoolchildren aged 10-15 years are bullied, which can become a risk factor for the development of depression and low self-esteem.

Age characteristics: School age is a period of active development when children begin to realize themselves and their place in the world. This process may be difficult in some children due to poor social skills, neurological characteristics, or insufficient mental maturity. For example, children with attention deficit or hyperactivity disorder often have difficulty adapting to the demands of school life¹.

2. The main types of psychological disorders in school-age children

Psychological disorders in schoolchildren can manifest themselves in various ways. The most common violations include:

Anxiety disorders: Children who experience constant anxiety may have problems concentrating, get tired quickly, and experience fears related to school, socialization, or health. For example, in one of the studies conducted based on the analysis of the condition of 1, 500 schoolchildren, it was found that anxiety disorders are observed in 10-12% of school-age children. Anxiety often manifests itself in the form of panic attacks or persistent fear of school, which leads to missed classes and social isolation.

Depression: Despite the fact that depression is more often associated with adults, it can also manifest itself in children. In school-age children, depression can manifest itself through increased irritability, apathy, problems with concentration, decreased interest in previous activities, as well as through physical symptoms such as headaches or abdominal pain. In one of the major studies conducted in the UK, it was shown that 1 in 20 schoolchildren suffers from depression, which makes this disorder one of the most common in children².

At school age, the active formation of self-awareness begins. The child begins to distinguish between "me" and "not me", to build clearer ideas about his strengths and weaknesses, as well as to realize his role in the peer group. During this period, adult support is especially important, since a positive self-perception is associated with successful adaptation in a school environment.

During the transition period in school life, a child may have difficulty adapting to new conditions, both educational and social. This can lead to difficulties in establishing

¹ Подросток и насилие: проблемы и факты (И.Б.Степанова, Т.М.Явчуновская, Криминологический журнал БГУЭП N 4(18), IV квартал 2011 г.)

² Подросток и насилие: проблемы и факты (И.Б.Степанова, Т.М.Явчуновская, Криминологический журнал БГУЭП N 4(18), IV квартал 2011 г.)

contacts with classmates, deterioration of academic performance, as well as the development of low self-esteem. For example, in a study conducted among first-graders in Russia, it was found that 15% of children experience significant difficulties in social adaptation in the first months after starting school. Symptoms of hyperactivity and attention disorders (ADHD): Children with attention deficit hyperactivity disorder often cannot concentrate on learning tasks, they find it difficult to maintain discipline, they can be impulsive and easily distracted. These violations can affect their academic performance and relationships with teachers and classmates. About 5-7% of schoolchildren worldwide suffer from ADHD, which makes this disorder one of the most common.

Emotional reactions become more diverse and differentiated. The child begins to realize the complexity of human relationships, to show empathy and empathy, as well as to face the first conflicts in interpersonal interactions. It is important that during this period adults help the child to master the skills of emotional self-regulation, as well as conflict resolution.

Aggressive behavior, violation of discipline, a tendency to conflict and violation of rules can be signs of mental disorders. Such children may be withdrawn or, conversely, show aggression towards others. An example is the behavior of adolescents suffering from the disorder of conduct Disorder, which is often associated with social and emotional problems in the family and school.

Social interactions at school age become more complex. The child begins to actively join social groups, develop communication strategies with teachers and peers, which contributes to the formation of social skills.

In high school age, the influence of peers on the child becomes more noticeable. Friends and classmates play an important role in the development of self-esteem and in the formation of personal and social identities. During this period, children begin to realize the importance of group membership and may experience strong peer pressure.

Psychological disorders at school age can seriously affect a child's personal and social development. For example, children with anxiety disorders or depression often have difficulty communicating with classmates and cannot fully integrate into the team. This can lead to social isolation, poor classroom relationships, and feelings of loneliness.

Now let's move on to the analysis of the results obtained directly on the basis of the Kettell method. First of all, it should be noted that the data obtained for each factor informs us about the formation of a particular trait, which includes 16 factors related to personality and personal profile. Our main goal is to draw a certain level of socio-psychological conclusions by comparing children of two different categories ("n1" and "n2") of the same age.. In this context, we sought to evaluate personality traits according to the Kettell criteria in a conditionally accepted group of healthy ("n1") type children and use this assessment to develop a certain level of practical recommendations. Consequently, analytical developments of the capabilities of the Kettell method and each of the 16 factors in it are available in many scientific literature sources. Therefore, in this analysis, we found it necessary to interpret the methodology without focusing on each of the 16 factors, combining data reflecting empirical results on these factors into 3 generally accepted components. The following criteria were included:

I. Factors characterizing emotional-volitional components: C; F; G; I; Q; Q3; Q4;

II. Communicative factors expressing components: A;H;E;N;L;

III. Cognitive factors expressing the components: B; M; Q1; Q2.

Therefore, the main task of selecting these criteria is to provide a comparative assessment of the behavior of primary school age students based on these components by separately identifying the personal components that form in the personality of healthy (n1) and unhealthy (n2) children. Also, with the help of these assessments, an attempt was made to formulate certain assumptions about the strengths and weaknesses characteristic of this category of children (table 1).

Table-1

Comparatively typical indicators of the manifestation of personality components in primary school age students

Components								
criteria object	Emotional- volitional		Communicativ e		Cognitive		Total	
	a	б	a	б	a	б	a	Б
n ₁ =58	26	32	33	25	30	28	30	28
%	44,8	55,2	56,9	43,1	51,7	48,3	51,7	48,3
n ₂ =55	17	38	18	37	27	28	21	34
%	31,9	69,1	32,7	67,3	49,1	50,9	38,2	61,9

As can be seen from the table, in a healthy group of children (n1 = 58), as well as in an unhealthy group of children (n2 = 55), the scale of indicators differs in that they manifest themselves at different levels. This suggests that there is a tendency to study each child or group individually and respond to it on that basis.

In particular, the manifestation of the factors of the emotional-volitional component ("C"; "F"; "G"; "I"; "Q"; "Q3"; "Q4") indicates that in the group n1= 58 this indicator reaches 32 people, that is, 55.8% compared with indicators of a certain degree of adequacy ("a"), that is, 44.8% compared with inadequate ("b"). At the moment, it has become known that the scale of these indicators is in the group of 17 people, (30.9%) adequate and 38 (69.1%) "inadequate" indicators in the group of unhealthy children (n2 = 55). That is, in a healthy group of children (n1), in more cases than in an unhealthy group of children (n2), emotional stability, mental overstrain, responsibility, perseverance, a little calmness, self-control are "indicators of adequacy" (that is, if these qualities are manifested above average) of highly active qualities. And in the group of unhealthy children (n2=55), we see that the indicators of non-compliance with these qualities (criterion "b") are more pronounced (Table.1), which indicates an even greater social need to organize more correctional work in the emotional and volitional sphere with children in whom certain behavioral disorders are observed.

In the manifestation of the factors ("A"; "H"; "E"; "N"; "L") communicativeness" selected as the second component by the Kettell method, we see a certain degree of inconsistency in the members of both groups ("n1" and "n2").

In particular, in the group of healthy children (n1 = 58), "a"-the norm of adequacy

indicators are 33 people (56.9%), the result of which is associated with personal relationships in healthy children "initiative"-A; perseverance-H; leadership-E; diplomacy-H; self-confidence-J This is another confirmation of the relatively high severity, and in unhealthy children it can be observed that the indicators of this factor are manifested at a relatively low level. More precisely, the scale of adequate indicators of communication (criterion b) was only 18 (22.7%) in the group of unhealthy children ($n_2 = 55$). Non-communicative indicators were recorded in 37 children (67.3%).

Conclusion

This study aims to determine the impact of parental assessment and attitudes on the personal development of children with behavioral disorders, as well as to study the dynamics of family relationships in the process of psychological correction of the family and identify social factors contributing to the success of the family. psychocorrection. and based on the results of the study, the following general conclusions were drawn³.

An analysis of the personality structure of children with behavioral disorders showed that they have pronounced disharmony compared with healthy children. At the same time, this process is determined and evaluated by a clear expression of certain socio-psychological factors: weakness of emotional and volitional control, high level of emotional experiences, high level of anxiety, high sensitivity, loneliness, rigidity, disappointment.

References

1. Alexandrovskaya E.M., Gilyasheva I.N. Adapted modified version of R.Kettell's children's personality questionnaire: Methodological recommendations. – M.: Publishing House of Moscow State University, 1993. -34 p.
2. Dubrovina, N. A. Psychology of a student: The influence of emotional and social factors on the development of a child. — M.: Academy, 2015.
3. Zakharov I. M. Psychology of a school-age child: Problems and ways of correction. — St. Petersburg: St. Petersburg, 2018.
4. Rogova N. S. Psychology of childhood: Emotional disorders in children. — M.: Prosveshchenie, 2017.
5. K.Y.Bakhronova Features of psychocorrection of behavioral disorders in children and adolescents. Bulletin of Integrative Psychology, Yaroslavl, 2017. No. 15. – pp. 136-139.

³ КЯ Бахронова. European Journal of Humanities and Social Sciences, 50-54, 2021

TABIATDA KALSIY IZOTOPLARINING SELIKATLARI, BIRIKMALARI SHAKLIDA UCHRASHI VA TIBBIYOTDAGI O'RNI

*JALILOV Muhidin Halimovich
XAMROYEV Jobir Xolmurodovich
Zarmed Universiteti*

*JALILOV Xusan Muhidinovich
Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kalsiy elementi va izotoplari, kalsiy elementining silikatlar va alyumosilikatlar ko'rinishida keng tarqalganligi, bundan tashqari birikmalar shaklida, tog' jinslari tarkibida juda ko'p tarqalganligi, sanoatda katta ahamiyatga ega ekanligi takidlangan. Kalsiyning inson va hayvonlar hayotidagi o'rni, bu elementni inson hayotidagi funksiyalari haqida ma'lumotlar yoritilgan. Ayniqsa odam skeletining asosiy qismini kalsiy tashkil qilishi va mehanik hossalari bayon qilingan.

Аннотация: В этой статье утверждается, что изотопы кальция в виде силикатов и алюмосиликатов, а также их соединений, широко распространенных в горных породах, имеют большое значение для организма человека и животных. Освещены данные о роли кальция в жизни человека и животных, функции этого элемента в жизни человека. В частности, описана о том, что кальций является основной части скелета человека и механические свойства кальция в скелета человека.

Abstract: This article states that calcium isotopes in the form of silicates and aluminosilicates, as well as their compounds, which are widespread in rocks, are of great importance for the human and animal body. The data on the role of calcium in human and animal life and the functions of this element in human life are highlighted. In particular, it describes that calcium is the main part of the human skeleton and the mechanical properties of calcium in the human skeleton.

Kalit so'zlar: kalsiy, kalsiyning silikati va alyumosilikati, kalsiy birikmalari, kalsiy gidroksidi, kalsiy karbid, kalsiy oksid, kalsiy sulfat, kalsiy xlorid, digidroortofosfat, kalsiyning inson hayotidagi o'rni, kalsiyga boy mahsulotlar, ohak, kalsiy izotipi, odam suyagi, rangsiz kristal.

Kirish: Kalsiy (lot. Calcis — ohak so'zidan olingan; Calcium), Ca — Mendeleyev davriy sistemasining II guruhiga mansub protonlar soni 20 ta bo'lgan kimyoviy element. Ishqoriy-yer metalliga kiradi, atom massasi 40,08 m.a.b. ga teng. Tabiiy kalsiyni oltita barqaror izotoplardan tashkil topgan: ^{40}Ca (96,94%), ^{44}Ca (2,09%), ^{42}Ca (0,67%), ^{48}Ca (0,187%), ^{43}Ca (0,135%) va ^{46}Ca (0,003%).

Kalsiy atomining ko'rinishi oqish kumush rangli qattiq metall, atom radiusi 197 pm, ionlashish energiyasi 589,4kJ/mol. Kalsiy erda tarqalishi jihatidan beshinchi o'rinda ya'niy O, Si, Al, Fe dan keyin turadi, massasi 3,38%ni tashkil qiladi. Tabiatda faqat minerallar ko'rinishida 400 ga yaqin holda uchraydi [1,2].

Ishning maqsadi: Kalsiyning turli silikatlari, alyumosilikatlari va birikmalarini o'rganish: anortit $\text{Ca}(\text{Al}_2\text{Si}_2\text{O}_8)$, diopsid $\text{CaMg}(\text{Si}_2\text{O}_6)$, vollastonit $\text{Ca}_3(\text{Si}_3\text{O}_9)$ keng tarqalgan. Bulardan tashqari, kalsiy karbonat- CaCO_3 (tabiatda uchrashi — ohaktosh, bo'r, marmar shakllarida), dolomit $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$, fosforit $\text{Ca}_5(\text{PO}_4)_3(\text{OH}_2\text{SO}_3)$, apatitlar $\text{Ca}_{10}(\text{PO}_4)_6(\text{OH}, \text{F},$

Cl_2 , gips $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ va boshqa sanoat ahamiyatiga ega bo'lgan birikmalari mavjud.

Kalsiy birikmalari tabiatdagi tog' jinslari, suv va tuproq tarkibida ham mavjud. Kalsiy biogen elementlardan biri bo'lib, o'simlik, odam va hayvonlar suyagining asosini tashkil etadi. CaCO_3 — mollyuskalar, shilliqqurtlar va tuxum po'stlog'i tarkibida ko'p miqdorda bo'ladi.

Kalsiy birikmalari:

a) **Kalsiy gidroksid**, so'ndirilgan ohak, $\text{Ca}(\text{OH})_2$ — kuchli asos. Rangsiz kristall modda. Zichligi $2,34 \text{ g/sm}^3$. Tabiatda portlantid minerali holida uchraydi. 1 va 0,5 molekulali suv kristallogidratlari ma'lum.

b) **Kalsiy karbid**, CaC_2 — kalsiyning uglerod bilan hosil qilgan birikmasi. Kimyoviy sof holdagi kalsiy — rangsiz kristall modda, texnikada qo'llanadigani kulrang yoki qora rangli. Suyuqlanish temperaturasi 2160°C , qaynash temperaturasi 2300°C ; zichligi $2,22 \text{ g/sm}^3$ ga teng.

v) **Kalsiy oksid**, CaO — so'ndirilmagan ohak, CaO — kalsiyning kislorodli birikmasi. Rangsiz kristall modda. Suyuqlanish temperaturasi 2627°C , qaynash temperaturasi 2850°C ; zichligi $3,37 \text{ g/sm}^3$ ga teng.

d) **Kalsiy sulfat**, CaSO_4 — sulfat kislataning kalsiyli tuzi. Rangsiz kristall modda. Tabiatda digidrat $\text{Ca}(\text{SO}_4)_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$ (gips, alebastr) va angidrit CaSO_4 holida uchraydi. Suyuqlanish temperaturasi 1460°C ; zichligi $2,98 \text{ g/sm}^3$ ga teng.

g) **Kalsiy xlorid**, CaCl_2 — xlorid kislotaning kalsiyli tuzi. Rangsiz kristall modda. Suyuqlanish temperaturasi 775°C , qaynash temperaturasi 1957°C ; zichligi $2,512 \text{ g/sm}^3$ ga teng.

e) **Digidroortofosfat** $\text{Ca}(\text{HPO}_4)_2$ — gigroskopik modda. Uning monogidratlari $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$ suvda oz 30°C haroratda 100 g eriydi. Kalsiy ohakiga fosfat kislota ta'sir ettirib $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$ esa appatit yoki fosforitga fosfat yoki sulfat kislota ta'sir ettirib olinadi. Kalsiy fosfatlari — rangsiz Kristal shaklida bo'ladi. Ortofosfat $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ ni — birinchidan suyuqlanish temperaturasi 1200°C zichligi $2,81 \text{ g/sm}^3$ va ikkinchidan suyuqlanish temperaturasi 1670°C zichligi $3,07 \text{ g/sm}^3$ modifikatsiyalarda mavjud.

Tajriba qismi: Kalsiy elementining izotoplari qotishmalar, birikmalar, selikatlar va tuzlar tarkibida ko'p uchraganligi uchun uni arashmalar tarkibida bo'lishini, miqdori va sifatini aniqlab olish uchun $E\gamma=50 \text{ MeB}$ gacha -nurlanishlar hosil qiluvchi betatronlarda yoki mikrotronlarda o'tkaziladigan (γ x, γ') -reaksiyalardan ham foydalaniladi. [3.5] Buning uchun effektivligi yuqori va ajratib olish qobiliyati katta bo'lgan Ge(Li)-detektorlardan foydalanilsa yaxshi natijalarga erishiladi.

Maqsad: Kalsiyning inson hayotidagi o'rni. Kalsiy suyakning mineral moddasi gidroksilopatit $3\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2 \cdot \text{Ca}(\text{OH})_3$ mikroskopik kristalchalar shaklida bo'ladi va inson organizmida muhim rol o'ynaydigan mineral hisoblanadi va uning tibbiyotdagi o'rni juda katta[2.4]. Kalsiyning asosiy funksiyalaridan ba'zilar quyidagilar:

1) **Skelet tizimida:** kalsiy, asosan, unga yung modeli $\varepsilon=10^{10} \text{ Pa}$ cho'zilishdagi mustahkamlik chegarasi $\delta=100 \text{ MPa}$ ni beruvchi suyaklarning tuzilishida va mustahkamligini ta'minlashda ishtirok etadi. Suyaklar odam organizmi massasining 18%ni tashkil qiluvchi, zichligi esa $2,4 \text{ g/sm}^3$ teng. Tayanch – divigitellar apparati bo'lgan suyaklarning 99% ni kalsiy tashkil qiladi. Suyak to'qimalarining mexanik xossalari odamning yoshidan, o'tkazgan kasalliklaridan va o'sishining shaxsiy shart sharoitlaridan

bog'liq. Tos suyaklari bo'ylama yo'nalishda 45000 H mexanik kuchlanishga bardosh bersa, ko'ndalangiga esa 2500 H mexanik kuchlanishga bardosh beradi. Shuning uchun kalsiyni etarli darajada iste'mol qilinishi osteoporoz kabi suyak kasalliklarini oldini olishda muhimdir.

2) **Mushaklarni harakatlantirishda:** kalsiy mushak tolalarining qisqarish jarayonida ishtirok etadi. Demak kalsiy mushaklar o'z ish faoliyatini to'g'ri amalga oshirishi uchun zarur.

3) **Qon bosimini boshqarishda:** kalsiyning qon tomirlaridagi o'rni juda katta ahamiyatga ega bo'lib u qon bosimini boshqarishda yordam beradi va yurak ritmini saqlashda ham ahamiyatlidir.

4) **Nerv signallarini o'tkazishda:** nerv hujayralarida kalsiyning mavjudligi nerv impulslarini o'tkazishda muhim rol o'ynaydi, bu esa organizmning turli funksiyalarini muvofiqlashtirishga yordam beradi.

Kalsiy manbai: sut mahsulotlari (qatiq, pishloq), sabzavotlar (brokkoli, karam, bulg'or qalampiri), yong'oqlar, dukkaklilar va boshqa oziq-ovqat mahsulotlarida mavjud. [4.6]

Xulosa: Kalsiyning o'zlashtirilishi: Kalsiy ingichka ichak vorsinkalari orqali surilib hujayralar yordamida, qonga chiqarib o'tkaziladi. Bu yo'lda unga kalsitriol — D vitaminining faol shakli ko'maklashadi. U kalsiyning ingichka ichak hujayralariga singishini oshiradiva kalsiyni surilish jarayoninini tezlashtiradi.

Tadqiqotlarda aniqlanishicha, ratsiondagi oqsillar miqdorini 3 barobargacha ya'ni 1 kg vaznga 2,1 grammgacha oshirish ichakda kalsiy so'rilishini 8 foizga oshiradi. Shu tarzda, nafaqat kalsiy, balki u bilan birgalikda etarli miqdorda oqsil qabul qilish kerak, shuningdek quyosh ostida ya'ni to'liq uzunligi (280-315) nm bo'lgan ultra binafsha nurlari ta'sirida ostida toza xavoda bo'lishi yoki D vitaminiga boy mahsulotlarni istemol qilish muhim.

Yuqoridagilarni hisobga olib odam organizmiga kalsiy,oqsil va D vitaminiga bo'lgan kunlik ehtiyoj:

Kalsiy — 1 000-1 200 mg.

Oqsil — erkaklar uchun 65-117 g, ayollar uchun 58-87 g.

D vitamini 9— 10 mkg.

Quyidagi jadvalda yaxshi o'zlashtiriladigan, kalsiyga boy mahsulotlar ko'rsatilgan:

No	Mahsulotning nomi	Miqdori
1	Bir dona tuxum po'chog'i	2gr
2	Kunjut (100g.)da	975 mg
3	Pishloq (100g.)da	1.184 mg
4	Yog'dagi sardine balig'i (100g.)da	382 mg
5	Suli yormasi (bir porsiyada)200mg	200 mg
6	Bodom(100g.)da	216 mg
7	Sarimsoq piyoz(100g.)da	181 mg
8	Petrushka(100g.)da	138 mg

Kalsiy elementi 1d2s sohasi elementlari orasida, fanning turli sohalarida turli tadqiqotlar o'tkazilganligiga qaramasdan [7] hali ham bu element turli xil usulda o'tkazilayotgan tadqiqotlar markazida turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G.Sh. Aripova, K.Yu. Salixova, —Shaxsning fiziologik rivojlanishi o'quv uslubiy majmua.
2. A.S.Gabelko, B.S.Ishxanov, I.M Kapitonov., I.M. Piskaryov., M.X.Jalilov. "Новые данные о гигантском деполном резонансе ядро ^{40}Ca ". Вестник Московского университета сер.3 физика. Астрономия 1986. Т.27 ст. 43-47
3. I.R. Asqarov "Tabobat qomusi".-T. Mumtoz so'z, 2020.
5. M.X. Jalilov, U.R.Arzibekov, G.H.Hamdammova" (γ x, γ') reaksiyasi yordamida aralashma tarkibidagi noma'lum moddani aniqlash" fizika va fizik ta'limning zamonaviy muammolari Samarqand, 2009. 407-411- b.
6. M.T. Sagdiyev, R.A.Alimova "O'simliklar fiziologiyasi" Toshkent 2007.
7. M.X. Jalilov, N.O. Sadikov, M.N. Xudoyqulova, F.N. Temirov, "Периспективи использования ускорителей при лечение новообразование в организме человека в условиях Узбекистана. «Вопросы науки и образования». №27(76), 2019, Москва. Ст. 84-88.
8. U.R. Arzibekov, M.X. Jalilov «Эффективность Ge(Li) - детектора для анализа спектров (γ x, γ') - экспериментах». СамДУ ахборотномаси. Самаркандю. 2017. В. 101-107.
9. M.X. Jalilov, J.X. Xamroyev, UJ. Alimov «Расчёт эффективности Ge(Li) - детектора полуэмпирическим методам. Гуманитарная и медико-биологическая педагогика.» Samarqand. 2015. Ст. 189-193.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI TUSHUNCHASI.AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.

YAXYOYEVA Zebiniso Obidovna

Muhandis dasturchi

Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti

o'qituvchisi

[Tel:+998 88 865-13-15](tel:+99888651315)

[e-mail:yakhyoevazebi@gmail.com](mailto:yakhyoevazebi@gmail.com)

Annotatsiya.

Kirish. XXI asr rivojlanish asri. Darhaqiqat, kun sayin atrofimizni egallab turgan barcha narsalarning tubdan rivojlanib borayotganiga amin bo'lamiz. Inson borki faqatgina yaxshi yashashga intiladi. Yaxshi yashashimiz uchun bugunki kunda juda ko'plab texnika va texnologiyaning rivoji, AKT ning hayotimizdagi o'rni beqiyosdir. Har birimiz hayotimizning bu takrorlanmas onlarini zamonaviy texnika va texnologiyalardan foydalanib, samarali bilimlar olib, ilmiy izlanishlar qilib mazmunli xa yaxshi xotiralarga boyitib yashamog'imiz joizdir.

Maqsad: Axborot texnologiyasining asosiy maqsadi — axborotni samarali tarzda to'plash, saqlash, qayta ishlash, uzatish va tarqatish uchun zarur vositalar va tizimlarni yaratishdan iborat. Bunday texnologiyalar turli sohalarida, jumladan, biznes, ta'lim, sog'liqni saqlash, hukumat va boshqa ko'plab sohalarida keng qo'llaniladi.

Materiallar va metodlar: Axborotni to'plash va saqlash: Ma'lumotlarni samarali to'plash, saqlash va tizimlashtirish. Bu orqali katta hajmdagi ma'lumotlarni bir joyga to'plash va ularni tezda qayta ishlash mumkin bo'ladi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash: Axborot texnologiyalari ma'lumotlarni tahlil qilish, ularni foydali formatga keltirish va qarorlar qabul qilishda yordam berish uchun ishlatiladi.

Ma'lumotlarni uzatish va tarqatish: Internet, tarmoqlar va aloqa vositalari orqali axborotni tezda va samarali uzatish. Bu kommunikatsiya va hamkorlikni osonlashtiradi.

Avtomatlashtirish va optimizatsiya: Axborot texnologiyalari turli jarayonlarni avtomatlashtirish, ish samaradorligini oshirish va xatoliklarni kamaytirish imkonini beradi.

Yangi imkoniyatlar yaratish: Axborot texnologiyalari yangi biznes-modellarni yaratish, innovatsion xizmatlar va mahsulotlarni ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Bu, ayniqsa, onlayn xizmatlar va e-commerce sohalarida o'zini namoyon qiladi.

Tizimlarni boshqarish va monitoring qilish: Axborot texnologiyalari turli tizimlarni boshqarish, ularning ish faoliyatini monitoring qilish va tahlil qilishda yordam beradi, bu esa samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa: Bugunki kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni beqiyosdir. Shu o'rinda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishda ham. U ta'lim jarayonini yanada samarali, zamonaviy va interaktiv qiladi, talabalar va o'qituvchilarga ko'plab yangi imkoniyatlar yaratadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining oshishiga, ta'limning har tomonlama rivojlanishiga olib keladi.

Kalit so'zlar: texnika, axborot, axborot texnologiyalari, texnologiya, rivojlanish tendensiyasi, sun'iy intellekt, internet, bulutli hisoblash, IoT, kiberxavsizlik, 5G,

kommunikatsiya.

Annotation.

Introduction. The 21st century is the age of development. In fact, we can see every day how everything around us is rapidly evolving. Humans are driven by the desire to live well. In today's world, the development of many technologies, especially information and communication technology (ICT), plays an incomparable role in our lives. Each of us should live our unique moments by using modern technologies, gaining effective knowledge, conducting scientific research, and enriching our lives with meaningful and beautiful memories..

Objective: The main goal of information technology is to create the necessary tools and systems for efficiently collecting, storing, processing, transmitting, and distributing information. These technologies are widely used in various fields, including business, education, healthcare, government, and many other sectors.

Materials and Methods: Collecting and Storing Information: Efficiently collecting, storing, and systematizing data. This allows large volumes of data to be gathered in one place and processed quickly.

Processing Information: Information technologies are used to analyze data, convert it into useful formats, and assist in decision-making. Transmitting and Distributing Information: Information is transmitted quickly and efficiently through the internet, networks, and communication tools. This facilitates communication and collaboration.

Automation and Optimization: Information technologies enable the automation of various processes, improve work efficiency, and reduce errors. Creating New Opportunities: Information technologies provide the opportunity to create new business models, develop innovative services and products. This is especially evident in online services and e-commerce sectors. Managing and Monitoring Systems: Information technologies assist in managing different systems, monitoring their performance, and analyzing them, which helps increase efficiency.

Conclusion: Today, the role of information and communication technologies is unparalleled, especially in improving the quality of education in higher education institutions. It makes the learning process more efficient, modern, and interactive, providing numerous new opportunities for both students and teachers. This, in turn, leads to an improvement in the quality of education and contributes to the comprehensive development of the educational system.

Key words: Technology, information, information technology, technology, development trends, Artificial Intelligence, Internet, Cloud Computing, Internet of Things, Cybersecurity, 5G (Fifth Generation Technology), Communication.

Аннотация

Введение. XXI век — эпоха развития. На самом деле, каждый день мы убеждаемся, как быстро развиваются все вещи, окружающие нас. Человек стремится только к хорошей жизни. Для того чтобы жить хорошо, в наше время развитие множества технологий и технологий информации и коммуникаций (ИКТ) имеет беспрецедентное значение в нашей жизни. Каждый из нас должен использовать современные технологии, получать эффективные знания, проводить научные исследования и наполнять свою жизнь содержательными и хорошими

воспоминаниями, наслаждаясь уникальными моментами своей жизни.

Цель: Основная цель информатсионных технологий заключается в создании необходимых инструментов и систем для эффективного сбора, хранения, обработки, передачи и распространения информации. Такие технологии широко применяются в различных областях, включая бизнес, образование, здравоохранение, государственное управление и многие другие сферы.

Материалы и методы: Сбор и хранение информации: Эффективный сбор, хранение и систематизация данных. Это позволяет собирать большие объемы данных в одном месте и быстро их обрабатывать.

Обработка информации: Информатсионные технологии используются для анализа данных, их преобразования в полезный формат и помощи в принятии решений.

Передача и распространение информации: Быстрая и эффективная передача информации через интернет, сети и средства связи. Это облегчает коммуникацию и сотрудничество. Автоматизация и оптимизация: Информатсионные технологии позволяют автоматизировать различные процессы, повышать эффективность работы и снижать количество ошибок.

Создание новых возможностей: Информатсионные технологии предоставляют возможность создавать новые бизнес-модели, разрабатывать инноватсионные услуги и продукты. Это особенно проявляется в сфере онлайн-услуг и электронной коммерции.

Управление и мониторинг систем: Информатсионные технологии помогают управлять различными системами, мониторить их работу и анализировать их, что способствует повышению эффективности.

Заключение: Сегодня роль информатсионно-коммуникатсионных технологий несравненно велика, особенно в повышении качества образования в высших учебных заведениях. Они делают процесс обучения более эффективным, современным и интерактивным, предоставляя студентам и преподавателям множество новых возможностей. Это, в свою очередь, приводит к улучшению качества образования и всестороннему развитию образовательного процесса.

Ключевые слова: Техника, информация, информатсионные технологии, технология, тенденция развития, Искусственный интеллект, Интернет, Облачные вычисления, Интернет вещей, Кибербезопасность, 5G (Пятое поколение), Коммуникация.

Axborot texnologiyalari (AT) – bu axborotni yaratish, saqlash, qayta ishlash, uzatish va tarqatish uchun ishlatiladigan texnologiyalar to'plamidir. Bu soha kompyuterlar, dasturlar, tarmoqlar, internet va boshqa zamonaviy texnologik vositalarni o'z ichiga oladi. Axborot texnologiyalari yordamida biz ma'lumotlarni samarali boshqarish, ulardan foydalanish va ular asosida qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lamiz. AT hozirda turli sohalarda, shu jumladan ta'lim, sog'liqni saqlash, iqtisodiyot, sanoat va ko'plab boshqa sohalarda keng qo'llanilmoqda.

Axborot-kommunikatsion texnologiyalarining rivojlanish tendensiyalari (AKT) hozirgi kunda dunyo bo'ylab tez sur'atlarda rivojlanmoqda. Quyidagi asosiy tendensiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. **Sun'iy intellekt va mashina o'rganish:** Sun'iy intellekt (SI) va mashina o'rganish texnologiyalari ishlab chiqilishi va ularni amaliyotda qo'llash har tomonlama rivojlanmoqda. Bu texnologiyalar ma'lumotlarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va avtomatlashtirishda katta yordam beradi.

2. **5G texnologiyasining joriy etilishi.** Yangi avlod mobil aloqa texnologiyasi (5G) internet tezligini va ulanish sifatini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa IoT (Internet of Things) qurilmalari va boshqa ilg'or texnologiyalarning ishlashiga katta turtki beradi.

3. **Katta ma'lumotlar (Big Data).** Ma'lumotlarning hajmi va xilma-xilligi ortib borishi bilan katta ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari rivojlanmoqda. Bu esa biznes va ilmiy sohalarida yangi imkoniyatlar yaratadi.

4. **Bulutli hisoblash (Cloud Computing).** Ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash uchun bulutli texnologiyalarning keng qo'llanilishi biznes va tashkilotlarga samaradorlikni oshirishga imkon beradi. Bulutli tizimlar hamda saqlash va tahlil qilish imkoniyatlari kattalashmoqda.

5. **Internet narsalar (IoT).** IoT texnologiyalari hayotimizga tobora chuqurroq kirib bormoqda, ularning yordamida turli qurilmalar va obyektlar o'zaro bog'lanadi va ma'lumotlar real vaqt rejimida almashiladi.

6. **Kiberxavfsizlik.** Axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Kiberhujumlar va ma'lumotlarni o'g'irlashga qarshi turish uchun yangi xavfsizlik protokollari va texnologiyalari ishlab chiqilmoqda.

7. **Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR).** Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari o'qitish, tibbiyot, o'yinlar va ko'ngilochar sohalarida keng qo'llanilmoqda.

Bu rivojlanish tendensiyalari axborot-kommunikatsion texnologiyalarni yanada samarali va xavfsiz qilish, shuningdek, ular yordamida kundalik hayotda yangi imkoniyatlar yaratish maqsadida amalga oshirilmoqda.

Yangi axborot texnologiyalari rivojlanishiga ko'plab mamlakatlar katta e'tibor berildi va har xil festival, musobaqa, tanlovlar qilindi. Shu jumladan, mamlakatimizda ham bunday ishlarga befarq qaralmayapti. Bunga misol, 2000 yil mart oyida vatanimizda birinchi marta Internet festivali bo'lib o'tdi. Festival 15 turdagi yo'nalishlardan iborat bo'ldi. Shular qatori, iqtisodiy va ijtimoiy sohalar haqida yo'nalishlar mavjud. Bu diyorimizda axborot texnologiyalariga talab va e'tibor kuchli ekanligini ko'rsatadi. O'zbekistonda axborot texnologiyalarining rivojlanishtirish ishlari olib borilmoqda. • Eng katta yutuq bu O'zbekistonda milliy kompyuter tarmoqlarining shakllanishidir va u orqali axborot almashinish mumkin. Mamlakatimizda O'rta Osiyoda birinchilardan bo'lib, elektron hisoblash mashinasi ishga tushirilgan. 1956 yilda O'zFA matematika instituti qoshida hisoblash texnikasi bo'limi ochildi. Bu O'rta Osiyo respublikalari ichida birinchi bunday bo'lim ochilishi edi. 1958 yilga kelib esa dekabrning o'ttizinchi kuni O'rta Osiyoda birinchi bo'lib "Ural" elektron hisoblash mashinasi tashkil etildi. Bunday rivojlanish va e'tibor o'z kuchini ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bazarbayev va boshqalar. Ta'limda axborot texnologiyalari. Toshkent 2018 y.
2. Abdumanonov A.A.. Tibbiyotda axborot texnologiyalari. Toshkent. 2018 y.
3. "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari" – Asadov M., Abdullayev A., Toshkent, 2018.
4. "Axborot texnologiyalari" - Sh. Sh. Turaev. Toshkent
5. "Axborot tizimlari va texnologiyalar" F. F. Daminov. Toshkent
6. Axborot texnologiyalari va ularning ta'lim jarayonida qo'llanilishi" Mahmudov.

PASS ANALYSIS AND MOLECULAR DOCKING OF LIMONENE IN ESSENTIAL OIL EXTRACTED FROM THE PEPPER MINT PLANT

TUKHTAYEV Sardor Anvarjon o'g'li

ADIZOVA Shoirra Toirovna

AMONOV Mukhammad Murod o'g'li

Teacher of Bukhara innovative education and medical university

HOMITOVA Gulnoza Zaynidin qizi

Teacher of Asian international university

Annotation. This article analyzes limonene, one of the main components of essential oil extracted from the composition of the pepper mint plant, which grows locally on the territory of Uzbekistan, through modern chemical computer programs and evaluates its pharmacological properties.

Keywords. Protein, ligand, PASS online program, n-sulfanyl-2-indole carboxamide ligands, PPAR gamma protein (Peroxisome Proliferator-Activated Receptor Gamma), CB-Dock2 online server.

Аннотация. В данной статье с помощью современных химических компьютерных программ анализируется лимонен — один из основных компонентов эфирного масла, извлекаемого из состава растения мяты перечной, произрастающего на территории Узбекистана, и оцениваются его фармакологические свойства.

Ключевые слова. Белок, лиганд, онлайн-программа PASS, лиганды n-сульфанил-2-индолкарбоксамид, белок PPAR гамма (рецептор, активируемый пролифераторами пероксисом гамма), онлайн-сервер CB-Dock2.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston hududida mahalliy sharoitda o'sadigan qalampir yalpiz o'simligi tarkibidan olinadigan efir moyining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan limonen zamonaviy kimyoviy kompyuter dasturlari orqali tahlil qilinadi va uning farmakologik xususiyatlariga baho beriladi.

Kalit so'zlar. Protein, ligand, PASS onlayn dasturi, n-sulfanil-2-indol karboksamid ligandlari, PPAR gamma oqsili (Peroksisoma proliferator-faollashtirilgan retseptor gamma), CB-Dock2 onlayn serveri.

Research objective: To study the biological activity of limonene through the PASS online program, one of the main components of the peppermint plant, as well as its biological activity using limonene as a ligand, in relation to the PPAR protein, one of the nuclear receptors that plays a crucial role in regulating glucose and lipid metabolism. PPAR gamma protein-useful for drugs used in the treatment of type 2 diabetes and other metabolic disorders.

Research materials and methods: The substance needed to carry out this work is limonene, one of the main components of essential oil obtained from the pepper mint plant. Initially, the biological activity of limonene was studied through the online program PASS. Also, the interaction of limonene with PPAR gamma protein using the CB-Dock2 online server was studied in the molecular docking Method [1].

Results of the study: The biological activity of Menton was predicted using the PASS – computer program. This program PASS (Prediction Activity Structure Substances- predicting activity based on the structure of substances) Russian scientists V.V. Poroikov, D.A. Created by the Filimonov [6]. Through the PASS program, we can see 89.6% antienzymatic properties of limonene as a retinol dehydrogenase inhibitor, and when the study results are observed, we can see 93.4% carminative, that is, 96.1% against excessive gas formation in the body.

The pepper mint plant, which is needed to carry out this work, was harvested from the territory of the Romitan District of the Bukhara region. Drying the raw materials was carried out in a shaded place at room temperature [1,2] separation of essential oil from plant raw materials was carried out in a traditional hydrodistillation method. The extracted essential oil contains more than 10 separate components, one of which is limonene [3]. We studied the obtained limonene, the interaction of one of the nuclear receptors with the PPAR protein using the CB-Dock2 online server [4,5].

Limonene has been found to exhibit high levels of capillary wall strengthening, antienzymatic, anti-inflammatory activity, the results of the analysis are shown in Table 1.

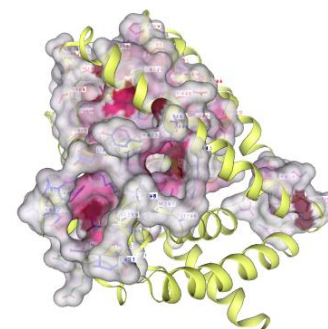
Table 1.

Pa	Pi	Biological activity	
0,961	0,001	Carminative	Softening gas in the digestive tract
	0,000	Retinol dehydrogenase inhibitor	Retinol dehydrogenase inhibitor
0,896	0,005	Antieczematic	Antieczematic
0,881	0,001	Alpha-pinene-oxide decyclase inhibitor	Alpha-pinene-oxide decyclase inhibitor
0,816	0,007	Apoptosis agonist	Apoptosis agonist
0,812	0,010	Antineoplastic	Antineoplastic
0,799	0,010	CYP2C substrate	CYP2C substrate

Using the CB-Dock2 online server, ligand interaction gaps of the protein were initially traced, with 5 active gap centers of 6138 , 285, 176, 160, and 156 Å (Figure 1). The ligand and protein were then loaded onto the server and molecular docking was carried out.[7].

1- picture

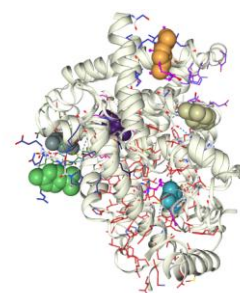
Active center ID	Space size (Å ³)	center (x, y, z)	Space size (x, y, z)
C1	6138	24, -10, 2	24, 29, 26
C2	285	15, 15, -5	11, 7, 6
C3	176	17, 1, 29	10, 7, 4
C4	160	6, -2, -1	9, 8, 11
C5	156	23, 13, 4	6, 8, 6

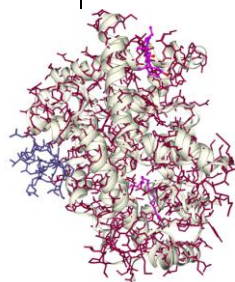
1-figure. Space search results

Activity with energies of -3.3, -5.0; -4.6 -4.2, and -4.1 kcal/mol was observed, respectively, to the aforementioned gaps from protein-ligand interactions (Figure 2). The results show that the volume is the largest and the smallest gap has higher ligand activity.

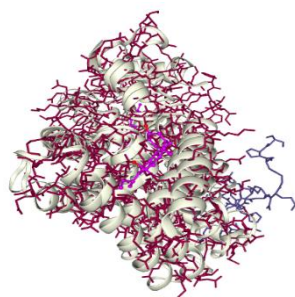
Active center ID	Activity energy	Space size (Å ³)	center (x, y, z)	Docking size (x, y, z)
C1	-3.3	6138	24, -10, 2	24, 29, 26
C2	-5.6	285	15, 15, -5	11, 7, 6
C3	-4.6	176	17, 1, 29	10, 7, 4
C4	-4.2	160	6, -2, -1	9, 8, 11
C5	-4.1	156	23, 13, 4	6, 8, 6

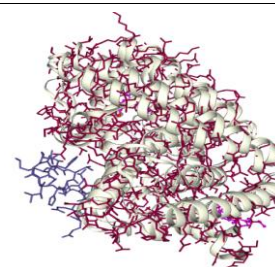
2-figure . Results of activity in spaces

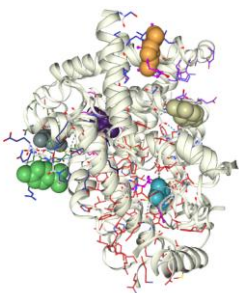
C1

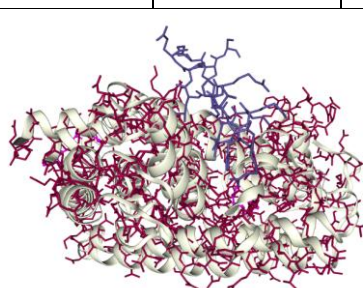

C2

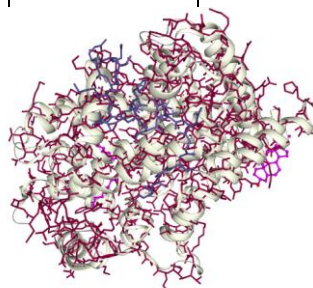

C3

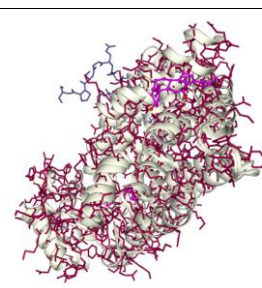
Active center ID	Activity energy	Space size (Å ³)	center (x, y, z)	Docking size (x, y, z)	 2-figure . Results of activity in spaces
C1	-3.3	6138	24, -10, 2	24, 29, 26	
C2	-5.6	285	15, 15, -5	11, 7, 6	
C3	-4.6	176	17, 1, 29	10, 7, 4	
C4	-4.2	160	6, -2, -1	9, 8, 11	
C5	-4.1	156	23, 13, 4	6, 8, 6	

C4

C5

Total

Figure 3. Ligand interaction to the sought spaces of the protein

For the 5 spaces in the protein mentioned above, it was found that the following order shows an active center of a row of amino acids:

Chain A for space C1: ILE281 CYS285 ARG288 LEU330 LEU333 VAL39 LEU340 ILE341 SER342 MET348 LEU353 MET364

Chain A for C2 space: LYS319 TYR320 GLY321 HIS323 GLU324 ASP396 ARG397 PRO398 ARG443 GLN444 VAL46 THR447 LEU476 TYR477

Chain A for C3 space: ASN312 ASP313 VAL315 THR316 LYS319 TYR320 PRO398 GLY399 LEU401 ASP475 Chain B: GLU602 ARG603 HIS604

Chain A for C4 space: ASN312 ASP313 VAL315 THR316 LYS319 TYR320 PRO398 GLY399 LEU401 ASP475 Chain B: GLU602 ARG603 HIS604

Chain A for C5 space: TYR219 LYS230 ALA231 ARG234 VAL372 ASN375 ALA376 LEU377 GLU378 LEU379 ASP380 ASP381 SER382 HIS425 GLU427 SER428 LEU431 LYS434

USED LITERATURE

[1] Avezov H. T., Homitova G. Z. Efir moyllarining tavsifi, ularning ananaviy olinish usullari //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 2. – №. 15. – С. 800-814

- [2] Homitova, G. (2023). QALAMPIR YALPIZ (MENTHA PIPERITA.L) ASOSIY KOMPONENTI SIFATIDA MENTOLNI ANIQLASH USULLARI. *Interpretation and Researches*, 1(19). <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1566>
- [3] K.V. peter Handbook of herbs and spices. Volume 1 Woodhead Publishing Limited- 2012.-C-408
- [4] Morris G. M., Lim-Wilby M. Molecular docking //Molecular modeling of proteins. – 2008. – C. 365-382.
- [5] Liu, Yang, et al. "CB-Dock2: Improved protein–ligand blind docking by integrating cavity detection, docking and homologous template fitting." *Nucleic acids research* 50. W1 (2022): W159-W164.
- [6] Filimonov D. A. et al. Prediction of the biological activity spectra of organic compounds using the PASS online web resource //Chemistry of Heterocyclic Compounds. – 2014. – T. 50. – C. 444-457
- [7] Zainidinovna, H. G. (2024). Pass Analysis and Molecular Docking of Menton in Essential Oil Extracted From the Pepper Mint Plant. *Innovative: International Multidisciplinary Journal of Applied Technology* (2995-486X), 2(9), 249-252.

IKKINCHI TIL O'QITUVCHILARINING RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI

SAIDOVA Nigora Amanovna

Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti

Annotatsiya.

Kirish: Til o'qituvchilari o'z kasbiy faoliyatlarida samarali kommunikatsiya qobiliyatiga ega bo'lishlari zarur. Ayniqsa, ikkinchi til o'qituvchilari uchun samarali muloqot o'quvchilar bilan aloqani o'rnatish, ta'lim jarayonini jonlantirish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada ikkinchi til o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Maqsad: Bugungi globalizatsiya sharoitida xorijiy tillarni o'rganish jarayoni katta ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, o'qituvchilarning kommunikativ qobiliyatlari faqat o'quv jarayoniga emas, balki butun ta'lim tizimining samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, pedagogik faoliyatda kommunikatsiya psixologiyasiga e'tibor qaratish zarur.

Materiallar va metodlar: Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Nazariy tahlil:** Ilmiy adabiyotlar va mavjud tadqiqotlar o'rganildi.
- **Anketaviy so'rov:** Ikkinchi til o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlariga oid so'rovnoma o'tkazildi.

- **Eksperimental tadqiqot:** O'qituvchilarning psixologik xususiyatlarini aniqlash maqsadida diagnostik testlar qo'llanildi.

- **Taqqoslash metodi:** Turli mamlakatlardagi til o'qituvchilarining tajribasi o'rganildi.

Tadqiqot davomida 40 dan ortiq o'qituvchi so'rovdan o'tkazildi va ular bilan suhbatlar olib borildi. Olingan natijalar asosida o'qituvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish yo'llari tavsiya etildi.

Xulosa: Ikkinchi til o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish ularning kasbiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, psixologik omillar o'qituvchining samarali muloqot olib borishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu jihatlarni hisobga olgan holda, til o'qituvchilari uchun maxsus trening va metodik tadbirlarga e'tibor qaratish lozim. Kelajakda ikkinchi til o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlarini yanada chuqurroq o'rganishi zarur.

Kalit so'zlar:

Ikkinchi til, kommunikativ qobiliyat, psixologik xususiyatlar, o'qituvchi, ta'lim, stress boshqaruvi, interaktiv metodlar.

Аннотация

Введение: Преподаватели языков должны обладать эффективными коммуникативными навыками в своей профессиональной деятельности. Это особенно важно для преподавателей второго языка, так как эффективная коммуникация помогает установить контакт с учащимися, оживить учебный процесс и повысить его эффективность. В данной статье анализируются психологические особенности развития коммуникативных компетенций у преподавателей второго языка.

Цель: В условиях глобализации процесс изучения иностранных языков

приобретает все большее значение. Коммуникативные навыки преподавателей влияют не только на процесс обучения, но и на эффективность всей образовательной системы. Поэтому в педагогической деятельности необходимо учитывать психологию коммуникации.

Материалы и методы: В данном исследовании использовались следующие методы:

- **Теоретический анализ:** Изучение научной литературы и существующих исследований.

- **Анкетирование:** Опрос преподавателей второго языка о их коммуникативных способностях.

- **Экспериментальное исследование:** Применение диагностических тестов для выявления психологических особенностей преподавателей.

- **Сравнительный метод:** Анализ опыта преподавателей языков из разных стран.

В исследовании приняли участие более 40 преподавателей, с которыми также были проведены интервью. На основе полученных результатов были предложены рекомендации по развитию коммуникативных навыков преподавателей.

Заключение: Развитие коммуникативных компетенций у преподавателей второго языка играет важную роль в их профессиональной деятельности. Результаты исследования показывают, что психологические факторы значительно влияют на способность преподавателя к эффективному общению. С учетом этих аспектов следует уделять внимание специальным тренингам и методическим мероприятиям для преподавателей языков. В будущем необходимо более глубоко изучить коммуникативные способности преподавателей второго языка.

Ключевые слова:

Второй язык, коммуникативные навыки, психологические особенности, преподаватель, образование, управление стрессом, интерактивные методы.

Annotation

Introduction: Language teachers must possess effective communication skills in their professional activities. This is especially important for second language teachers, as effective communication helps establish connections with students, enliven the learning process, and improve efficiency. This article analyzes the psychological aspects of developing communicative competence in second language teachers.

Objective: In today's era of globalization, learning foreign languages has become increasingly significant. The communicative competence of teachers not only affects the learning process but also influences the overall effectiveness of the education system. Therefore, attention must be given to the psychology of communication in pedagogical activities.

Materials and Methods: The following methods were used in this study:

- **Theoretical analysis:** A review of scientific literature and existing research was conducted.

- **Survey method:** A questionnaire on communicative competence was administered to second language teachers.

- **Experimental research:** Diagnostic tests were used to identify teachers' psychological characteristics.

- **Comparative method:** The experiences of language teachers from different countries were examined.

More than 40 teachers participated in the survey and interviews were conducted with them. Based on the findings, recommendations for improving teachers' communicative skills were provided.

Conclusion: The development of communicative competence in second language teachers plays a crucial role in their professional activities. The research findings indicate that psychological factors have a significant impact on a teacher's ability to engage in effective communication. Considering these aspects, special training programs and methodological initiatives should be emphasized for language teachers. Future studies should further explore the communicative competence of second language teachers in greater depth.

Keywords:

Second language, communicative competence, psychological aspects, teacher, education, stress management, interactive methods.

Zamonaviy ta'lim tizimida ikkinchi til o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Til o'qituvchilari nafaqat tilni mukammal bilishi, balki uni samarali o'rgatish, o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish va ta'lim jarayonini psixologik jihatdan to'g'ri boshqara olishlari lozim. [1] Ushbu maqolada ikkinchi til o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi.

1. Kommunikativ qobiliyat tushunchasi va uning ahamiyati

Kommunikativ qobiliyat – bu insonning o'z fikrlarini aniq va tushunarli ifoda eta olish, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va o'zaro tushunishni ta'minlash qobiliyatidir. Til o'qituvchilari uchun bu qobiliyat asosiy professional ko'nikmalardan biri hisoblanadi.

Kommunikativ qobiliyat quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Nutqiy kompetensiya** – tilning grammatik va fonetik tuzilishini mukammal bilish.
- **Interaktiv kompetensiya** – muloqot davomida samarali munosabat o'rnatish.
- **Kognitiv kompetensiya** – til o'rganish jarayonida psixologik jarayonlarni tushuna olish.

- **Emotsional intellekt** – o'quvchilarning psixologik holatini tushunish va ularga mos yondashish.

2. Ikkinchi til o'qituvchilari uchun kommunikativ qobiliyatlarning ahamiyati

Ikkinchi til o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlari quyidagi sabablarga ko'ra muhim ahamiyatga ega:

1. **Til o'rganish jarayonida motivatsiyani oshirish** – o'qituvchi o'quvchilarni tilni o'rganishga undashi kerak.

2. **Muloqotning samaradorligini oshirish** – o'quvchilar bilan samarali aloqa o'rnatish o'rganish jarayonini engillashtiradi.

3. **Murakkab tushunchalarni oddiy tilda tushuntirish** – o'qituvchi tushunchalarni o'quvchilarga sodda va tushunarli usulda etkazib berishi lozim.

4. **Konstruktiv teskari aloqa taqdim etish** – o'quvchilarning xatolarini to'g'ri tahlil qilish va ularga motivatsion javob qaytarish.[2]

3. Psixologik yondashuvlar va metodlar

Kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda quyidagi psixologik yondashuvlar va metodlar qo'llaniladi:

- **Kognitiv yondashuv** – o'qituvchi til o'rgatish jarayonida o'quvchilarning fikrlash jarayonlarini rivojlantirishga e'tibor qaratadi.

- **Interaktiv yondashuv** – o'quvchilarning faolligini oshirish uchun guruhii ishlar, muhokamalar va rolli o'yinlardan foydalanish.

- **Emotsional yondashuv** – o'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularni ruhlantirish.

- **Neuro-lingvistik dasturlash (NLP)** – til o'rgatishda o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan kommunikativ strategiyalarni ishlab chiqish.

4. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish usullari

Ikkinchi til o'qituvchilarining kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish uchun quyidagi usullar tavsiya etiladi:

1. **Amaliy mashg'ulotlar** – interaktiv dars usullaridan foydalanish (rolli o'yinlar, muhokamalar, debatlar).

2. **Teskari aloqa mexanizmini shakllantirish** – o'quvchilarga doimiy va konstruktiv fikr-mulohazalar berish.

3. **O'qituvchilarning o'z ustida ishlashi** – psixologik treninglar va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha seminar-treninglar tashkil etish.

4. **Madaniy kontekstni hisobga olish** – tilni o'rgatishda o'quvchilarning madaniy va psixologik xususiyatlariga e'tibor qaratish.

5. **Kuzatuv va refleksiya** – o'z darslarini tahlil qilish va takomillashtirish maqsadida videoyozuvlardan foydalanish. [3]

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik jarayonning borligi o'qituvchiga munosabatni ijodiy hissiyotlar asosida tashkil etishga, bolalar bilan psixologik muloqot o'rnatishga imkon beradi. O'qituvchi o'quvchilarga biron -bir narsani o'rgata olishi uchun ular bilan munosabatga kirishishi shart. Munosabat odamlar o'rtasidagi birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishning ko'p qirrali jarayonidir. Munosabat birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayriboshlashni o'z ichiga oladi. Bunday axborot ayriboshlanishi munosabatning kommunikativ jihatida sifatida ta'riflanishi mumkin. Munosabatning ikkinchi jhati munosabatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki hatti - harakatlar bilan ham ayriboshlashdan iborat.

Munosabatning uchinchi jhati munosabaga kirishuvchilarning bir - birlarini idrok eta olishlarini taqozo qilishdir. Shunday qilib, yagona munosabat jarayoniga shartli ravishda uchta jihatni kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (o'zaro birgalikdagi harakat) va pertseativ (o'zaro birgalikda idrok etish) jihatlarni alohida ko'rsatish mumkin. Kishi birgalikda faoliyat ko'rsatayotganda zaruriyatga ko'ra boshqa odamlar bilan birlashishi, ular bilan muomalaga kirishi, ya'ni aloqa o'rnatishi, o'zaro hamjihatlilikka erishishi, kerakli axborot olishi va javob tariqasida axborot berishi lozim. Munosabatning o'zaro birgalikda harakat qilish va faoliyat kursatish jarayonida odamlarni birlashtiradigan

umumiy narsa (avvalo) ishlab chiqarish tarzida tushunilishi ana shu umumiy narsa avvalo munosabat vositasi sifatidagi tildan iborat ekanligini bildiradi. Turli xil tillarda so'zlashadigan kishilar bir - birlari bilan murosaga kela olmaydilar. Bu esa birgalikdagi harakatning amalga oshirilishini amri mahol qilib qo'yadi. Qo'llaniladigan belgilar (so'zlar, imo-ishoralar va h.k.) zahirida mohiyat munosabatda ishtirok etayotgan shaxslarga tanish bo'lgan taqdirdagina axborot ayriboshlash mumkin bo'ladi. [4]

Mohiyat - belgini tevarak atrofidagi voqelikni bilishni ifoda etadigan qism sifatidagi mazmunga ega bo'lgan jihatdir. Qurol odamlarning mehnat faoliyatini ifodalagani singari belgilar ham ularning bilish faoliyati va munosabatini namoyon qiladi. So'zlar belgilar ijtimoiy tarixiy tajribani o'zlashtirish va uzatish vositasi sifatidagi tilni tarkib toptiradi. Qo'llarida biron mehnat qurolini ushlab, ko'zlari esa ushbu narsalarga qarab turgan vaqtda bir - birlari bilan munosabatga kirishish uchun aniq tovushlardan foydalanish kishilarga ayniqsa moyillik tug'dirgan. Munosabatga kirishadigan odamlar o'rtasidagi masofa anchagina olis bo'lgan kezlarda ham, xuddi shuningdek qorong'ilikda, tuman tushganda, chakalakzorda o'y - fikrini tovushlar vositasida etkazish qo'lay bo'lgan. Til yordamida munosabatga kirishish tufayli borliqning alohida bir kishining miyasidagi in'ikosi boshqa odamlarning himoyasida aks etayotgani bilan doimiy ravishda to'ldirilib turadi. O'y - fikrlarni ayriboshlash, axborot berish ro'y beradi. So'zlar muayyan bir mohiyatga ega, ya'ni ashyoviy olamga allaqanday tarzda tegishli bo'ladi. O'qituvchi u yoki bu so'zni ishlanganda uning o'zi ham, uning tinglovchilari ham yolg'iz o'sha bitta hodisani nazarda tutishadi va ularga anglashilmovchilik yuz bermaydi. Mohiyatlar sistemasi kishining butun hayoti davomida rivojlanib va boyib boradi. Uni shakllantirish o'rta ta'limning ham, oliy ta'limning ham markaziy bo'g'ini hisoblanadi.

Nutq bu og'zaki kommunikatsiya, ya'ni til yordamida munosabat qilish jarayoni demakdir. Ijtimoiy tajribada biron bir mohiyatni anglatadigan so'zlar og'zaki kommunikatsiya vositasi hisoblanadi.

XULOSA

So'zlar eshittirib yo ovoz chiqarmasdan aytilishi, yozib qo'yilishi yoki kar-saqov kishilarga biron bir mohiyatga ega bo'lgan imo - ishoralar bilan almashinishi mumkin. Odamlar o'rtasidagi munosabatni telegraf orqali axborot berishga o'xshatish mumkin emas. Odamlar munosabatiga aloqa bog'lovchilarning his - hayajoni ham qonuniy ravishda jalb etilgan. U kommunikatsiyaning mazmunini hisoblanishi nazarga ham, munosabatga ham, kirishganlarga nisbatan ham muayyan tarzda taalluqli bo'lib nutqiy fikr mulohazalar bilan qo'shilgan holda yuzaga chiqadigan bu his - hayajonli munosabatda axborot ayriboshlashning alohida nutqsiz jhati o'zgacha nutqsiz kommunikatsiya tarkib topadi. Nutqsiz kommunikatsiya vositalarga qo'l, barmoq va yuz harakatlari, imo - ishora, ohang, pauza, turq - tarovat, kulgu, ko'z yoshi qilish va shu kbilar kiradi. Bular og'zaki kommunikatsiya vositalari so'zlarni to'ldiruvchi va kuchaytiruvchi, ba'zan esa urnini bosuvchi belgilar sistemasini hosil qiladi. O'rtog'ining boshiga tushgan kulfatdan xabar topib unga hamdardlik bildirayotgan suhbatdosh nutqsiz kommunikatsiya belgilarini ishlatadi: yuzlarini g'amgin tutadi, past ohangda, qo'llarini yuziga yo peshonasiga qo'ygan va boshini chayqagan holda chuqur xursinib gapiradi va h.k. Nutqsiz kommunikatsiya amalga oshirish uchun turli xil yosh gruppalariga turlicha vositalar tanlanadi. Masalan, Yosh bolalar yig'idan ko'pincha katta yoshdagilarga ta'sir qilish va ularga o'z istaklari

hamda kayfiyatini etkazish vositasi sifatida foydalanadilar. [5] Nutqsiz kommunikatsiyada qo'llaniladigan vositalarning axborotni so'z bilan etkazish maqsadlariga va mazmuniga muvofiqligi munosabat madaniyatining tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Pedagog bitta so'zning o'zini o'quvchiga goho buyruq, goho iltimos, goho nasihat va hakoza ma'no baxsh etgan xilda turli ohangda talaffuz eta bilishi kerak. Nutqsiz kommunikatsiya imo - ishora, pantomimika, nutqning ohangidagi rang baranglik ham rivojlana boradi. Kommunikatsiya jarayonida teskari aloqalar shakllanadi, ya'ni bola hamsuhbatining yuzlaridagi ifodani o'qishga uning ohangida ma'qullash yoki ma'qullamaslik alomatini payqashga katta yoshdagi kishining so'zlariga ilova bo'ladigan va kuchaytiradigan qo'l - barmoqlari va yuz - harakatining ma'nosini tushunishga o'rganadi. Ikkinchi til o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlari ularning professional mahoratini belgilovchi muhim omillardan biridir. Bunday qobiliyatlarni rivojlantirish uchun psixologik yondashuvlar va interaktiv metodlardan samarali foydalanish muhimdir. O'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini oshirish ularning o'quvchilarga ta'sirchan ta'lim berish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, ushbu qobiliyatlar til o'rgatish jarayonida o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Vygotsky, L. S. (1978). **Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes**. Harvard University Press.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'grisida"gi qonuni. T.1997 y.
3. O'zbekiston Respublikasi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" T.1997 y.
4. Azarov Yu.R. "Bolalarni sevish san'ati". T. O'qituvchi 1992 y.
- Ganoblin D.N. O'qituvchi haqida qissa. T.O'qitu

ONLAYN TA'LIM MUHITIDA ELEKTRON O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHNING BOSH TAMOIYILLARI

YULDOSHEVA Nilufar Yusufovna

Buxoro Innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Kirish: Bugungi kunda ta'limning raqamli transformatsiyasi va innovatsion texnologiyalarni joriy etish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va ta'limni talabalarining individual ehtiyojlariga moslashtirishga yordam bermogda. Elektron o'quv texnologiyalarining rivojlanishi va ularning ta'lim muhitida qo'llanilishi an'anaviy o'quv metodlariga nisbatan yangi imkoniyatlarni yaratmogda. Ushbu innovatsion tizim yordamida talabalar vaqt va joyga qaramay o'qishlari mumkin, bu esa ta'lim tizimining global va dinamik talablarga moslashish imkoniyatini yaratadi. Ushbu ilmiy ishda innovatsion texnologiyalar asosida elektron o'quvni rivojlantirishning asosiy tamoyillari, imkoniyatlari va istiqbollari o'rganiladi.

Maqsad va vazifalar: O'quv jarayonining moslashuvchanligini ta'minlash – o'quvchilarning ehtiyojlariga mos keladigan individual o'quv rejalarini yaratish va vaqtini tejash imkoniyatlarini berish.

Kalit so'zlar: Elektron o'quv, innovatsion texnologiyalar, ta'limdagi raqamli transformatsiya, o'quv platformalari, pedagogik innovatsiyalar, interaktiv o'quv, raqamli ko'nikmalar, ta'lim sifatini oshirish, texnologik infratuzilma, ta'lim samaradorligi, raqamli ta'lim strategiyalari. Currently, the education system is rapidly developing on a global scale and is becoming increasingly enriched with modern technologies and innovations. Digital transformation in education requires the rapid implementation of innovations and the creation of new forms of education. One of the main components of this process is the development of e-learning systems. E-learning is an innovative system that provides distance and interactive learning through technologies. It not only creates a new form of education but also makes the learning process more efficient, personalized, and unique. The opportunities of e-learning offer significant advantages to students, teachers, educational institutions, and even society as a whole. The role of e-learning in the educational environment has greatly expanded in recent years and has become an integral part of education systems worldwide. Education processes organized based on digital technologies allow students to study independently of time and location, making the learning process more interactive and engaging. Additionally, e-learning plays a crucial role in adapting to the individual needs of students and providing teachers with more effective approaches to the teaching process[1]. Today, education systems around the world are becoming increasingly active in implementing technologies and adapting to changes. In the process of developing digital forms of education, innovative technologies, such as online courses, distance learning platforms, multimedia tools, and interactive resources, play a vital role. With their help, opportunities arise to improve the educational environment, increase student motivation, and deepen knowledge acquisition. One of the main advantages of e-learning is its global application, meaning that students and teachers, regardless of their geographical location, have free access to educational resources. Developing e-learning requires the upgrading of existing infrastructure, technological tools, and pedagogical skills.

Every educational institution, teacher, and student must possess the necessary digital technologies and methodologies for the successful implementation of e-learning. At the same time, the successful operation of e-learning requires the following key components:

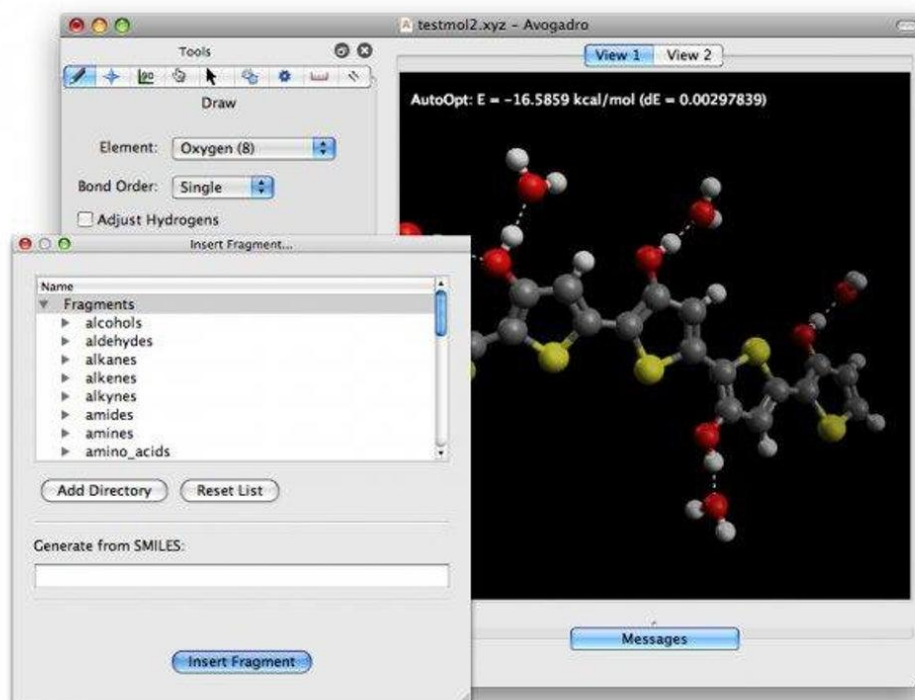
- **Technological Infrastructure:** A well-developed and uninterrupted technological infrastructure is essential for the effective operation of e-learning. This includes high-speed internet connectivity, digital platforms, and the resources and applications available to students.

- **Pedagogical Skills:** Teachers' ability to effectively use digital technologies in their work is crucial for the successful development of education. Improving their skills in working with innovative technologies, making the learning process interactive, and helping students to ease their learning is essential.

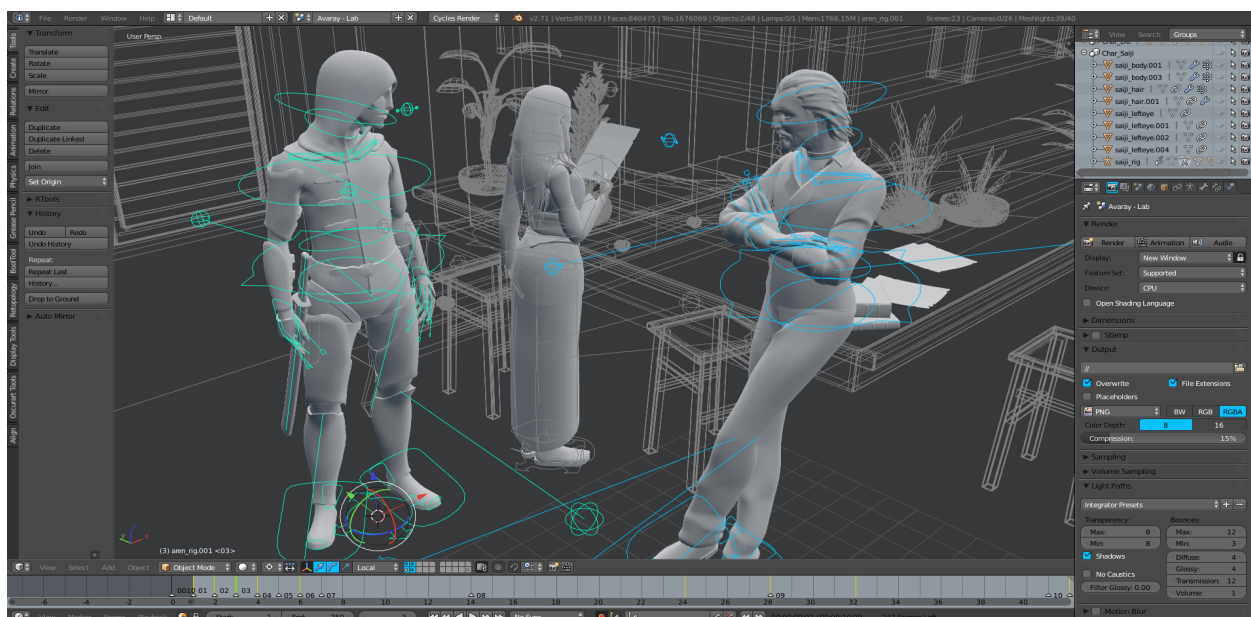
- **Interactive Learning Resources:** E-learning offers the possibility of delivering education to students through interactive resources such as video lessons, simulations, tests, and other materials. This encourages active participation, reinforces knowledge, and is effective in developing skills.

- **Motivation and Personalization of the Learning Process:** E-learning can consider each student's individual needs and interests. The learning process is personalized, helping to increase students' motivation. E-learning also provides flexibility in adjusting the time and place of the learning process[2].

Various programs are used to create an educational environment on online platforms. In particular, the Avogadro program is used to study chemical and biological phenomena in medicine. The significant advantage of using this program is that it allows you to virtually visualize and experience molecular connections.

In addition, the Blender program also offers the ability to virtually view various shapes and processes in 3D. This allows students to see and experience them. In Blender, work is done in the fields of chemistry, biology, and architecture.

For the successful development of e-learning, the issues listed above need to be addressed. For this, countries and educational institutions need to create the necessary infrastructure, enhance teachers' digital skills, introduce new technologies, and implement policies aimed at organizing education according to students' needs. Along with the development of e-learning, new approaches and methodologies are being introduced into the education system[2]. By adapting the learning process according to students' needs and interests, effectively using innovative technologies, and advancing the education system to a new stage, all opportunities are available. At the same time, studying and applying advanced experiences in the development of e-learning will help improve the effectiveness of education.

References

1. N.Yu. Yuldosheva. Methods for determining the scientific and creative potential of a teacher. A collection of materials of the international scientific and practical conference program on the topic of: "Problems and solutions for creating a new image of vocational educational institutions based on international experience and raising personnel training to a quality level" 2024, November 9. 740-742 pages.
2. N.Yu. Yuldosheva. Advantages of Crocodile ICT software in fast and easy calculation of algorithms. Advanced international experience in improving the education system international and technical conference. November 22-23, 267-270 pages.

TIBBIYOT O'QUV YURLARI TALABALARI MUSTAQIL TA'LIMINING «ESHITISH FIZIKASI. INFRATOVUSH, TOVUSH VA ULTRATOVUSH» MAVZUSINI BAJARISHI BO'YICHA USLUBIY KO'RSATMA.

XAMROEV Jobir Xolmurodovich.

XUDOYQULOVA Shoira Narzullaevna.

ABDULLAYEV Abdurashid Rasulberdi o'g'li

Zarmed Universiteti. Samarqand kompusi.

Annotatsiya: Tibbiyot yo'nalishida mutaxassislar tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan o'quv mashg'ulotlarida juda ko'plab ilg'or ta'lim texnologiyalari qo'llaniladi. Bu texnologiyalarni qo'llash asosida talabalar bilimni yanada mustahkamlash ko'nikmasini hosil qilish va o'zlashtirish sifatini oshirishga erishish uchun harakat qilinmoqda. Fan va texnika jumladan tibbiyot va texnologiyalar yuqori suratlarda taraqqiy etayotgan davrda ta'lim, shaxsni har tomonlama voyaga etkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu texnologiyalar talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini yanada mustahkamlash va o'zlashtirish sifatini oshirishga yo'naltirilgan. Bu esa o'z navbatida, ularning ta'limiy faoliyatida zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanishni taqozo etadi. Ta'lim jarayonida didaktik vosita sifatida, zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish, ta'lim sifatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy sharoitda, ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga va tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda.

Kirish: An'anaviy ta'lim shakllari bilan birgalikda, masofaviy ta'lim texnologiyalari ham, jadallik bilan keng joriy etilmoqda [1]. Bu esa, talabalarni axborot kommunikatsiya vositalaridan erkin foydalana olishlariga va ta'lim muassasalarini har bir bilim oluvchisini internet tarmog'i va undagi ma'lumotlardan mohirlik bilan foydalanishi sababli, ta'lim sifati hamda mazmunini yaxshilanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Ta'lim oluvchilarni faollashtiriladigan usullar bilan boyitish, ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonidagi faolligini muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ta'lim mazmunini ochishda interfaol ta'lim usullarini qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni imkon qadar mustaqil bajarishlari talab etiladi [3].

Maqsad: Hozirgi vaqta ta'lim beruvchilar mazmunli va sifatli ta'lim jarayonini tashkil qilishlarida axborot manbalaridan ya'ni axborot kommunikatsion texnologiyalar imkoniyatlaridan, axborot-resurs markazlari elektron o'quv resurs bazalaridan, mahaliy va xorijiy o'quv, uslubiy va ilmiy adabiyotlardan keng foydalana olishlari muhimdir. Ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarish, talabalarning mustaqil ravishda o'quv materiallarini o'zlashtirishi, ularning kasbiy o'sishini rag'batlantirish, ularda ijodiy faollikni tarbiyalash ko'p jihatdan ta'lim beruvchiga bog'liq bo'ladi. SHuningdek, ulardan yuqori darajadagi tayyorgarlik, mustaqil ravishda qarorlar qabul qila olish, belgilangan vazifalarni

bajarish uchun ko'p ma'lumotlar orasidan keraklisini tanlab olish va bu ma'lumotlarni qayta ishlay olish talab qilinadi. Pedagog mustaqil ta'lim faqatgina talaba uchun emas, balki o'zi uchun ham kerak ekanligi, o'zining ishini osonlashtirish, mustaqil fikr yurita oladigan talabalar bilan muloqotda bo'lib, o'z bilimini boyitishni ham anglashi lozim.

SHu bilan bir qatorda, pedagogning o'quv jarayonida talabalar bilan hamkorligi, ularning mustaqil ta'limga ishonchini shakllantirishi, o'qitishning yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanayotganini ko'rsata olishi, ma'ruzalarni a'naviy, ya'ni faqatgina ma'lumot berish bilan chegaralanmasdan, balki muammoli interaktiv usulda olib borishi kutilayotgan ijobiy natijalarga olib keladi [2,3].

Kalit so'zlar: Tibbiyot, talaba, pedagogik texnologiya, mustaqil ta'lim, eshitish fizikasi, infratovush, tovush, ultratovush, audiogramma, exolokatsiya, dopplerografiya.

Аннотация: В учебных занятиях, проводимых в высших учебных заведениях, готовящих спетсиалистов медитсинского профиля, используется большое количество передовых образовательных технологий. Благодаря исползованию этих технологий предпринимаются усилия по развитию навыков, направленных на дальнейшее закрепление знаний учащихся и повышение качества обучения. В эпоху бурного развития науки и техники, в том числе медитсины и техники, образование играет важную рол во всестороннем развитии человека, прививая ему совершенство и качества, характерные для квалифитсированного спетсиалиста. Данные технологии направлены на дальнейшее закрепление и повышение качества усвоения студентами знаний, навыков и компетенсий. Это, в свою очередь, требует эффективного исполнения современных средств коммуникатсии в образовательной деятельности. Эффективное исполнение современных средств коммуникатсии в качестве дидактических средств в образовательном протсесе служит важным фактором повышения качества образования. В современных условиях требуется, чтобы образовательный протсес был максимально направлен на развитие и сотсиализатсию личности, а также на формирование и воспитание способностей к самостоятельному, критическому и творческому мышлению.

Введение: Наряду с традиционными формами образования активно внедряются и технологии дистансионного обучения [1]. Это окажет положительное влияние на способность обучающихся свободно ползоваться информатсионно-коммуникатсионными технологиями, на повышение качества и содержания образования, поскольку каждый обучающийся образовательных учреждений умело ползуется Интернетом и содержащейся в нем информатсией. Обогащение учащихся методами активного обучения приводит к повышению уровня усвоения материала учащимися. Для этого необходимы ратсиональная организатсия протсесса урока, постоянное стимулирование интереса учащихся со стороны учителя, дробление учебного материала на небольшие части, использование интерактивных методов обучения при раскрытии содержания обучения, умение учащихся максимально самостоятельно выполняют практические упражнения [3].

Цел: В настоящее время для педагогов важно умет широко исползовать источники информатсии, а именно возможности информатсионно-коммуникатсионных технологий, базы электронных образовательных ресурсов информатсионно-ресурсных центров, отечественную и зарубежную учебную,

методическую и научную литературу, для организации содержательного и качественного образовательного процесса. Выполнение задач, стоящих перед системой образования, обеспечение возможности самостоятельного освоения учащимися учебного материала, стимулирование их профессионального роста, развитие в них творческой активности во многом зависит от педагога. От них также требуется высокий уровень подготовки, умение принимать самостоятельные решения, выбирать необходимую информацию из большого объема информации для выполнения поставленных задач, а также умение обрабатывать эту информацию. Преподаватель должен понимать, что самостоятельное обучение необходимо не только ученику, но и ему самому, для облегчения этой работы, общения с учениками, умеющими мыслить самостоятельно, и обогащения собственных знаний.

При этом сотрудничество преподавателя со студентами в процессе обучения, формирование у них уверенности в самостоятельном обучении, умение демонстрировать использование новых педагогических технологий в обучении, проведение лекций в проблемно-интерактивной форме, не ограничиваясь традиционными информационными методами, приводят к ожидаемым положительным результатам [2,3].

Ключевые слова: Медицина, студент, педагогическая технология, самостоятельное обучение, физика слуха, инфразвук, звук, ультразвук, аудиограмма, эхолокатор, доплерография.

Abstract: A large number of advanced educational technologies are used in educational classes held in higher education institutions that train medical specialists. Thanks to the use of these technologies, efforts are made to develop skills aimed at further consolidating students' knowledge and improving the quality of education. In the era of rapid development of science and technology, including medicine and technology, education plays an important role in the comprehensive development of a person, instilling in him the excellence and qualities characteristic of a qualified specialist. These technologies are aimed at further consolidating and improving the quality of assimilation of knowledge, skills and competencies by students. This, in turn, requires the effective use of modern communication tools in educational activities. Effective use of modern communication tools as didactic tools in the educational process is an important factor in improving the quality of education. In modern conditions, it is required that the educational process be maximally aimed at the development and socialization of the individual, as well as the formation and education of the ability to independent, critical and creative thinking.

Introduction: Along with traditional forms of education, distance learning technologies are also being actively introduced [1]. This will have a positive impact on the ability of students to freely use information and communication technologies, to improve the quality and content of education, since each student of educational institutions skillfully uses the Internet and the information contained therein. Enriching students with active learning methods leads to an increase in the level of assimilation of the material by students. This requires a rational organization of the lesson process, constant stimulation of students' interest by the teacher, breaking up the educational material into small parts, the use of interactive teaching methods when revealing the content of education, the ability of

students to perform practical exercises as independently as possible [3].

Objective: At present, it is important for teachers to be able to widely use information sources, namely the capabilities of information and communication technologies, databases of electronic educational resources of information and resource centers, domestic and foreign educational, methodological and scientific literature, to organize a meaningful and high-quality educational process. Fulfillment of the tasks facing the education system, ensuring the possibility of independent mastering of educational material by students, stimulating their professional growth, developing their creative activity largely depends on the teacher. They are also required to have a high level of training, the ability to make independent decisions, select the necessary information from a large amount of information to complete the tasks, as well as the ability to process this information. The teacher must understand that independent learning is necessary not only for the student, but also for himself, to facilitate his work, communicate with students who can think independently, and enrich his own knowledge. At the same time, the cooperation of the teacher with students in the learning process, the formation of their confidence in independent learning, the ability to demonstrate the use of new pedagogical technologies in learning, conducting lectures in a problem-interactive form, not limited to traditional information methods, lead to the expected positive results [2,3].

Keywords: Medicine, student, pedagogical technology, independent learning, physics of hearing, infrasound, sound, ultrasound, audiogram, echolocation, Dopplerography.

Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

Talabalar "Biofizika" fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informatsion va pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish muhim ahamiyatga egadir. Fanni o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, texnologiyalar majmuasi, kompyuter dasturlari, elektron materiallar, zamonaviy laboratoriya jihozlari, virtual laboratoriyalar hamda videotizimlardan foydalaniladi. Ma'ruza, amaliy dars hamda mustaqil ta'limda mos ravishda pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalaniladi.

Mustaqil ta'limning shakli va mazmuni

Talaba mustaqil ta'limining asosiy maqsadi – o'qituvchining rahbarligi va nazorati ostida muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish.

Talaba mustaqil ta'limini tashkil etishda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

- ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;
- berilgan mavzular bo'yicha axborot (referat) tayyorlash;
- amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash;
- fanning bo'limlari yoki mavzulari ustida maxsus yoki ilmiy adabiyotlar (monografiyalar, maqolalar) bo'yicha ishlash va ma'ruzalar qilish;
- avtomatlashtirilgan o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi tizimlar bilan ishlash;
- kompyuter dasturiy vositalari yordamida taqdimotlar tayyorlash;
- ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislarni tayyorlash va h.k.

TALABA MUSTAQIL ISHI MAZMUNI, TASHKIL ETILISHI

Mustaqil ishning asosiy maqsadi – talaba muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Talabaning mustaqil ishi o'quv rejasida shu fanni o'zlashtirish uchun belgilangan o'quv ishlarini ajralmas qismi bo'lib, u uslubiy va axborot resurslari jihatidan ta'minlanadi. Mustaqil ishlarning bajarilishi reyting tizimi talablari asosida nazorat qilinadi. Bu fan bo'yicha «**Eshitish fizikasi. infratovush, tovush va ultratovush**» mavzusi talaba tomonidan mustaqil ravishda o'zlashtirish uchun tavsiya etiladi (berilgan mavzu bo'yicha referat tayyorlash; seminar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish).

Talaba mustaqil ishining vazifalari quyidagilardan iborat:

- yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- kerakli ma'lumotlarni izlab topish kulay usullari va vositalarini aniqlash;
- axborot manbaalari va manzillaridan samarali foydalanish;
- an'anaviy o'quv va ilmiy adabiyotlar, me'yoriy xujjatlar bilan ishlash;
- elektron o'quv adabiyotlar va ma'lumotlar banki bilan ishlash;
- internet tarmog'idan maqsadli foydalanish;
- berilgan topshirikning ratsional echimini belgilash;
- ma'lumotlar bazasini taxlil etish;

Talaba mustaqil ishining maksadi 3 ta yo'l bilan amalga oshiriladi:

1. Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda bo'lmagan mavzularni mustaqil kayta ishlash.
2. Bilimlarni egallash, «**Eshitish fizikasi. infratovush, tovush va ultratovush**» ga oid bo'lgan barcha ma'lumotlarni.
3. Nisbatan oddiy material bilan tanishib, keyin ma'ruza yoki amaliy mashg'ulot davomida o'qituvchi tomonidan kengaytiriladi.

Talaba mustaqil ishining tashkiliy shakllari

“Biofizika” fanidan talabalar mustaqil ishi (TMI) Samarqand davlat tibbiyot universiteti (SamDTU) *masofaviy o'qitish markazi (MO'M)* internet portali orqali hamda kafedrada navbatchi o'qituvchilar yordamida amalga oshiriladi.

Har bir talaba shaxsiy login va paroli orqali **moodle.sammu.uz** internet portali orqali SamDTU MO'M bazasi biofizika fani sahifasiga kirib mustaqil ishga mos mavzularni tanlaydi va shu mavzularga ta'luqli uslubiy ko'rsatmalar, ma'ruza matnlari, slaydlar, amaliy mashg'ulot uchun materiallar, konspekt, test va boshqa ma'lumotlar ustida ishlaydi. O'z-o'zini nazorat etish uchun testlarni topshirishi va o'z natijalari va kamchiliklar ustida ishlaydi.

Talaba majburiyatlari:

1. Tovushning tavsiflari.
2. Infratovush, tovush, ultratovush.
3. Infratovush to'lqinlarining tibbiyotda qo'llanilmasligi sabablari.
4. Tovush intensivligi.
5. Veber-Fexner qonuni.

6. Teskari pezoefekt hodisasi.
7. Klinikada tovush orqali tekshirish usullari.
8. Audiometrning tuzilishi va ishlash tamoyillari.
9. Audiogramma olish.
10. Exolokatsiya.
11. Dopplerografiya.
12. CHstotalar bo'yicha siljish qonuni.
13. Ultratovush terapiyasi.
14. Belgilangan muddatda mustaqil ishni muvafaqqiyatli tugatish.
15. Zarur xajmdagi materiallarni o'rganish.
16. Mustaqil ishni bajarishda maksimal qiziqish va faollikni namoyon etish.
17. Adabiyotlar bilan doimiy ishlamasdan turib, etuk mutaxassis bo'la olmaslikni chuqur his qilish.

Talabalar mustaqil ishini uslubiy ta'minlash

moodle.sammu.uz internet portali orqali SamDTU *MO'M* bazasi biofizika fani sahifasida «**Eshitish fizikasi. infratovush, tovush va ultratovush**» mavzusi uchun:

- Uslubiy ko'rsatmalar,
- Amaliy dars materiallari
- Ma'ruza matnlari,
- Slaydlar(prezentatsiya),
- Konspektlar,
- Videolavhalar
- O'rgatuvchi testlar,
- Nazorat uchun test.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish va baholash

Har bir talaba shaxsiy login va paroli orqali **moodle.sammu.uz** internet portali orqali SamDTU *MO'M* bazasi biofizika fani sahifasiga kirib mustaqil ishga mos mavzularni tanlaydi va shu mavzularga ta'luqli **uslubiy ko'rsatmalar, ma'ruza matnlari, slaydlar, amaliy mashg'ulot uchun materiallar, konspekt, test** va boshqa ma'lumotlar ustida ishlaganligi, test natijalari, qaysi rukun ustida qancha vaqt ishlaganligi va boshqa harakatlari server kompyuterlari orqali avtomatik ro'yxatga olib boriladi.

Talabalarning mustakil ishini baxolash natijasi amaliy mashg'ulot baxosiga qo'shiladi va joriy nazorat (JN) bahosida hisoblanadi.

Bundan tashqari TMI bo'yicha referat mavzusining tahlili o'tkaziladi va TMI bahosi JN ichida amalga oshiriladi. Kafedra TMI topshiriqlarini o'quv yili boshida talabalarga etkazadi. TMI kafedrada 2 yil davomida saqlanadi.

Xulosa.

Shunday qilib, mustaqil ta'limni bajarish bo'yicha bu uslubiy ko'rsatmada keltirilgan metodik tavsiyalardan barcha tibbiyot oliygohlari talabalari foydalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Shakhodjaev M.A. Xamdamov N.N. "Modern teaching methods using didaktig aids (on tea example of practical and laboratory classes" academia: an international

multidisciplinary research journal 10, issue 10, october 2020 1229-1932 b.

2. Shakhodjaev M.A. Pozilov Sh.R., "Factors of professional training in the system of vocational education(power engineering" academica: an international multidisciplinary research journal 10, issue 10, october 2020 1238-1241 b.

3.Jalilov M.X. J.X.Xamroev. M.N.Ahrorov. "Rentgen nurlari. Ionlashtiruvchi nurlanishlarning moddalarga ta'siri"ni o'rganish mavzusini modul tizimida o'qitish. Xalqaro o'quv-uslubiy anjuman to'plami. "Oliy tibbiy ta'lim tizimi islohotlari: markaziy osiyoda ta'lim "XAB" ni tashkil etish yo'lida" Toshkent 2022y. 140-143b.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ СТУДЕНТОВ РУССКОМУ ПРОИЗНОШЕНИЮ

БОЛТАЕВА М.Ш

*Преподаватель кафедры
общеобразовательных дисциплин*

*Бухарского университета
инновационного образования и медицины*

E-mail: manzuraboltayeva@79gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные аспекты, которые необходимо учитывать при обучении иноязычных студентов русскому произношению, а также предлагаются эффективные методики и подходы. Рассматриваются важные вопросы работы над русским произношением на начальном этапе обучения иноязычных студентов, особенности выработки и совершенствования их слухо-произносительных навыков. Отмечается необходимость владения и слуховыми навыками. Обучение русскому произношению является важной частью освоения языка для иностранных студентов, особенно если их основная специальность не связана с филологией.

Введение: Знание и владение звуковой системой языка обязательное условие при общении в любом виде. Владение слухо-произносительными навыками обеспечивает эффективность всех видов речевой деятельности. Затрагиваются актуальные проблемы обучения русскому произношению иноязычных студентов. В статье описаны актуальность темы, цели и задачи исследования

Актуальность темы: Обосновать значимость исследования проблематики обучения русскому произношению иноязычных студентов. Указать на рост числа иноязычных студентов в вузах и необходимость эффективной языковой адаптации.

Цель и задачи исследования: Сформулировать основную цель статьи, например, анализ эффективных методов обучения русскому произношению. Определить конкретные задачи, такие как выявление основных фонетических трудностей и оценка существующих методик.

Материалы и методы: Изучение особенностей русской фонетики, описать ключевые характеристики русской звуковой системы, акцентируя внимание на звуках, отсутствующих в языках большинства иноязычных студентов. Рассмотрение фонетических трудностей иноязычных студентов, типичные проблемы, с которыми сталкиваются студенты из разных языковых групп при изучении русского произношения. Например, трудности с произношением мягких согласных или редукцией гласных. **Традиционные подходы:** Описать классические методы обучения произношению, такие как артикуляционные упражнения, фонетическая транскрипция и повторение за носителем.

Современные техники: Рассмотреть использование цифровых технологий, например, приложений для фонетической тренировки или онлайн-платформ с интерактивными упражнениями.

4. Проблемы и трудности

Интерференция родного языка: Анализировать, как особенности родного языка студентов влияют на их произношение на русском. Привести примеры интерференции и предложить способы её преодоления.

Психологические барьеры: Обсудить, как страх ошибки или боязнь говорить могут препятствовать развитию правильного произношения, и предложить методы для создания комфортной учебной атмосферы.

5. Заключение

Выводы: Суммировать основные положения статьи, подчеркнув важность комплексного подхода к обучению произношению.

Перспективы дальнейших исследований: Указать на необходимость разработки новых методик и инструментов, а также проведения дальнейших исследований в области фонетического обучения.

Ключевые слова: основные аспекты, иноязычные студенты, русское произношение, эффективные методики и подходы, совершенствование, слухо-произносительные навыки, владение русским языком.

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus tili talaffuzini o'zga tilli talabalarga o'rgatishda e'tibor qaratish lozim bo'lgan asosiy jihatlar ko'rib chiqiladi va samarali metodika hamda yondashuvlar taklif etiladi. Xususan, boshlang'ich bosqichda rus tili talaffuzi ustida ishlash masalalari, xorijiy talabalarining eshitish va talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish hamda takomillashtirish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, eshitish ko'nikmalariga ega bo'lish zaruriyati ta'kidlanadi. Rus tili talaffuzini o'rgatish, ayniqsa, asosiy mutaxassisligi filologiya bilan bog'liq bo'lmagan xorijiy talabalar uchun, tilni o'zlashtirishning muhim qismi hisoblanadi.

Kirish: Tilning tovush tizimini bilish va unga ega bo'lish har qanday muloqot turida zaruriy shart hisoblanadi. Eshitish va talaffuz ko'nikmalariga ega bo'lish nutq faoliyatining barcha turlarida samaradorlikni ta'minlaydi. Ushbu maqolada xorijiy talabalarga rus tili talaffuzini o'rgatishdagi dolzarb muammolar muhokama qilinadi. Maqolada mavzuning dolzarbligi, tadqiqotning maqsad va vazifalari bayon etilgan.

Mavzuning dolzarbligi: O'zga tilli talabalarga rus tili talaffuzini o'rgatish muammolarini o'rganishning ahamiyatini asoslash. Oliy o'quv yurtlarida xorijiy talabalar sonining o'sishi va ularning samarali til moslashuvi zarurligini ko'rsatish.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari: Maqolaning asosiy maqsadini shakllantirish, masalan, rus tili talaffuzini o'rgatishning samarali usullarini tahlil qilish. Asosiy fonetik qiyinchiliklarni aniqlash va mavjud metodikalarni baholash kabi aniq vazifalarni belgilash.

Materiallar va usullar: Rus fonetikasining o'ziga xosliklarini o'rganish: rus tovush tizimining asosiy xususiyatlarini tavsiflash, ko'pchilik xorijiy talabalarining tillarida mavjud bo'lmagan tovushlarga alohida e'tibor qaratish.

O'zga tilli talabalarining fonetik qiyinchiliklarini ko'rib chiqish: turli til guruhlaridan bo'lgan talabalar rus talaffuzini o'rganishda duch keladigan odatiy muammolar, masalan, yumshoq undoshlarni talaffuz qilish yoki unli tovushlarning reduktsiyasi bilan bog'liq qiyinchiliklar.

An'anaviy yondashuvlar: artikulyatsion mashqlar, fonetik transkripsiya va ona tilida so'zlashuvchidan takrorlash kabi klassik talaffuz o'rgatish usullarini tavsiflash.

Zamonaviy texnikalar: raqamli texnologiyalardan foydalanishni ko'rib chiqish, masalan, fonetik mashq qilish uchun ilovalar yoki interaktiv mashqlar bilan onlayn platformalar.

4. Muammolar va qiyinchiliklar

Ona tili interferensiyasi: Talabalarning ona tili xususiyatlari ularning rus tilidagi talaffuziga qanday ta'sir qilishini tahlil qilish. Interferensiya misollarini keltirish va uni bartaraf etish usullarini taklif etish.

Psixologik to'siqlar: Xato qilish qo'rquvi yoki gapirishdan qo'rqish to'g'ri talaffuz rivojlanishiga qanday to'sqinlik qilishi mumkinligini muhokama qilish va qulay o'quv muhitini yaratish usullarini taklif etish.

5. Xulosa

Xulosalar: Maqolaning asosiy jihatlarini umumlashtirish, talaffuz o'rgatishda kompleks yondashuvning ahamiyatini ta'kidlash.

Kelgusidagi tadqiqotlar istiqbollari: Yangi metodika va vositalarni ishlab chiqish zaruriyatini, shuningdek, fonetik o'qitish sohasida qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish ehtiyojini ko'rsatish.

Kalit so'zlar: asosiy jihatlar, o'zga tilli talabalar, rus talaffuzi, samarali metodikalar va yondashuvlar, takomillashtirish, eshitish-talaffuz ko'nikmalari, rus tilini egallash.

Abstract: This article examines the main aspects that should be considered when teaching foreign students Russian pronunciation, as well as proposes effective methods and approaches. It discusses important issues related to Russian pronunciation at the initial stage of learning for foreign students, as well as the development and improvement of their auditory and pronunciation skills. The necessity of mastering listening skills is emphasized. Teaching Russian pronunciation is an essential part of language acquisition for foreign students, especially if their primary field of study is not philology.

Introduction: Knowledge and mastery of the sound system of a language is a prerequisite for communication in any form. The ability to use auditory and pronunciation skills ensures the effectiveness of all types of speech activities. The article addresses the current issues of teaching Russian pronunciation to foreign students. It describes the relevance of the topic, the goals, and the objectives of the research.

Relevance of the Topic: To justify the importance of studying the problems of teaching Russian pronunciation to foreign students. To highlight the growing number of foreign students in universities and the need for effective linguistic adaptation.

Objectives of the Study: To formulate the main goal of the article, such as analyzing effective methods of teaching Russian pronunciation. To determine specific objectives, such as identifying major phonetic difficulties and evaluating existing methodologies.

Materials and Methods: Studying the features of Russian phonetics: Describing the key characteristics of the Russian sound system, focusing on sounds that do not exist in the languages of most foreign students.

Examining phonetic difficulties of foreign students: Typical problems faced by students from different language groups when learning Russian pronunciation. For example, difficulties in pronouncing soft consonants or vowel reduction.

Traditional Approaches: Describing classical methods of teaching pronunciation, such as articulation exercises, phonetic transcription, and repeating after native speakers.

Modern Techniques: Exploring the use of digital technologies, such as phonetic training applications or online platforms with interactive exercises.

4. Problems and Challenges Native Language Interference: Analyzing how the characteristics of students' native languages affect their pronunciation in Russian. Providing examples of interference and suggesting ways to overcome it.

Psychological Barriers: Discussing how fear of making mistakes or anxiety about speaking can hinder the development of correct pronunciation and proposing methods for creating a comfortable learning environment.

4. Conclusion Findings: Summarizing the main points of the article, emphasizing the importance of a comprehensive approach to pronunciation training.

Prospects for Further Research: Highlighting the need for the development of new methods and tools, as well as further research in the field of phonetic training.

Keywords: Main aspects, foreign students, Russian pronunciation, effective methodologies and approaches, improvement, auditory-pronunciation skills, Russian language proficiency.

Обучение русскому произношению иноязычных студентов опирается на комплекс теоретических основ, включающих фонетику, фонологию, психолингвистику и методику преподавания. Рассмотрим ключевые теоретические аспекты.

1. Фонетика и фонология как основа произносительной нормы

Фонетика исследует физические и физиологические характеристики звуков речи, включая их артикуляцию, акустические свойства и восприятие. Она описывает, как звуки производятся и воспринимаются, а также их материальные свойства. Фонетика изучает звуковой строй языка, включая артикуляционные, акустические и перцептивные характеристики. Фонология рассматривает систему фонем и их функции в языке. Для обучения русскому произношению важно учитывать:

Фонетическую интерференцию – влияние родного языка на произношение русского;

Фонетическая система русского языка представляет собой сложный комплекс звуковых единиц, включающий гласные и согласные звуки, их чередование, акцентуацию и интонацию. Рассмотрим основные особенности этой системы.

Гласные звуки: В русском языке шесть гласных фонем: [a], [o], [y], [ы], [э], [и]. Они могут подвергаться редукции в безударном положении, что является одной из ключевых особенностей русской фонетики. В безударных слогах, особенно в позиции перед ударением, гласные [o] и [a] могут произноситься как [ʌ] или [ə], а [e] и [и] – как [ɪ].

Согласные звуки: Русская система согласных звуков богата и включает противопоставления по мягкости-твёрдости, звонкости-глухости. В русском языке присутствует 36 согласных фонем, из них пары по мягкости-твёрдости составляют значительную часть: [б] – [б'], [п] – [п'], [м] – [м'] и т. д. Эта характеристика особенно важна, так как различие между мягкими и твёрдыми согласными может менять значение слова (например, "бел" – "бель").

Ассимиляция и аккомодация: Фонетические процессы, такие как

ассимиляция (уподобление соседних звуков) и аккомодация (изменение звука под влиянием соседнего), играют важную роль в произношении. Например, в слове "сдать" [здат'] происходит озвончение [с] в [з] перед звонким [д].

Интонация и ударение: Русский язык обладает свободным разноместным и подвижным ударением, что отличает его от многих других языков. Ударение может менять значение слов (замо́к – за́мок). Интонация в русском языке играет значительную роль в передаче смысла высказывания, выражая эмоциональные оттенки и коммуникативную направленность.

Фонетическая система русского языка является сложной и многослойной, включающей разнообразные процессы и чередования. Особенности редукции, мягкости и твердости согласных, а также сложная интонационная структура делают русскую фонетику уникальной среди языков мира.

Фонология фокусируется на функциональной роли звуков в языке, изучая, как звуки организованы в системы и как они используются для различения значений. Основной единицей фонологии является фонема — минимальная звуковая единица, способная различать значения слов. Фонологическая система русского языка — различие между твердыми и мягкими согласными, редуцирование гласных, особенности ударения и интонации.

Произносительная норма языка формируется на основе данных фонетики и фонологии. Фонетика предоставляет информацию о правильной артикуляции звуков, обеспечивая их четкое и точное воспроизведение.

Фонология определяет, какие звуковые различия являются значимыми для различения слов и форм, устанавливая правила сочетания и чередования звуков. Совместно эти дисциплины обеспечивают стандартизацию произношения, способствуя единообразию и взаимопониманию среди носителей языка. [1,4].

2. Психолингвистические аспекты формирования произносительных навыков

Формирование правильного произношения требует не только артикуляционной, но и когнитивной перестройки, в которой фонетическая способность различать звуки чужого языка на слух, перестройка артикуляционного аппарата, автоматизация произносительных навыков — переход от осознанного контроля к беглому произношению.

Психолингвистические аспекты формирования произносительных навыков изучают, как психологические и лингвистические факторы влияют на овладение правильным произношением. Это включает восприятие и воспроизведение звуков, развитие фонематического слуха и артикуляционных умений. Понимание этих процессов способствует эффективному обучению произношению и преодолению фонетических трудностей.

3. Методические подходы к обучению произношению

Современные методики базируются на коммуникативном, аудиолингвальном и когнитивном подходах. Важные принципы:

Имитационный метод — подражание носителям языка;

Аналитико-синтетический метод — осознание фонетических особенностей и их отработка;

Интеграция фонетики в коммуникативное обучение – работа над произношением в контексте общения.

Обучение иностранных студентов русскому языку сталкивается с рядом проблем, среди которых выделяются языковые барьеры, культурные различия. Одной из ключевых проблем является понимание культурного контекста, что затрудняет полноценное освоение языка. [2].

Для преодоления этих трудностей предлагается внедрение коммуникативного подхода в преподавание, который фокусируется на развитии навыков реального общения и взаимодействия. Этот метод способствует более эффективному усвоению языка и адаптации студентов к языковой среде. Наиболее распространённые ошибки включают неправильное произношение ударных и безударных гласных, проблемы с артикуляцией мягких и твёрдых согласных, а также неверное интонирование фраз. Эти ошибки связаны как с интерференцией родного языка, так и с недостаточным вниманием к фонетике в процессе обучения.

Изучение русского языка является сложной задачей, особенно для тех, кто не имеет филологического образования. Иноязычные студенты сталкиваются с рядом трудностей, связанных с грамматикой, лексикой, произношением и культурными особенностями языка.

Рассмотрим основные из них.

1. Сложность грамматических структур

Одна из самых распространённых проблем – трудности в освоении грамматики. Для иноязычных студентов сложными могут оказаться времена глаголов, склонения существительных, порядок слов в предложении и использование артиклей. Языки, в которых сильно выражена морфология, такие как немецкий или русский, представляют особую сложность для изучающих.

2. Ограниченный словарный запас

Запоминание и активное использование новой лексики требует времени и регулярной практики. Иноязычные студенты часто сталкиваются с нехваткой слов, что мешает им выражать свои мысли на иностранном языке. Кроме того, различия в значениях похожих слов и наличие омонимов могут вызывать путаницу.

3. Трудности в произношении

Фонетические различия между родным и изучаемым языком могут усложнять правильное произношение. Например, русскоязычным учащимся сложно даются английские звуки [θ] и [ð], а носителям английского трудно освоить мягкость и твердость согласных в русском языке.

4. Понимание на слух

Восприятие речи на слух является еще одной значительной проблемой. Иноязычные студенты испытывают трудности с пониманием беглой речи носителей, сокращений, диалектов и акцентов.

5. Отсутствие языковой среды

Для успешного освоения языка важна практика в естественных условиях. Однако многие иноязычные студенты изучают язык в среде, где нет возможности ежедневно слышать и говорить на нем.

Это затрудняет развитие навыков общения и адаптацию к живому языку.

Как преодолеть трудности?

Существует несколько стратегий, которые помогают иноязычным студентам справиться с указанными трудностями:

- Регулярное повторение и применение грамматических правил на практике;
- Расширение словарного запаса через чтение, просмотр фильмов и прослушивание подкастов;
- Работа с фонетическими упражнениями и имитация произношения носителей;
- Использование субтитров и замедленного прослушивания для улучшения восприятия речи;
- Общение с носителями языка и участие в языковых клубах;
- Изучение культурных аспектов через литературу, музыку и искусство.

Преодоление этих трудностей требует терпения и системного подхода, но результатом станет уверенное владение языком, что открывает новые возможности в обучении и профессиональной деятельности. Произношение играет ключевую роль в освоении любого языка. Четкость и правильность артикуляции звуков влияют на понимание речи и уверенность говорящего. Существует множество методик обучения произношению, каждая из которых направлена на улучшение различных аспектов фонетики. Рассмотрим наиболее эффективные подходы. [5].

Одним из базовых методов является работа с фонетическими упражнениями. Они включают:

- Артикуляционную гимнастику – помогает развить подвижность органов речи.
- Замедленную речь – постепенная тренировка произношения с акцентом на сложных звуках.

Использование аудио- и видеоматериалов позволяет моделировать звучание носителей языка.

- Прослушивание носителей языка – подкасты, аудиокниги, фильмы с субтитрами.
- Работа с зеркалом – наблюдение за движением губ и языка при произношении звуков.
- Запись и анализ речи – позволяет выявить ошибки и работать над их исправлением.

Имитация и теневая техника: Метод теневого повторения заключается в том, что обучающийся повторяет за носителем языка, стараясь копировать интонацию, ритм и артикуляцию. Это помогает развивать слуховое восприятие и автоматизировать произношение.

Ритмическое и интонационное моделирование: Работа над интонацией и ритмом речи имеет решающее значение для естественности произношения. Помогают:

- Рифмованные тексты и скороговорки – тренируют плавность речи и артикуляцию.
- Интонационные упражнения – повторение предложений с разной эмоциональной окраской.
- Пение – улучшает дикцию и помогает естественно воспроизводить мелодику

языка.

- Интерактивные тренажеры, которые анализируют произношение и предлагают корректировки.

- Виртуальные занятия с носителями через платформы для языкового обмена.

Обучение иноязычных студентов русскому произношению требует комплексного подхода, учитывающего специфику их родного языка и профессиональной направленности. Применение разнообразных методов и активное вовлечение студентов в процесс поможет добиться значительных успехов и повысить их уверенность в использовании русского языка.

Литература

1. Касаткин Л.Л. "Фонетика современного русского языка". Москва: Академия, 2005.
2. Тер - Минасова С.Г. "Методика преподавания русского языка как иностранного". Москва: Русский язык, 2000.
3. Васильев В.А. "Фонетика современного русского языка". Москва: Логос, 2003.
4. Князев С.В., Поздняков А.В. "Фонетика и фонология современного русского языка". Москва: Флинта, 2012.
5. Баева Е. Коммуникативный подход в преподавании русского языка как иностранного: новые ресурсы, новые задания // Коммуникативные исследования. – 2017. №2(12). – С. 89-95.

ПОСЛЕДСТВИЯ ПЕРЕНЕСЕННОГО COVID-19 И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ БОЛЬНЫХ С ПАТОЛОГИЕЙ СЕРДЦА

НЕЪМАТУЛЛАЕВА Мамура Лутфуллаевна

Бухарский университет инновационного образования и медицины

email: mamuranematullaeva@gmail.com

Аннотация

В статье рассмотрены последствия COVID-19, его распространенность в Вабкентского района Бухарской области, а также изменения в сердце и сосудах у пациентов с сердечно-сосудистыми заболеваниями. Приведенные данные доказывают, насколько негативное влияние оказывает COVID-19 на сердце.

Цель работы: Изучение последствий перенесенной коронавирусной инфекции и ее влияния на качество жизни пациентов с патологиями сердца

Ключевые слова: постковидный синдром, сердечно-сосудистая патология, ЭКГ, ЭхоКГ, АЛТ, ИФА, Ig- G, АСТ.

Актуальность: После пандемии многие врачи отметили, что COVID-19 поражает не только респираторную систему, но и другие органы и системы, особенно сердечно-сосудистую систему (ССС). Это особенно актуально для людей среднего и пожилого возраста, страдающих заболеваниями ССС. Существует значительное количество исследований, доказывающих, каким образом COVID-19 осложняет работу сердца и сосудов, усугубляет течение заболеваний и существенно ограничивает повседневную и профессиональную жизнь пациентов. Актуальность проблемы заключается в том, что у пациентов с сердечно-сосудистыми заболеваниями, перенесших коронавирусную инфекцию, наиболее часто развивается постковидный синдром, который значительно ухудшает качество жизни по сравнению с пациентами без сопутствующих сердечно-сосудистых патологий.

Введение. По рекомендациям Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) во всех странах мира были введены меры самоизоляции и карантин. В группу риска по COVID-19 вошли пожилые люди и пациенты с хроническими заболеваниями, поскольку среди них наблюдался наиболее высокий уровень летальных исходов и осложнений. На сегодняшний день известно, что многие пациенты сталкиваются с серьезными проблемами со стороны сердечно-сосудистой системы как в остром периоде COVID-19, так и в течение нескольких месяцев после перенесенной инфекции. Исследования показали, что у пациентов с кардиальной коморбидностью осложнения могут проявляться спустя 12 недель после выздоровления — это явление называется постковидным синдромом. На фоне инфекции часто развиваются аритмии, в том числе в сочетании с миокардитом или ишемической болезнью сердца. Кроме того, наблюдается ухудшение психоэмоционального состояния пациентов, что приводит к снижению качества и продолжительности жизни.

Материалы и методы исследования: Материалы для исследования были взяты из центральной поликлиники Вабкентского района Бухарской области. Диагноз устанавливался на основе анализа клинических данных, включающих: симптомы, иммуноферментный анализ (ИФА), биохимический анализ крови, ЭКГ и ЭхоКГ.

Все пациенты проходили анкетирование по Миннесотскому опроснику, который содержит 21 вопрос. Итоговый результат оценивался по сумме баллов.

Таблица 1

Миннесотский опросник КЖ

Мешала ли Вам сердечная недостаточность жить так, как хотелось бы в течение последнего месяца из-за:	Баллы					
	0	1	2	3	4	5
отеков голеней, стоп						
необходимости отдыхать днем						
трудности подъема по лестнице						
трудности работать по дому						
трудности с поездками вне дома						
нарушений ночного сна						
трудности общения с друзьями						
снижения заработка						
невозможности заниматься спортом, хобби						
сексуальных нарушений						
ограничений в диете						
чувства нехватки воздуха						
необходимости лежать в больнице						
чувства слабости, вялости						
необходимости платить						
Побочного действия						

лекарств						
чувства обузы для родных						
чувства потери контроля						
чувства беспокойства						
ухудшения внимания, памяти						
чувства депрессии						
ИТОГО						

Варианты ответов: 0 – нет; 1 – очень мало; ... 5 – очень много (Наивысшее качество жизни – 0 баллов; наиболее низкое – 105 баллов)

Результаты исследования

В исследование включены 70 patsиентов (47 мужчин и 33 женщины) в возрасте 41-76 лет (средний возраст $\pm$ 4,2 года), имеющих сердечно-сосудистые заболевания и находившихся на амбулаторном наблюдении не менее двух лет. Среди них: ишемическая болезнь сердца со стабильной стенокардией III-IV функционального класса — у 25 (35,6%) patsиентов, гипертоническая болезнь — у 32 (45,4%), хроническая сердечная недостаточность — у 13 (19,0%) (рис.2).

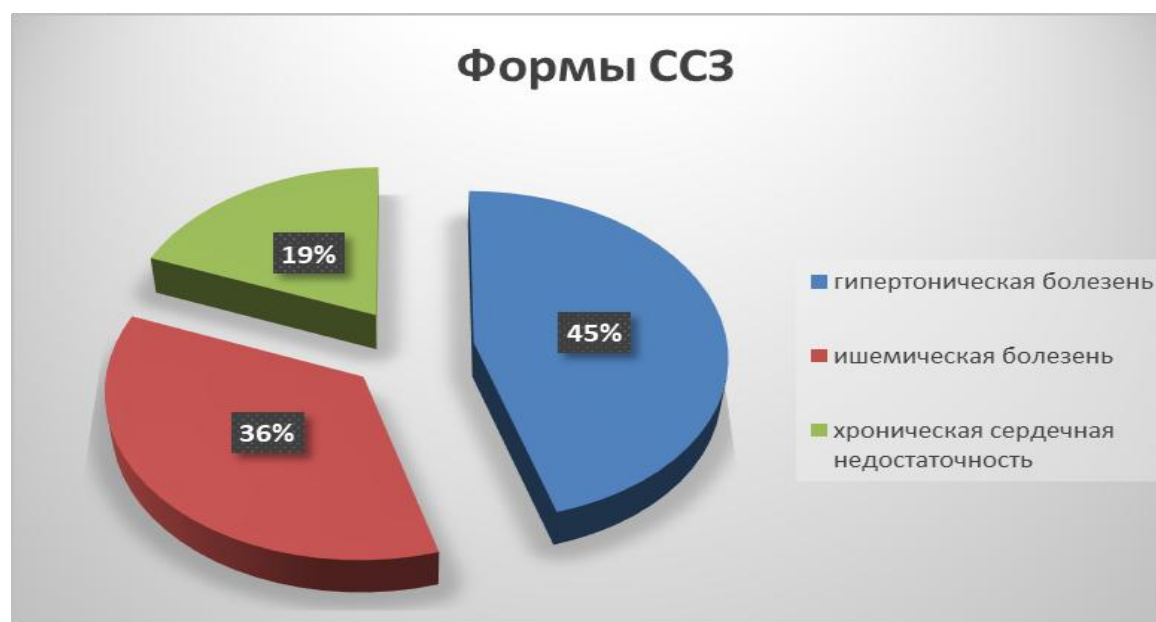
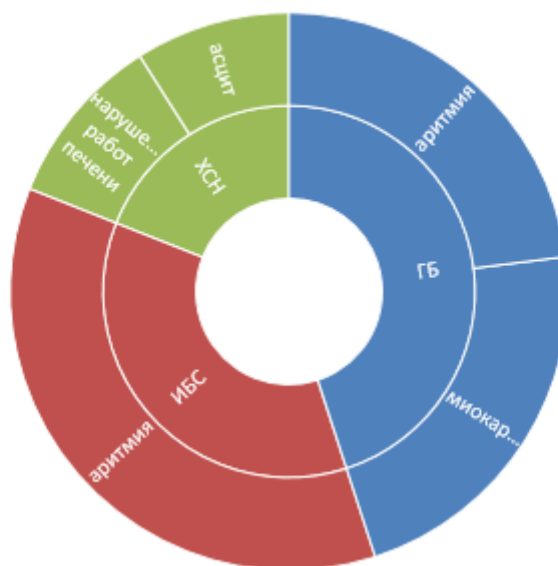

Рис.2 Частота встречаемости сердечной патологии у больных, перенёсших COVID-19 (в %)

Анализируя показатели распространения постковидного синдрома у больных с ССЗ, наши данные были следующими: у 31,5% patsиентов с гипертонической болезнью развился миокардит и аритмия, у 23,2% patsиентов с ишемической болезнью

сердца возникли аритмии, у 5% пациентов с хронической сердечной недостаточностью наблюдалось нарушение работы печени и развитие асцита.

Рис.3 Развитие осложнение на фоне коронавирусной инфекции при сердечной коморбидности

Анкетирование показало, что 23,2% пациентов жаловались на нехватку энергии для повседневной жизни, 31,4% пациентов были недовольны своим состоянием здоровья, тревога и депрессия наблюдались у 33,9%, бессонница беспокоила 17,3%, 63,6% пациентов испытывали трудности во взаимоотношениях с друзьями и родственниками, 15,7% временно прекратили работать.

Научно-практическое значение результатов исследования:

Научная значимость заключается в том, что вероятность развития постковидного синдрома у пациентов с сердечно-сосудистыми заболеваниями зависит от длительности заболевания, медицинских и социальных факторов риска. Для его раннего выявления необходимы методы диагностики, такие как ЭКГ и ЭхоКГ. Практическая значимость заключается в том, что современные лабораторные исследования и диагностические методы позволяют не только эффективно лечить сердечно-сосудистые патологии, но и предотвращать развитие постковидного синдрома у этих пациентов.

Выводы. При наличии коморбидных заболеваний, особенно связанных с системной эндотелиальной дисфункцией (гипертония, ишемическая болезнь сердца, хроническая сердечная недостаточность и др.), пациенты более склонны к развитию острых повреждений миокарда с высоким риском летального исхода. Пациенты с сердечно-сосудистыми заболеваниями, перенесшие COVID-19, нуждаются в дальнейшем мониторинге состояния сердечной функции. Для этого необходимо проводить ЭКГ, ЭхоКГ, а при возможности — и МРТ. Результаты анкетирования показали, что качество жизни пациентов с сердечно-сосудистыми заболеваниями значительно снизилось после перенесенного COVID-19. Учитывая рост инвалидности и смертности вследствие кардиальных осложнений, пациенты с постковидным синдромом относятся к группе с высоким риском.

Таким образом, для предотвращения неблагоприятных последствий у

patsientov с сердечно-сосудистыми заболеваниями после COVID-19 необходимо разработать новые методы лечения и эффективные реабилитационные меры.

Список использованных литератур:

1. Бахрамов С.М. и др., Диагностическое и прогностическое значение изучения влияния женщины, меди и селена на состояние здоровья человека // Биомедицина 2016. №4 стр. 71-77.
2. Болтаев К.Дж. Сравнительные показатели обмена железа и кровяных микроэлементов у здоровых лиц в зависимости от пола и места проживания // Новый день в медицине. – Бухара, 2020. – №4(33). - С.59-61
3. Бьорклунд Г. и др. Взаимодействие железа с марганцем, цинком, хромом и селеном в связи с профилактикой и лечением дефицита железа // Журнал микроэлементов в медицине и биологии. 2017. Том. 41. С. 41-53. (ЕСЛИ = 2,550.)
4. Душкаева А., Мирошников С., Душкаев Г., Нотова С., Барышева Е., Сизова Е. Элементный статус организма под влиянием пищевого стресса у крыс линии Вистар // Международный журнал биологической химии. — 2015. — Том. 9, Выпуск 3. — Р. 142–147.
5. Милютина А.П., Горбачева А.М., Айнетдинова А.Р., Еремкина А.К., Мокрышева Н.Г. (2021). Проблемы эндокринологии, 67(5), 11–19. <https://doi.org/10.14341/probl12807>
6. Клименко Л.Л. и др. Электролиты сыворотки связаны с маркерами нервного повреждения у пациентов с транзиторной ишемической атакой и ишемическим инсультом // Trace Elem Electroly. 2017. Том. 34 (1). С. 29–33.
7. Момчилович, Б. Воздействие серебра на человека в окружающей среде / Б. Момчилович, В. Вишневич, Ж. Пряк, Н. Мимика, С. Морович, А. Челебич, С. Дрмич, А. В. Скальный // Токсикологическая и химия окружающей среды. — 2012. — Том. 94, № 6. — С. 1238–1246. — ISSN 0277-2248.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВО-ФИЛОСОФСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЗБЕКСКИХ ДЖАДИДОВ

ШОДИЕВ Шахобиддин

Доцент кафедры «Общего образования»

Бухарский инновационный

образовательно-медицинский университет

Аннотация: Статья посвящена аспектам истории становления лингво-философского мышления узбекских джадидов начала 20 века. Автор статьи проводит мысль о том, что ярчайшие представители философской мысли джадидизма были вполне единодушны в стремлении создать, обосновать научную философию созвучную со своим временем и духом. И это сознание необходимости была продиктовано новой исторической эпохой. Основоположники этой философии периода видели в науке новое, неизвестное прошлому явление, высшую форму всякого возможного знания, согласно которому наука включала в себя философию в качестве своей мировоззренческой и методологической основы.

Ключевые слова: узбекский, джадиды, лингво-философский, сознание, категории, мировоззренческий, понятийное поле.

Без ясного понимания проблем философии, содержания ее основных терминов и категорий невозможно точно уяснить значение тех или иных научных результатов, концепций и теорий. Научная теория историко-философского процесса раскрывает не только ретроспективу, но и перспективу прогрессивного развития философии, её понятийного поля.

Важность осмысления и исследования философских понятий обнаруживается тогда, когда мы сталкиваемся с механизмом формирования и действия мировоззрения, с необходимостью оценить его подлинную роль в становлении и развитии культуры.

Именно поэтому взгляд на прошлое, которое осмысливается как предыстория настоящего, современного, а новое рассматривается как преобразованное старое, позволяет понять само современное как закономерный результат предшествующего развития.

Каждая эпоха имеет свое мировоззрение, зависящее от уровня знаний и характера цивилизации, от исторического опыта данного народа. Высший синтез культуры осуществляет философия, что отмечено уже в понимании Гегелем философии как эпохи, постигнутой в мыслях. Между философией каждой эпохи и другими формами общественного сознания складываются отношения взаимообусловленности и взаимозависимости.

Это устанавливает конкретно-историческую направленность и само содержание развития философии, формируя тем самым присущий каждой эпохе особый стиль мышления, представляющий собой обобщенный образ культуры как целостного процесса, в рамках определенных пространственно-временных ограничений. Ярчайшие представители философской мысли джадидизма были вполне единодушны в стремлении создать, обосновать научную философию

созвучную со своим временем и духом. И это сознание необходимости была продиктована новой исторической эпохой. Основоположники новой философии этого исторического периода видели в науке новое, неизвестное прошлому явление, высшую форму всякого возможного знания. Согласно этому воззрению, наука включала в себя философию в качестве своей мировоззренческой и методологической основы. Философские концепции не только пробуждаются к жизни мировоззренческими потребностями, они существенно отражают эти потребности в своих результатах. Порожденная конкретно-исторической ситуацией, философская система отражает ее на предельно высоком уровне абстракции. Каждое философское учение, школа вырабатывает, как правило, свой специфический язык, стремится сделать свои понятия более точными. Важным моментом является как раз овладение этим специфическим языком, ибо анализируя, вернее, проникая в мир идей и концепций мыслителя, мы усваиваем, а затем и интерпретируем точку зрения этого мыслителя, раскрываем лингвистическую эрудицию, словарное богатство и понятийный аппарат, представленный в трудах мыслителя в систематизированном и точном виде, семантика единиц которого и аккумулировала в себе достижения культурно-философской мысли конкретно взятого учения[1;2].

Чтобы проследить развитие категорий мышления на этапе их становления в качестве категорий философии, необходимо изучить эволюцию значений выражающих их слов и грамматических структур в культуре народа-носителя рассматриваемого языка на протяжении определенного исторического периода.

Бесспорно влияние философских идей восточных перипатетиков на мировоззрение джаидов. Прежде всего оно отразилось от философского мышления трёх великих мыслителей: Фараби, Ибн Сины и Ибн Рушда[3].

Их философское наследие имело значительное влияние на развитие культурно-просветительской мысли в культурных ареалах мусульманского Востока и, прежде всего, в ареале Центральной Азии. Латинская философская лексика, на которой объяснялись философы средневековья, оказала существенное влияние в качестве одного из основных звеньев узбекской джаидско-философской лексики начала 20 в., когда скорректировалось сформированное арабо-язычное ядро современного узбекского философского языка, в частности, и составная часть современного узбекского языка, в целом.

Научные достижения шли параллельно с серьезными изменениями в общественно-политической жизни, они обуславливали друг друга. Именно в этом была великая заслуга узбекских джаидов перед передовой мыслью человечества, перед узбекской философией в целом.

В рамках настоящей статьи мы попытались осветить фрагменты всеобщности социальной истории и истории культуры различных народов и регионов, существование преемственности в социально-экономическом и культурно-духовном развитии каждого региона в отдельности и наличии различных по своей интенсивности преемственных связей между отдельными странами на конкретных этапах развития человечества. Что ещё раз подтверждает, что именно через эту преемственность и различные преемственные нити крутится колесо исторического прогресса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ахундов М.Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы. – М.: Наука, 1982. – 222 с.
2. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – 840 с.
3. Шадманов К. Английская духовность и язык. – Дюссельдорф (Германия), 2015. – 264 с.
5. Shodiev Shahobiddin Sharofiddinovich. (2022). PHILOSOPHICAL WORDS AND THE CONCEPT OF NATURE AND SOCIETY IN THE TRAGEDIES "MACBETH" AND "ABULFAYZ KHAN". EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH, 2(13), 925–931. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7472725>
6. Shodiev Shahobiddin Sharofiddinovich. (2022). MEANS OF LEXICAL-SEMANTIC EXPRESSION OF THE PHILOSOPHY OF HUMANISM AND SPIRITUAL-MORAL CONCEPTS IN THE DRAMAS OF U. SHAKESPEARE AND A. FITRAT. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH, 2(13), 966–970. <https://doi.org/10.5281/zenodo.747273>

OILADA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR VA MULOQOT AHAMIYATI.

BAHRONOVA Mavluda O'tkir qizi*Buxoro innovatsion ta'lim va
tibbiyot universiteti o'qituvchisi*
bahronovamavluda92@gmail.com

Tel: +998993373971

Annotatsiya

Kirish: Ushbu maqolada oilada shaxslararo munosabatlar va muloqot, er va xotin munosabatlari, oilada ijtimoiy psixologik muhit, er-xotin munosabatlari, aka-uka, opa-singil, qarindoshlar muloqoti masalalari, muammolarini o'rganish har doim insoniyat jamiyati taraqqiyoti davomida keng ilmiy jamoatchilik diqqat markazida bo'lib kelganligi ilmiy asoslar orqali yoritildi. Bundan tashqari oila jamiyatning asosiy bo'g'ini ekanligi, oilaning ham jamiyat oldida o'ziga xos vazifalari borligi ta'kidlanadi.

MAQSAD: Oilalarda barkamol farzandlarni voyaga etqazishda muloqot va munosabatning o'rni qay darajada ekanligi va har birimiz farzandlarimiz bilan muomala qilayotganda nimalarga ahamiyat berishimiz kerakligini ta'kidlaydi.

MATERIALLAR VA METODLAR: Oilada shaxslararo munosabatlar, o'zaro hurmat, mehr-muhabbat va ishonch asosida quriladi. Oilaviy muloqotlarning ahamiyati nafaqat oilaning ichki barqarorligini ta'minlash, balki uning a'zolarining ruhiy salomatligi va jismoniy farovonligi uchun ham muhimdir. Yaxshi muloqot oilada xavfsizlik va tinchlikni yaratadi, muammolarni hal etishda samarali bo'lishi mumkin. Bu esa o'z navbatida oilaning kuchli va sog'lom bo'lishini ta'minlaydi.

XULOSA: Oilada shaxslararo munosabatlar va muloqot oilaning jipsligi va mustahkamligini, oilaning barqarorligini, o'zaro hurmatni va tinchlikni ta'minlaydi. Yaxshi muloqot orqali oila ichidagi muammolarni hal qilish, a'zolar o'rtasidagi tushunishni oshirish va umumiy farovonlikni ta'minlash mumkin. Shaxslararo munosabatlarning rivojlanishi, oilaning ruhiy va jismoniy holatini yaxshilashda hamda jamiyatdagi muvaffaqiyatli shaxslar sifatida shakllanishda katta ahamiyatga ega.

KALIT SO'ZLAR: Jamiyat, oila, nikoh, shaxslararo munosabat va muloqot, psixologik muhit, madaniyat, emotsional holat, axloq, qadriyatlar, ta'lim-tarbiya, farzandlar kamoloti.

Annotation

Introduction: This article examines interpersonal relationships and communication within the family, including the relationship between husband and wife, the social-psychological environment in the family, and the communication between siblings and relatives. The importance of studying these issues has always been a focus of the scientific community throughout human civilization's progress. Additionally, it emphasizes the unique role of the family as the foundation of society and its specific responsibilities before society.

Objective: The article emphasizes the significance of communication and relationships in raising well-rounded children and highlights the aspects that need to be considered when interacting with our children.

Materials and Methods: Interpersonal relationships within the family are built on mutual respect, love, and trust. The importance of family communication is crucial not only

for ensuring the internal stability of the family but also for the mental health and physical well-being of its members. Effective communication creates security and peace within the family and can be instrumental in solving problems. This, in turn, ensures the strength and health of the family unit.

Conclusion: Interpersonal relationships and communication within the family ensure its unity and stability, maintaining mutual respect and peace. Through good communication, family issues can be resolved, understanding between members can be enhanced, and overall well-being can be achieved. The development of interpersonal relationships is crucial for improving the mental and physical state of the family and contributes significantly to the formation of successful individuals in society.

Keywords: Society, family, marriage, interpersonal relationships and communication, psychological environment, culture, emotional state, ethics, values, education, child development.

Аннотация

Введение: В данной статье рассматриваются вопросы межличностных отношений и коммуникации в семье, включая отношения между мужем и женой, социально-психологическую атмосферу в семье, а также взаимоотношения между братьями и сестрами, родственными связями. Изучение этих вопросов всегда было в центре внимания научного сообщества на протяжении всей истории развития человеческого общества. Кроме того, подчеркивается, что семья является основой общества, и она имеет свои уникальные обязанности перед обществом.

Цель: Статья акцентирует внимание на значении коммуникации и взаимоотношений в воспитании гармонично развитых детей, а также подчеркивает, на что следует обращать внимание при общении с детьми.

Материалы и методы: Межличностные отношения в семье строятся на основе взаимного уважения, любви и доверия. Важность семейной коммуникации заключается не только в обеспечении внутренней стабильности семьи, но и в психическом и физическом благополучии ее членов. Эффективная коммуникация создает безопасность и мир в семье и может быть эффективным инструментом для решения проблем. Это, в свою очередь, обеспечивает силу и здоровье семьи.

Заключение: Межличностные отношения и коммуникация в семье обеспечивают ее единство и стабильность, взаимное уважение и мир. Через хорошую коммуникацию можно решать семейные проблемы, улучшать взаимопонимание между членами семьи и обеспечивать общий благополучие. Развитие межличностных отношений играет важную роль в улучшении психоэмоционального и физического состояния семьи и способствует формированию успешных личностей в обществе.

Ключевые слова: Общество, семья, брак, межличностные отношения и коммуникация, психологическая атмосфера, культура, эмоциональное состояние, мораль, ценности, воспитание, развитие детей.

Oiladagi shaxslararo munosabatlar, har bir a'zoning ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. Bu munosabatlarning rivojlanishi uchun doimiy ravishda o'zaro o'zgarishlar, yangi fikrlar va hissiyotlar bilan moslashish zarur. Oila ichidagi odamlar bir-birining his-tuyg'ulariga hurmat ko'rsatishi, samimiy bo'lishi va tushunishli munosabatlarni

rivojlantirishi kerak. Shaxslararo munosabatlar oilada to'g'ri qarorlar qabul qilish, jiddiy masalalarni hal qilishda muhim o'rin tutadi.

Masalan, ota-ona va bolalar o'rtasidagi muloqot oilaning barqarorligini ta'minlashda katta rol o'ynaydi. O'zaro muloqot orqali ota-ona bolalarga hayotdagi muhim qadriyatlarni, axloqiy me'yorlarni o'rgatishi, ularga to'g'ri yo'lni ko'rsatishi mumkin. Muloqotning psixologik tomoni ham muhimdir. Oilada doimiy va salbiy munosabatlar, ruhiy salomatlikka zarar etkazishi mumkin. O'zaro hurmat va ishonchga asoslangan muloqot, a'zolarining stressni kamaytirishi, ularni bir-biriga yaqinlashtirishi va turli muammolarni hal qilishda yordam beradi. Oiladagi kommunikatsiya qobiliyati, o'z navbatida, jamiyatda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Agar oila a'zolari bir-birlarini tinglashga, o'z fikrlarini ochiq aytishga va maslahat olishga tayyor bo'lsa, ular nafaqat o'zaro munosabatlarini kuchaytiradi, balki jamiyatda ham muvaffaqiyatli muloqot qiladigan shaxslar sifatida o'sishi mumkin.

Yosh oilalarda er-xotin munosabatlari o'ziga xos hududiy, etnik, jinsiy, yosh va individual psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan er-xotin munosabatlari shakllanishining eng nozik va hal qiluvchi shakli hisoblanadi. U yoki bu yosh oilaga xos bo'lgan er-xotin munosabatlari boshqa bir er-xotonga mos kelmasligi mumkin. Chunki yosh oilani yuzaga keltirgan er-xotinlar turli xil shaxslararo munosabatlar tizimi, turlicha taomilga ega bo'lgan oilalarda tarbiyalangan, shaxs sifatida shakllangan individlardan tashkil topadi. Lekin shunga qaramasdan maxsus psixologik tadqiqotlarda va ulardan olingan natijalar asosida yozilgan ilmiy psixologik adabiyotlarda yosh oilalarda er-xotin munosabatlarining shakllanishi va muloqot muhim omil hisoblanadi. Muloqot madaniyatiga birinchidan, o'z-o'zini bilish va boshqa odamlarni tushuna olish qobiliyati, ya'ni ularning psixologik xususiyatlarini to'g'ri baholay olish, ikkinchidan, ularning xulqi va holatlariga nisbatan mos (adekvat) munosabat bildirish, uchinchidan, har bir odamga nisbatan uning shaxsining individual xususiyatlariga eng ma'qul keladigan muloqot shakli, usuli va stillarini tanlay bilish kiradi. Muloqot madaniyatini oshirish uchun odamda ilk yoshlikdan boshlab boshqa odamlarga hurmat va samimiyat bilan munosabatda bo'lishni, ularga hamdardlik, insonparvarlik, mehribonlik qilish qobiliyatlarini shakllantirib borish kerak bo'ladi. Muloqot eng avvalo odamni odam tomonidan idrok qilishidan boshlanadi, unda dastlabki o'zaro baholash amalga oshadi, dastlabki hissiy-intellektual munosabatlar shakllanadi va shundan so'ng tegishli muloqot shakli amalga oshiriladi. Bu jarayonda odam haqidagi ma'lumot, idrok etilayotgan odamning hayotiy tajribasi, u yoki bu munosabat shaklini yoqtirishi yoki yoqtirmasligini yuzaga keltiradigan bevosita emotsional munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Muloqotda buyruq ohangining ustunligi, do'q-po'pisa ohangida keskin shaklda muomalada bo'lish, suhbatdosh nomiga tez-tez bildirilib turiladigan e'tirozlar, uning xatti-harakati va fikrlaridan norozilikni ifodalash, yo'l bermaslik va tajovuzkorlikni namoyon qilish, oilada o'zaro raqobat (yoki hukmronlik-bo'ysunuvchanlik) munosabatlarini yuzaga keltiradi. [1] Shunday holatlar yuzaga kelmasligi uchun biz nikoh arafasida turgan yoshlarimizni nafaqat jisman, balki ma'nan ham aqliy salohiyati, shaxslararo munosabat va muloqot madaniyatini ham oshirishimiz lozim. Oilaviy nizolarning asl sababi shaxslararo munosabat va oila a'zolarining muloqotmandligi kam ekanligidan kelib chiqyapti.

Psixologlar muloqot jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan to'siqlarning

quyidagilarini farqlaydilar: psixologik, vaziyatli, mazmuniy va motivatsion to'siqlardir. Psixologik to'siq — bu sherigiga ma'qul tushmay qolish, tushunilmay qolishdan qo'rqish, u tomondan inkor etilish va kalaka qilinishdan yoki keskinlikdan qo'rqish, eng ezgu hislarini va niyatlarini samimiy izhor etishiga javoban qo'pollik bilan javob berilishi mumkinligidan xavotirlanish kabilar tufayli intellektga oid, mehribonlikka oid, kuchga oid shaxsiy imkoniyatlarini namoyon qilish va amalga oshirishga xalaqit beruvchi, o'ziga xos ichki psixik tormozdir. Vaziyatli to'siqlar — bu suhbatdoshlarning bir xil vaziyatni turlicha tushunishlari, unga turlicha yondashishlari bilan bog'liq. Mazmuniy to'siqlar — odatda suhbatdoshini tushunmaganlik tufayli, uning mazkur jumlasini qanday ma'noda aytilgani, u qanday fikrni ilgari surayapti, nimani nazarda tutayapti, nimaga olib boradi va shu kabi mulohazalarga borish tufayli yuzaga keladi.

Motivatsion to'siqlar — shunday vaziyatlarda yuzaga keladiki, bunda gapirayotgan odam yo o'zi bayon qilayotgan fikrning motivini etarlicha anglay olmaydi yoki u atayin ularni (asosiy motivni) yashirishga harakat qilayotgan bo'lishi mumkin. Bulardan tashqari muloqotga to'siq bo'lib, suhbatdoshlarni psixologik madaniyatlilik nuqsonlaridan biri, ya'ni ularning na eshitishni va na tinglashni bilmasligi, «teskari aloqaning» yo'qligi xizmat qilishi mumkin. Odamlar o'rtasidagi suhbat ko'pincha ularda aqlning etishmasligi tufayli emas, balki ularning xudbinligi tufayli: har biri o'zi haqida yoki o'zini qiziqtiradigan masalalar haqida gapirishga intilishligi tufayli kutilganidek amalga oshmay qolishi mumkin. Oqibatda bitta «aqlli» dialog o'rniga, ikkita behuda, hatto zararli monolog amalga oshadi. Shuning uchun ham muloqotga, suhbatlashish san'atini o'rganish, ijtimoiy-psixologik madaniyatni egallash, o'zi, o'z kayfiyati va hissiyotlarini boshqara olish, bilim va malakalarini ishlab chiqish o'z gapi bilan suhbatdoshini qiziqтира olish qobiliyatini rivojlantirishga erishish kerak. Biroq, buning uchun birinchi navbatda har qanday muloqotning umumiy qoidasi: boshqa odamlarning, o'z suhbatdoshlarining ehtiyojlari, xohishlarini qondira oladigan odamgina hurmatga erisha olishligini yodda tutishi lozim. [1] Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 76-moddasida “Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidadir. Nikoh O'zbekiston xalqining an'anaviy oilaviy qadriyatlariga nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga va teng huquqliligiga asoslanadi. Davlat oilaning to'laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlar yaratadi” degan normalar aks etgan. [2] Haqiqattan ham, o'zbek xalqida oila ne'mati doimo aziz tutilgan, qo'ydi —chiqdilar va ajrimlar jiddiy qoralangan, “er-xotin ajrashsa arshning kursisi zir titraydi”, deyishgan. Oila tushunchasi bundan keyin ham bizda muqaddas bo'lib qolishiga ishonchimiz komil.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek “Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidadir. Nikoh O'zbekiston xalqining an'anaviy oilaviy qadriyatlariga, nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga va teng huquqliligiga asoslanadi. Davlat oilaning to'laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlar yaratadi.” Bu fikr orqali yurtboshimiz shaxslararo munosabat va muloqot ijtimoiy taraqqiyotdagi muhim hodisa ekanligini ta'kidlaydi. Oilaviy munosabatlar tizimi juda murakkab va ancha teran mazmunga ega bo'lib, o'z ichiga er-xotin o'rtasidagi, ota-ona va farzandlar, aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi va shu kabi qator munosabatlar tizimini o'z ichiga oladi. Oiladagi shaxslararo munosabatlar va muloqot shaxs shakllanishining muhim omili hisoblanadi. Oilaning eng muhim

vazifalaridan biri shaxs rivojlanishi uchun munosib sharoitni yaratishdir. "Oila munosabat va muloqot psixologiyasi" — bu oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar, muloqot va hissiy o'zgarishlar psixologiyasini o'rganadigan soha. Oila, har bir insonning rivojlanishida muhim rol o'ynaydigan ijtimoiy tizim bo'lib, uning psixologik jihatlarini hayotda barqarorlik va farovonlikni ta'minlash uchun juda muhimdir. Oilaviy muloqotni yaxshilash uchun bir nechta usullar mavjud bo'lib, oila a'zolarining bir-birlarini tinglashga vaqt ajratishlari va fikrlariga e'tibor berishlari muhim. Bu, oiladagi aloqani yaxshilaydi va bir-biriga tushuncha beradi. O'zaro tushunmovchiliklarning oldini olish uchun ochiq suhbatlar o'tkazish, fikrlarni ifodalash va har bir a'zo o'z hissiyotlarini erkin ifoda etishi kerak. Oiladagi qarorlar, barcha a'zolarini o'z ichiga olgan holda qabul qilinishi kerak. Bu usul o'zaro hurmatni kuchaytiradi va barcha a'zolarining fikrlari muhimligini ta'kidlaydi. Oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda hissiy aloqalar juda muhimdir. Emotsional bog'lanishlar insonning xavfsizlik, ishonch, va qo'llab-quvvatlash ehtiyojini qondiradi. Bunday bog'lanishlar ijobiy o'zaro tushunish, ishonch, hamdardlik va mehr-muhabbatni o'z ichiga oladi. Oila a'zolarining o'zaro muloqoti qanday rivojlanganiga qarab, oila ichidagi munosabatlar va atmosferaning sifatini aniqlash mumkin. Samarali muloqot muammolarni hal qilishda va o'zaro tushunishni rivojlantirishda muhimdir. Oila a'zolari o'rtasidagi ochiq, samimiy muloqot stressni kamaytiradi va o'zaro hurmatni oshiradi. Har bir oila a'zosining roli o'ziga xos va muhimdir. Oila psixologiyasida, er-xotin, ota-ona va bolalar o'rtasidagi rollarning aniq belgilanishi zarur.

Oila a'zolarining o'z rollarini tushunishi va bajarishi oiladagi tinchlik va farovonlikni saqlab qolishga yordam beradi. Oila ichida turli nizolar va muammolar paydo bo'lishi tabiiydir. Ammo, muhim bo'lgan narsa – bu muammolarni qanday hal qilishda psixologik yondashuv. Oila a'zolari o'rtasidagi tushunmovchiliklar va nizolarni hal qilishda hamkorlik qilish va empatiya ko'rsatish muhimdir. Oila a'zolarining ruhiy salomatligi o'zaro muloqotda va oiladagi dinamikada aks etadi. Bir-biriga qo'llab-quvvatlash va yordam berish, ayniqsa, qiyin va stressli vaziyatlarda, oila ichidagi ruhiy barqarorlikni saqlab qolishga yordam beradi. Oila munosabatlari va muloqot psixologiyasi o'zining jozibadorligi va murakkabligi bilan ahamiyatli bo'lib, oilaviy farovonlikni ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Agar bu sohada batafsil o'rganishga qiziqsangiz, oilaning turli ijtimoiy va psixologik modellari haqida gaplashishimiz mumkin!

Xulosa:

Farzand tarbiyasi bu faqat qoidalar yoki o'gitlar emas, balki mehr, tushunish, muloqot va yaxshi namuna orqali amalga oshadigan murakkab jarayondir. Barkamol avlodni tarbiyalashda ota-onaning bilimli, sabrli va bag'rikeng bo'lishi juda muhim. Doktor Ali Sallobiy " Agar farzandingiz ruhiy sog'lom hamda buyuk shaxs bo'lishini istasangiz " deb bir qancha tavsiyalarni berib o'tganlar: 1. Agar siz farzandingizni erkalamoqchi bo'lsangiz, boshini silang. Boshini silaganingizda mehr va muhabbatingizni izhor qilgan bo'lasiz. 2. Agar siz farzandingizni tinchlantirmoqchi bo'lsangiz, peshonasiga qo'lingizni qo'ying, uning ko'ksini silash, peshonasidan o'pib qo'yish kerak. 3. Agar siz ota-ona bo'lib qizingiz, o'g'lingizni qo'llab -quvvatlamoqchi bo'lsangiz, ularga qo'lingizni cho'zing deganlar.[3] Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, oilaning mustahkamligi va barqarorligi oila a'zolarining o'zaro muomala-munosabati orqali amalga oshiriladi. Barcha nizolar insonlar

bir-birlarini eshitmasliklari sababli kelib chiqyapti. Muammolarning bosh sababi muomala va munosabatda ekan, har birimiz muloqot qilish sirlaridan xabardor bo'lishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shoumarov G'. B "Oila psixologiyasi" - o'quv qo'llanma . Toshkent " Sharq " -2010
2. "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi" O'RQ-909-son 19.02.2024
3. Bahronova M.O' " Komil farzand sifatleri, oilada farzandni barkamol qilib tarbiyalashning ijtimoiy-psixologik omillari ". 188 Issue 1 Volume 1 | ISSN 3030-377X | 15.01.2025 SCIENCE SHINE INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

MO'JIZAVIY KAMALAK

RADJABOVA M.B

*Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti
o'qituvchisi*

+998883580802

Annotatsiya. Hayotiy muhim ko'rsatgichlardan biri bo'lgan gomeostaz normal kechishi uchun organizmga tashqi va ichki muhit to'g'risidagi axborotni kelib turishi zarur. Bu axborotlarni markaziy asab tizimiga analizatorlar etkazib beradi. Ko'ruv sensor tizimi boshqa analizatorlar orasida muhim o'rin tutadi. Ko'zning kamalak parda ko'zni turli endo va ekzogen omillardan himoya qiladi. U ko'zdagi orticha ko'z yoshi suyuqliklarni chiqarib, ko'zni turli shishlardan saqlaydi. Kamalak parda nafaqat inson ko'zining turli tuman rangda bo'lishini ta'minlash balki inson organizmida kechayotgan fiziologik jarayonlar haqida ham ma'lumot beradi. Kamalak parda va undagi pigmentli hujayralarni faoliyati irsiyatga bog'liqligi to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: gomeostaz, analizatorlar, kamalak parda, endogen, ekzogen, tizim, sekretiya, pigmentli, gen, organizm, ma'lumot, sharsimon.

Абстрактный. Для того, чтобы гомеостаз, который является одним из жизненно важных показателей, был в норме, организму необходимо получать информацию о внешней и внутренней среде. Анализатор передает информацию в центральную нервную систему. Сенсорная система зрения занимает важным местом среди вторых анализаторов.

Радужная оболочка глаз защищает глаз от различных эндо и экзогенных факторов. Он удаляет излишки слезной жидкости из глаз и защищает глаз от различных отеков. Радужка не только открывает человеческому глазу разные миры, но и дает информацию о физиологических процессах, производстве и человеческом организме. Приведены сведения о наследственности активности радужной оболочки и ее пигментных клеток.

Ключевые слова: гомеостаз, анализаторы, радужная оболочка, эндогенная, экзогенная, система, секреция, пигмент, ген, организм, информация, сферичность.

Abstract. In order for homeostasis, which is one of the vital indicators, to be normal, the body needs to receive information about the external and internal environment. Analyzers deliver this information to the central nervous system. The sensory vision system occupies an important place among other analyzers. The iris of the eye protects the eye from various endo- and exogenous factors. It removes excess tear fluid from the eye and protects the eye from various swelling. The iris not only gives the human eye different colors, but also provides information about the physiological processes occurring in the human body. Information is provided on the heredity of the activity of the iris and its pigment cells.

Key words: homeostasis, analyzers, iris, endogenous, exogenous, system, secretion, pigmented, gene, organism, information, spherical.

Kirish. Odam uchun tashqi muhit holati va o'zgarishlari haqida muntazam axborot qabul qilish, bu axborotni qayta ishlash va uning asosida bo'lajak faoliyat rejasi va dasturlarini tuzish zaruriy shartlaridan biridir. Organizmga tashqi va ichki muhit

to'g'risidagi axborotni kelib turishi hayotiy muhim ko'rsatgichlardan biri bo'lgan homeostazni ta'minlab turish uchun zarur. Bu axborotlarni markaziy asab tizimiga analizatorlar etkazib beradi. Ko'ruv sensor tizimi boshqa analizatorlar orasida muhim o'rin tutadi. Bu tizim miyaga tashqi muhitdan olinadigan axborotlarning 90% ini etkazadi.

Ko'z insonga inom etilgan buyuk tuxfa – ko'rish qobiliyatini hech narsaga tenglashtirib bo'lmaydi. Ko'zimiz eng noyob va o'ta nozik a'zo bo'lib, uning yordamida o'qiymiz, yozamiz, kompyuter qarshisida o'tirib ishlaymiz, televizor ko'ramiz, sayohat qilamiz, boshqa mamlakatlar va ularning madaniyatini turli rasm va ko'rsatuvlar orqali taniymiz

Ko'z sharsimon bo'lib, tashqaridan uning oqsilli, shoxsimon, kamalak pardalari va shilliq pardasi ko'rinib turadi. Ko'z olmasini tashqaridan fibroz parda o'ragan bo'lib, uning oldingi tiniq qismi sferik yuzaga ega va shox parda deyiladi. SHox pardaning epiteliy va endoteliysi orqali natriy, kaliy, xlor ionlari yaxshi suriladi va bu ionlarni shox parda ko'z yoshi suyuqligi va ko'z oldingi kamerasing suyuqligiga chiqaradi. SHox parda gidrofillik qobiliyatiga ega bo'lganligi sababli qon'yugativa xaltasiga tomizilgan dorilar uchun yuksak o'tkazuvchidir. Fibroz pardaning qolgan qismini oqsilli parda tashkil etadi va u himoya vazifasini bajaradi.

Ko'zning o'rtanchi tomirli pardasi ko'zni oziqlantirib turadi va qon tomirlarga boy. U uch qism: tomirli pardaning xususiy qismi, kiprikli tana va kamalak pardadan iborat. Kiprikli tana qon tomirlari bilan birgalikda ko'z suyuqligini hosil qilib turadi. Kamalak parda ko'zni turli endo va ekzogen omillardan himoya qiladi. Kamalak parda ko'zdagi orticha ko'z yoshi suyuqliklarni chiqarib, ko'zni turli shishlardan saqlaydi. Masalan, ko'z yoshi suyuqligining sekretsiyasi oshganda, kamalak parda orqaga harakatlanadi, natijada oldingi kamera biroz qiyshayib, ko'z yoshi suyuqligini chiqishi jadalashadi.

Hamamiz hayotimizda ko'plab inson ko'zining rangi qora, jigarrang, ko'k, yashil va hokazo ekanligiga guvohmiz. Kamalak pardada ko'zning rangini aniqlab turuvchi pigmentli hujayralar bo'lib, ular inson ko'zining turli tuman rangda bo'lishini ta'minlaydi. Masalan: kamalak pardada pigment-li hujayralar yupqa bo'lib joylashgan bo'lsa, rang beruvchi modda kam bo'la-di. Natijada ko'zning rangi och ko'k, ko'kimtir, ko'm-ko'k, ba'zi hollarda yashil ham bo'ladi. Jigar rangli ko'zda rang beruvchi modda ko'p, pigmentli hujayralar qalin bo'ladi. Qora rangli ko'zda pigmentli hujayralar zich joy-lashgan va haddan tashqari ko'p bo'ladi.

Shuningdek, kamalak parda va undagi pigmentli hujayralarni fao-liyati irsiyatga bog'liq. Organizmdagi har qanday irsiy belgi gen bilan aniqlanadi. SHu bilan birga har bir gen ko'p belgiga ta'sir etadi. Kamalak pardani rangi va pigmentlarning shakllanishiga 3 ta (A,V,S) gen javobgar hisoblanadi. A gen kamalak pardaning oldingi to'sig'ini tuzilishini aniqlasa, V gen kamalak pardani orqa to'sig'idagi pigmentlarni aniqlaydi. C gen esa stromadagi pigmentlar bilan bevosita bog'langan.

Mavzuga oid adabiyotlar taxlili. YAngi tug'ilgan bolalarda ko'zni kamalak pardasi och ko'k rangda bo'lib, bola o'sgan sari kamalak parda muayyan bir rangga kiradi. YOshi ulug' insonlarda shuningdek, surunkali og'ir kasalliklarni boshidan kechirgan bemorlarda esa kamalak parda nursizlana boshlaydi. Kamalak parda rangining nursiz bo'lishi pigment qavatning holdan toyganligi va kamalak pardadagi biriktiruvchi tolali strukturalarning buzilishidan dalolat beradi [6-7].

Kamalak pardadagi siyrak biriktiruvchi tolalar organizmning zaiflashganligi va turli noqulay sharoitlarga chidamlilik pasayganda kuzatiladi. Zich biriktiruvchi tolalar esa ichki organlar faoliyati va inson turmush tarzining yaxshiligini ifodalaydi. Agarda organizm toksin moddalar bilan to'lgan bo'lsa va moddalar almashinuvining buzilish belgilari bo'lsa, u holda kamalak pardada yaltirroq dog'lar yoki nutalar, pushti yoki jigar rangli chiziqlar va hollar paydo bo'ladi. Bosh aylanishi va umumiy charchoqlikda ko'zda quyosh nuriga o'xshab qora radial chiziqlar paydo bo'lishi kuzatiladi [1,3,6,8].

Organizmdan yuqoridagi holatlar bartaraf etilsa, bu nutalar va qora radial chiziqli nurlar yo'qoladi. Sog'lom odamlarda kamalak pardada aks etgan rasmlar inson hayoti davomida (agarda travma va jarrohlik amaliyoti bajarilmagan bo'lsa) o'zgarmaydi. Ayniqsa, ilk yoshlik va o'n ikki yoshgacha bo'lgan davrda organizmdagi zaif organlar tizimining belgi va xususiyat-lari kamalak pardaga o'z aksini topgan. SHu bilan birga rivojlanish davrining anamaliyalarini ham kamalak pardada ko'rish mumkin ekan. Bu esa muhim klinik ahamiyat kasb etadi. Demak, ilk yoshdan boshlab organizmda kuzatiladigan kasalliklarni oldini olish imkoniyati mavjud [2,4,7].

Vengriyalik olim Ignase Peksenining ta'kidlagandek "Ko'z nafaqat ko'ngil oynasi, balki tananing oynasi hamdir". Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, ko'z nafaqat tashqi muhitni ko'ra olishimizdek murakkab vazifa-ni bajaradi, balki tanamizda kechayotgan jarayonlar haqida ham ma'lumot beradi. Bundan ko'rinadiki, ko'zimizning kamalak pardasi organizmdagi turli organlarda boshlanayotgan yoki kechayotgan kasalliklarni ham o'zida aks ettirar ekan [5,7,8].

Demak, kamalak pardada aks etgan rasmlar shakliga qarab turli tuman kasalliklarni aniqlash mumkin. Buni qator olimlar tomonidan olib borilgan kuzatishlar ko'rsatadi. Masalan: Simon kamalak pardada aks etgan rasmning shakliga qarab buyrak kasalliklarni aniqlagan [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'z kamalak pardasining rangi kuzatish usuli yordamida aniqlandi. Qon guruhlari laboratoriya sharoitida aniq-landi

Natija va taxlillar. Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib, ko'zining kamalak pardasi turli rangda (qora rang, jigar rang va ko'k rang) bo'lgan tabiiy fanlar kafedrasining 19-24 yoshli, 27 ta talabasida 2022 -2023 yillarda tajriba olib borildi. Tekshiriluvchilarning barchasida ko'z kamalak pardasining rangi oddiy usulda aniqlandi. Ko'zining kamalak parda rangiga qarab talabalar 3 ta (qora rang, jigar rang va ko'k rang) guruhga bo'lindi. Har bir guruhda 9 tadan talaba mavjud.

Adabiyotlar sharhidan ma'lumki, ko'zning rangini belgilaydi kamalak parda organizmdagi turli organlarda boshlanayotgan yoki kechayotgan kasalliklarni o'zida aks ettiradi. Shundan kelib chiqib, ishning maqsadi O'rta Osiyoning issiq iqlimli sharoitida kamalak parda rangining organizmdagi fiziologik funksiyalarning holatiga qay darajada belgilashini tajribada o'rganish.

Biz kamalak parda rangini kuzatish usuli yordamida, qon guruhlari laboratoriya sharoitida aniqladik. Olingan barcha ma'lumotlar matematik yo'l bilan statistik qayta ishlandi va xatoliklari aniqlandi. Olib borilgan tajribalarning natijalariga ko'ra, ko'zining kamalak pardasi jigar rang bo'lgan talabalarning qon guruhlari birinchi guruhga va ko'zining kamalak pardasi ko'k rang bo'lgan talabalarning qon guruhlari esa ikkinchi guruhga mansub ekanligini kuzatdik (1- jadval).

Ko'zdagi kamalak pardaning rangiga qarab qon guruhining taqsimlanishi

Ko'zdagi kamalak pardaning rangi	Qonning guruhleri		
	I-guruh	II-guruh	III-guruh
Ko'k rang	+	-	-
Jigar rang	-	+	-
Qora rang	+	+	+

Ko'zinikamalak pardasi qora rangli bo'lgan talabalarning qon guruhleri aniqlanganda biz juda ham qiziqarli ma'lumotlarga ega bo'ldik. Ko'zining kamalak pardasi qora rangli bo'lgan talabalarda uchchala qon guruhi (birinchi, ikkinchi va uchunchi guruhi)ning borligi aniqlandi.

Xulosa. Kamalak parda va undagi pigmentli hujayralarni faoliyati irsiyatga bog'liq. Bizga ma'lumki, organizmdagi har qanday irsiy belgi gen bilan aniqlanadi. SHu bilan birga har bir gen ko'p belgiga ta'sir etadi. Kamalak pardani rangi va pigmentlarning shakllanishiga 3 ta (A,V,S) gen javobgar hisoblanadi. A gen kamalak pardaning oldingi to'sig'ini tuzilishini aniqlasa, V gen kamalak pardani orqa to'sig'idagi pigmentlarni aniqlaydi. C gen esa stromadagi pigmentlar bilan bevosita bog'langan.

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo'lsak, kamalak parda va undagi pigmentli hujayralarni faoliyati ta'minlaydigan irsiy belgi genga bog'liq. V va S genlar kamalak pardadagi pigmentlar faoliyatini bevosita boshqaradi. Har bir gen ko'p belgiga ta'sir etadi. Kamalak pardani rangi, pigmentlarning shakllanishiga va u bilan bog'liq bo'lgan fiziologik holatlarga V va S gen javobgar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Belыshkin D.V. O nekotoryx vozmojnostyax iridotterapii // Materialы I vsesoyuznoy konferensii
- 2.Boykova N. N. Oftalmologiya. M.: RIOR, 2007. 320 s.
- 3.Velxover E.S. Vvedenie v iridologiyu. - M.: Meditsina, 1991.
- 4.Gonskiy I.YA., Neyko V.E., Prodeus A.M. Iridogeneticheskiy podxod dlya ratsionalnoy immunomodulyasii // Ukr. gomeopatcheskiy ejegodnik. 2005. T.8. S.143.
- 5.Dorofeeva Anna Alekseevna, Negasheva Marina Anatolevna. Sovremennoe sostoyanie issledovaniy radujnoy obolochki glaza v antropologii // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya. Antropologiya. - 2010.- № 1. - S. 4-21.
- 6.Komilova B.O. Shodiyeva M. Sh. Physiological and Psychological Characteristics of the students depending on the color of eye iris Medicine and medical Sciences 2020, 10 (2). 121-123
- 7.Komilova B.O., Safarova Z.T., Jabborov Fiziologicheskaya i psixologicheskaya xarakteristika s

JAHON BOZORIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ROLI

GULOVA Dilnoza Shaxobiddinovna
Gulovadilnoza420@gmail.com
Osiyo Xalqaro Universiteti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola axborot texnologiyalarining jahon bozoridagi roli va ta'sirini o'rganadi. Maqolada AT ning iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik rivojlanishga qanday ta'sir ko'rsatishi, yangi imkoniyatlar yaratishi va global savdoda o'zgarishlarga sabab bo'lishi tahlil qilinadi. Shuningdek, maqola axborot texnologiyalarining salbiy oqibatlari, xavfsizlik, raqamli bo'linish va monopoliyalar masalalarini ham ko'rib chiqadi. Axborot texnologiyalarining jahon bozoridagi o'rni va uning kelajakdagi istiqbollari haqida fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari, jahon bozori, global iqtisodiyot, e-kommerts, innovatsiyalar, raqamli transformatsiya, kiberxavfsizlik, raqamli bo'linish, iqtisodiy samaradorlik, monopoliyalar, texnologik rivojlanish.

Kirish. Axborot texnologiyalari (AT) so'zi bugungi kunda har bir sohada, jumladan iqtisodiyot, tibbiyot, ta'lim, sanoat, kommunikatsiya va boshqa ko'plab sohalarda muhim rol o'ynaydi. Axborot texnologiyalari jamiyatning barcha jabhalariga kirib borgan bo'lib, ularning ta'siri dunyo bo'ylab tez sur'atlar bilan tarqalmoqda. Jahon bozorida axborot texnologiyalarining roli ayniqsa katta, chunki bu texnologiyalar global iqtisodiyotning yangi poydevorini shakllantiradi, davlatlar o'rtasidagi savdo munosabatlarini o'zgartiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va jamiyatlarning turmush tarzini tubdan o'zgartiradi. Jahon bozorida axborot texnologiyalarining rivojlanishi ko'plab ijobiy natijalarga olib keldi. Ular global iqtisodiyotni kuchaytirish, innovatsion sohalarni rivojlantirish, raqobatbardoshlikni oshirish va resurslarni samarali boshqarish imkoniyatlarini yaratdi. ATning bozorga ta'siri quyidagi asosiy yo'nalishlar orqali ko'rsatilishi mumkin: Internet va mobil texnologiyalarining rivojlanishi global aloqalarni mustahkamladi. Endi kompaniyalar va davlatlar o'rtasidagi biznes va savdo munosabatlari cheklovlarsiz amalga oshiriladi. E-kommertsyani rivojlantirish orqali kichik va o'rta bizneslar ham global bozorga chiqish imkoniyatiga ega bo'ldi. Masalan, Amazon, Alibaba, eBay kabi kompaniyalar jahon bozorida muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda va xaridorlar mahsulotlarni dunyo bo'ylab sotib olish imkoniyatiga ega bo'lishdi.

-Yangi texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt, big data, blokcheyn texnologiyalari sanoatni tubdan o'zgartirmoqda. Shu bilan birga, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamlashtirish orqali mahsulotlar sifatini oshirish va xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlari yaratildi. Misol uchun, IoT (Internet of Things) texnologiyasi orqali ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida nazorat qilish mumkin bo'lib, bu o'z navbatida sanoatning samaradorligini oshiradi. Axborot texnologiyalari jahon iqtisodiyoti va bozorlarining yangi shakllanishiga olib keldi. "Raqqobatbardosh" degan tushuncha yangi mazmun kasb etdi, chunki endi kompaniyalar faqat narx va sifatga qarab emas, balki texnologiyalarni qanday joriy etishlariga ko'ra ham raqobat qilishadi. Innovatsiyalar va texnologiyalarga asoslangan yangi sanoatlar shakllanib, mavjud bozorlar kengaymoqda. Yangi startaplar va texnologik kompaniyalar global bozorga chiqishga muvaffaqiyatli

kirishmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi kadrlar bozorini ham o'zgartirdi. Talab yuqori bo'lgan mutaxassislar – dasturchilar, tizim administratorlari, sun'iy intellekt mutaxassislari va ma'lumotlar tahlilchilari dunyo bo'ylab talablarga javob berishmoqda. Natijada, yangi kasblar paydo bo'lmoqda va ta'lim tizimi ham AT sohasiga yo'naltirilgan ko'nikmalarni o'rgatishga majbur bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalarni o'rgatish, masofaviy ta'lim va onlayn kurslar orqali global ta'lim tizimi ham yangi bosqichga ko'tarildi.

Axborot texnologiyalarining jahon bozoridagi salbiy oqibatlariga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, quyidagilarni aytish mumkin: Axborot texnologiyalari (AT) jahon bozorini tubdan o'zgartirgan va iqtisodiy tizimni yangi bosqichga olib chiqqan, ammo ularning salbiy ta'sirlari ham ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy muammolarni yuzaga keltirdi. AT ning jahon bozorida kengayishi bir qator ijobiy natijalarni keltirib chiqarayotgani bilan, ayni paytda ba'zi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Bu muammolarni tahlil qilish orqali texnologiyalarni yanada samarali va xavfsiz tarzda joriy etishning imkoniyatlari o'rganiladi. Quyida AT ning jahon bozoridagi salbiy oqibatlari haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Axborot texnologiyalari, ayniqsa internet va raqamli tarmoqlar keng tarqalgan sari, xavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalari yanada muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Kiberhujumlar va onlayn firibgarlik (fraud) holatlari tobora kuchaymoqda. Ma'lumotlar bazalarining o'g'irlanishi, foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini noqonuniy yig'ish va ularni sotish kabi holatlar global miqyosda xavf tug'dirmoqda. Kiberxavfsizlik masalalari ko'plab mamlakatlar va kompaniyalar uchun eng dolzarb masalalarga aylanmoqda, chunki tarmoq orqali amalga oshirilayotgan barcha operatsiyalar o'zgarib, yangi xavf-xatarlarni keltirib chiqarmoqda. Raqamli bo'linish, ya'ni texnologiyalarga teng kira olish imkoniyatining mavjud emasligi, ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirmoqda. Yirik rivojlangan mamlakatlar va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasidagi raqamli tafovut, yangi iqtisodiy tengsizlikka olib kelmoqda. Kichik va o'rta bizneslar ba'zan global bozorga kirishda texnologik infrastrukturaga ega bo'lmasligi sababli muammolarga duch kelmoqda. Bundan tashqari, ayrim mamlakatlarda internetga keng kirish imkoniyati yo'qligi yoki texnologiyalarga bo'lgan imkoniyatlar cheklanganligi sababli raqamli inqiroz yuzaga kelishi mumkin. Ta'lim, tibbiyot, va xizmatlar sohasida raqamli bo'linish jamiyatning barcha qatlamlariga zarar keltirmoqda. Raqamli infrastrukturaga teng kirish imkoniyatlarining yo'qligi o'qish imkoniyatlarini kamaytiradi va iqtisodiy o'sishni cheklaydi. Axborot texnologiyalari va avtomatlashtirish jarayonlari, bir tomondan, ishlab chiqarish jarayonlarini samarali qilishda yordam bersa, boshqa tomondan, ayrim sohalarida ishchi kuchining qisqarishiga olib kelmoqda. Avtomatlashtirish va robototexnika joriy etilishi, ayniqsa, sanoat va ishlab chiqarish sohalarida, ko'plab an'anaviy ish o'rinlarini yo'q qilmoqda. Bu esa ish o'rinlarining qisqarishi va natijada, kadrlar bozorida noaniqlik va ishga joylashish qiyinchiliklarini keltirib chiqaradi. Masalan, avtomobil sanoatida robotlar va sun'iy intellekt tizimlari tomonidan boshqariladigan montaj liniyalari ishlab chiqarish samaradorligini oshirsa ham, bir vaqtning o'zida bu texnologiyalar ko'plab ishchilarning ish o'rinlarini yo'qotishiga sabab bo'lmoqda. Ishsizlikning o'sishi, iqtisodiy inqiroz va ijtimoiy beqarorlikka olib kelishi mumkin.

Axborot texnologiyalari orqali rivojlangan yirik kompaniyalar o'z monopoliyasini kuchaytirishi mumkin. Katta texnologik kompaniyalar, masalan, Google, Amazon, Facebook va Apple kabi gigantlar o'z bozorlari va xizmatlarini butun dunyo bo'ylab tarqatmoqda. Bu esa kichik kompaniyalar uchun raqobatlashish imkoniyatlarini cheklaydi. Ayniqsa, kichik va o'rta bizneslar texnologik infratuzilma va katta sarmoya talab qilgan sohalarda raqobat qilishda qiynalmoqda. Yirik kompaniyalar bozorni nazorat qilish orqali o'z foydasini oshirishga intilishadi, bu esa bozorning noteng taqsimlanishiga olib keladi. Natijada, monopoliyalar bozorning yirik qismini egallab olishga muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin, bu esa iqtisodiy erkinlikni susaytiradi. Axborot texnologiyalarining global miqyosda tarqalishi, ba'zida madaniy tengsizlikni va ijtimoiy izolyatsiyani keltirib chiqarishi mumkin. Global tarmoqlar va raqamli platformalar orqali jamiyatlar bir-biri bilan bog'lanib, yangi madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarga sabab bo'lishi mumkin. Biroq, bu o'zgarishlar ba'zi madaniyatlarning "g'oyib bo'lishiga" yoki homogenizatsiyasiga olib kelishi mumkin. Masalan, raqamli texnologiyalar ko'plab mamlakatlarga o'z madaniy an'analari va qadriyatlarini global miqyosda yoyish imkoniyatini beradi, ammo bu ba'zan kichik madaniyatlar va urf-odatlarini yo'qotish xavfini tug'diradi. Ijtimoiy izolyatsiya ham bir muammo bo'lishi mumkin, chunki ba'zi odamlar texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash imkoniga ega bo'lmasligi yoki ular bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Xulosa. Axborot texnologiyalarining jahon bozorida kengayishi bir qator salbiy oqibatlarni ham keltirib chiqaradi. Xavfsizlik muammolari, raqamli bo'linish, ish o'rinlarining qisqarishi, monopoliyalarning kuchayishi va madaniy ta'sirlar jahon iqtisodiyotini yangi xatarlar bilan yuzma-yuz qoldirmoqda. Shu bois, AT sohasidagi rivojlanishni boshqarishda davlatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan samarali choralar ko'rilishi zarur. Yangi texnologiyalarni rivojlantirishda xavfsizlikni ta'minlash, raqamli tenglikni yaratish va kichik bizneslarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha global tashabbuslar muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdukarimov, A. Axborot texnologiyalari va iqtisodiy rivojlanish.- 2020.Toshkent: Universitet nashri.- 237 b.
2. Zokirov, A. Jahon iqtisodiyotida axborot texnologiyalarining roli. 2018.Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.-320 b
3. Tashpolatov, T. Digital inqiroz va raqamli iqtisodiyot: Salbiy ta'sirlar va yangi imkoniyatlar. 2021 Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 198-b
4. Ibragimov, R.. Axborot texnologiyalari va ijtimoiy innovatsiyalar. 2020.Toshkent: Akademiya nashriyoti. 220-b
5. Shuvalov, V. A. Tehnologii i ekonomicheskie riski: problemy razvitiya. 2018. Moskva: Nauka. 380-b

3-7 YOSHLI BOLALARDA STOMATOLOGIK PROFILAKTIKA

MASHHURA Sulaymonovna Safarova
Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro
safarova.mashhura@bsmi.uz

ANNOTATSIYA. Bolani ko'krak suti bilan parvarish qilish inson sog'lig'ini shakllantirishning majburiy sharti bo'lib hisoblanadi. U keyinchalik jamiyatning intellektual salohiyati, jismoniy ishchanligi, qayta ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan muhim ijtimoiy funksiyalarning tiklanishiga ta'sir qiladi. Respublika ixtisoslashgan ilmiy-amaliy pediatriya tibbiy markazi professori Dilorom Axmedova fikriga ko'ra (2016), ikki yoshgacha emiziladigan bolalar kamroq kasallanadi, ularning o'limi ko'rsatkichlari yanada qisqa vaqt ichida ona sutini olgan yoki sun'iy parvarish qilingan go'daklarga qaraganda quyi darajada. O'tgan yilida mamlakatimizda ko'krak bilan oziqlanadigan bolalarning o'rtacha darajasi 54,4% ni tashkil qilgan, Buxoro viloyati va Qoraqalpog'istonda eng yuqori ko'rsatkichlar belgilangan. Tug'ruqxonalardan chiqarish vaqtida oziqlanishning bunday turi yuqori ulushni tashkil qiladi, biroq oxirgi oylarda pasayish kuzatilmoqda. Ko'krak orqali parvarishni ilgari surish masalalari bo'yicha Sog'liq saqlash vazirligi shifokorlarning kasbiy rivojlanishi uchun YUNISEF bilan faol hamkorlik qilmoqda.

KALIT SO'ZLAR: Profilaktika, sut tishlari, bolalar, stomatologik kasalliklar.

KIRISH: Tabiiy oziqlantirishning dolzarbligi va uning muammolariga bag'ishlangan ilmiy ishlar juda ko'p. Biroq mualliflarning ilmiy ishlarida ko'krak orqali parvarishlashdan erta voz kechishning ayrim sabablari aks etgan, bunda xavf omillarining ahamiyati etarli o'rganilmagan. Bayon etilganlardan kelib chiqib, bolalarni sun'iy parvarishlashga erta o'tkazishga yordam beradigan xavf sabablari va omillari ahamiyatini o'rganish o'ta muhim hisoblanadi. SHunga ko'ra ko'krak orqali parvarishlashni qo'llashga yangi yondashuvlarning ilmiy asoslanishi alohida ahamiyatga ega, ularning orasida erta yoshda bolalarni sun'iy parvarishlashga o'tkazish omillarining bartaraf etishga qaratilgan dasturlar muhim o'rin egallaydi.

MAQSAD: Oziqlanish turiga ko'ra, maktabgacha bo'lgan bolalarda stomatologik kasalliklar profilaktikasini takomillashtirish

MATERIALLAR VA METODLAR: Bolalarda stomatologik kasalliklar rivojlanishi uchun mavjud xavf omillarini o'rganish maqsadida oziqlantirish turiga bog'liq ravishda maktab yoshigacha bo'lgan 1066 nafar bolada Buxoro viloyati va Buxoro shahrining davlat maktabgacha ta'lim muassasalarida tashkil qilingan stomatologik ko'riklar o'tkazildi.

YOsh, jins va turar joyiga ko'ra birinchi ko'rik materiallari tahlil qilinganda 3-7 yoshdagi o'g'il bolalar 552 nafar (51,8%), hamda tumanlardagi bolalar 638 nafar (72,3%) bolalar ustunlik qildi. Olingan natijalar mazkur bolalar kontingentining og'iz bo'shlig'i gigienik holatining yomonligi bilan bolalar ota-onalarining stomatologik kasalliklar haqidagi ma'lumotlardan kam xabardorligi orasida bog'liqlik borligini ham ko'rsatdi. Barcha ko'rikdan o'tgan (n=1066) maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari orasidan tadqiqot uchun 170 nafar bola tanlab olindi, ulardan 140 nafarida turli xil stomatologik kasalliklar aniqlandi va 30 nafari sog'lom normal stomatologik holatga ega bolalarni tashkil etdi.

Biokimyoviy holat ko'rsatkichlariga ko'ra bolalar 3 ta guruhga bo'lindi:

1-nazorat guruhi – 30 nafar sog'lom bola;

2-asosiy guruh – 70 nafar sun'iy va aralash oziqlantirilgan stomatologik kasalliklari mavjud bo'lgan bolalar;

3-taqqoslash guruhi – 70 nafar tabiiy oziqlantirilgan stomatologik kasalliklari mavjud bo'lgan bolalarni tashkil etdi.

1-jadval

O'rganilgan guruhlarning stomatologik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	1 – nazorat guruhi (sog'lom bolalar) n=30	2 –guruh (sun'iy va aralash oziqlantirilgan stomatologik kasalliklari mavjud bolalar) n=70	3-guruh (tabiiy oziqlangan stomatologik kasalliklari mavjud bolalar) n=70
Og'iz bo'shlig'ining gigienik indeksi (GI)	1,7±0,07*	2,6±0,07*	2,1±0,06*
Karies-plomba olib tashlangan tish (KPOT)	1,2±0,37*	4,5±0,37*	4,2±0,30*
Tish emali rezistentligi indeksi (TER)	34,7±0,37*	45,7±1,77*	47,1±2,39*
Karies intensivligi darajasi(KID)	0,46±0,37*	0,9±0,1*	0,6±0,06*
So'rovnoma bo'yicha ballar	7,22±0,09*	28,9±0,92*	13,7±0,96*

Eslatma: * - nazorat guruhi ma'lumotlariga nisbatan farqlar sezilarli (* - $R<0,05$, ** - $R<0,01$, *** - $R<0,001$)

3-7 yoshli bolalarning tishlari yuzasida karioz zararlanish lokalizatsiyasini tahlil qilishda aniqlandiki, ko'proq (41,2%) vestibulyar va tanglay yuzalari, kesuvchi tishlarning, asosan kesuv yuzalarida, so'ng okklyuzion - 33,4%, medial – 15,7%, distal - 9,7% yuzalari karies bilan zararlanganligi aniqlandi. Sut tishlarda kesuv tishlar 39,1%, vestibulyar 27,8%, vestibulyar tanglay 18,9%, medial 14,2% va distal 10,0% chaynov yuzalarida katta darajadagi karioz zararlanishlar turli foizlarda kuzatildi.

Bizga ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolalarning og'iz bo'shlig'i past gigienik ko'nikmalari, hamda zararli odatlar bilan birgalikda tish kariesi va uning asoratlari va og'iz bo'shlig'i kasalliklarining rivojlanishiga sabab bo'ladi. Etarli bo'lmagan og'iz bo'shlig'i

gigienasi emalga zaruriy mineral va ozuqaviy moddalarning kelib tushishiga halaqit beradi, natijada keyinchalik tish kariesi rivojlanishi va emalning kosmetik nuqsoniga olib keladigan jarayonga sabab bo'ladi.

Ma'lum bo'lishicha, kariesning yuzaga kelishi uchun birinchi navbatda eng ahamiyatli omil bo'lib og'iz bo'shlig'i gigienik holatining yomonlashishi hisoblanadi.

Aniqlangan ma'lumotlar va tuzilgan profilaktik tadbirlar dasturidan kelib chiqib, sun'iy oziqlanishdagi bolalarda karies va tish-jag' anomaliyalari rivojlanishining asosiy sabablariga alohida e'tibor berdik. Bunda gigienik indeks holati va bolalarda zararli odatlarning borligini alohida ta'kidladik. Turli og'iz bo'shlig'i gigienasi darajasiga ega bolalar uchun, og'iz bo'shlig'i gigienasi holatini hisobga olgan holda, aniqlangan ko'rsatkichlar bo'yicha 1-2 yoki 5 ta dars o'tkazildi. Yaxshi gigiena darajasiga ega bolalar uchun 1-2 ta dars, yomon gigiena darajasiga ega bolalar uchun esa 3-5 ta darsni o'tish etarli bo'ldi. Og'iz bo'shlig'i gigienasi darslarini o'tib bo'lgach, imkon qadar ota-onalar bilan mazkur ko'rsatkichning ancha yaxshilanganligini ko'rsatgan gigienik indeksi takroran aniqladik.

Ta'kidlash lozimki, gigiena darslari natijasida qoniqarsiz va yomon darajaga ega bolalar miqdori anchaga kamaydi, ya'ni boshlang'ich darajada 66,6% da 22,2 gacha kamaydi, bu 44,4 martaga (tekshirilayotgan bolalarning deyarli yarmi) kamaydi.

XULOSA: SHunday qilib, taklif etilgan dasturdan amaliy bolalar stomatologlari va umumiy amaliyot poliklinika shifokorlari faoliyatida foydalanish bolalik davrida turli xil stomatologik kasalliklarning pasayishiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. SAFAROVA, MS. "INTEGRATIVNAYA STOMATOLOGIYA I CHELYUSTNO-LITSEVAYA XIRURGIYA." INTEGRATIVNAYA STOMATOLOGIYA I CHELYUSTNO-LITSEVAYA XIRURGIYA Uchrediteli: OOO" Scientific Innovations" 1.1 (2022): 91-94.
2. Safarova, M. S. "Methods of Complex Treatment of Neuritis of The Facial Nerve." Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (USA). 2023.
3. Sulaymonovna, Safarova Mashhura. "Prevention of Dental Diseases." Central Asian Journal of Medical and Natural Science 4.2 (2023): 51-55.
4. Safarova, Mashxura Sulaymonovna. "Vliyanie Grudnogo Vskarmlivaniya Na CHelyustno-Litsevuyu Oblast." Research Journal of Trauma and Disability Studies 3.3 (2024): 391-395.
5. SAFAROVA, MS. "MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR OG 'IZ BO 'SHLIG 'I HOLATINI KOMPLEKS BAHOLASH." MOLODOY SPETSIALIST Uchrediteli: IP" Isakova UM" 3 (2022): 3-6.
6. Safarova, M. S. "Improvement of Methods of Complex Treatment of Neuritis of the Facial Nerve." Journal of Intellectual Property and Human Rights 2.3 (2023): 48-52.
7. Safarova, Mashxura Sulaymonovna, and Feruza Raxmatillaevna Kamalova. "Sovershenstvovanie profilaktiki osnovnykh stomatologicheskix zabolevaniy u detey naxodivshixsya na iskusstvennom vskarmlivanii." Jurnal stomatologii i kraniofatsialnykh issledovaniy 3.3 (2022).

AXBOROTLASHGAN JAMIYAT VA AXBOROT ALMASHINUVI JARAYONINING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

RAMAZONOV Jahongir Djalolovich

Buxoro davlat pedagogika instituti.

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborotlashgan jamiyat va axborot almashinuvi jarayonining psixologik determinantlari, axborot istemoli madaniyati shakllanishida tasirlarning psixologik xususiyatlari va yoshlardan talab etiladigan axboriy psixologik shartlar haqida fikir mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: axborot globallashuvi, axborot madaniyati, axborot tahdidlari, ma'naviyat, semiotik madaniyat, kontseptual va texnologik madaniyat, terminologik madaniyat, muloqot madaniyati, axborot dunyoqarashi, axborot savodxonligi, axborot, madaniyat.

Аннотация. В данной статье приводятся рассуждения о психологических детерминантах процесса информированного общества и обмена информацией, психологических особенностях влияний на формирование культуры потребления информации и информационно-психологических условиях, требуемых от молодежи.

Ключевые слова: информационная глобализация, Информационная культура, информационные угрозы, духовность, семиотическая культура, концептуальная и технологическая культура, терминологическая культура, культура общения, информационное мировоззрение, информационная грамотность, информация, культура.

Annotation. This article provides feedback on the psychological determinants of the process of informational society and information exchange, the psychological characteristics of influences in the formation of the culture of information extremes and the informational psychological conditions required of young people.

Keywords: information globalization, information culture, information threats, spirituality, semiotic culture, conceptual and technological culture, terminological culture, communication culture, information worldview, information literacy, information, culture.

XXI asr –axborot asri, deya e'tirof etildi. Bunga asosiy sabab–ushbu asrga kelib, misli ko'rilmagan ulkan hajmdagi axborotni katta tezlikda uzatish texnologiyalari paydo bo'ldi. Boshqacha aytganda, axborot texnologiyalari sohasida chinakam inqilob sodir bo'ldi. 1986 yilda Internetning dunyoda barqaror o'ringa ega bo'lishi[1] axborot va axborotlashtirish borasidagi, qolaversa, butun insoniyat hayotida olamshumul voqeaga aylandi.

Garchi amerikalik olim R.Xartli «axborot» tushunchasini texnik aloqa kanallari bo'ylab tarqatiluvchi ma'lumotlarning miqdoriy mezonini belgilash uchun 1928-yilda birinchi marta ilmiy muomalaga kiritgan bo'lsada, bu atamaga jiddiy e'tibor 1948 yildagina qaratila boshlagan edi. XX asrning 60-yillaridagi ko'p tadqiqotlar axborotni qidirish muammolari bilan uzviy bog'liq bo'lib, ayni shu davrda axborotni qidirish tizimi va usullari yaratildi[2]. Kibernetikaning rivojlanishi va axborot nazariyasi fanining maydonga kelishi bu sohaning keng miqyosda taraqqiy etishiga olib keldi.

Tadqiqotchi G.Gaffarovaning ta'kidlashicha, «oxirgi yillarda adabiyotlarda ob'ektiv borliqda mavjud axborot modeli g'oyasi muhokama qilinmoqda. Xususan, jonsiz tabiatdagi rivojlanish masalasiga yondashuv undagi o'z-o'zini tashkillashtirish tizimlariga nisbatan qanday qo'llash mumkinligiga bog'liq. Ushbu qarashlarga muvofiq, o'z-o'zini tashkillashtirish tizimlarida alohida axborot tuzilmalari – kodlar mavjud»[3]. Bu kodlar «tizim uchun qimmatli axborotni qayd qiladi, uning tarkibiy qismi bo'lib maydonga chiqadi hamda muhit bilan o'zaro aloqadorligi va uning yaxlit holati sifatida qayta tiklanishning yo'llarini aniqlaydi»[4].

Zamonaviy ijtimoiy fanlar vakillari bu kabi axborot tuzilmalari va uning vazifalarini ijtimoiy tizimlarga muvofiq ravishda tushuntiradilar. Bu–biologik organizmlarda genetik apparat orqali, ijtimoiy organizmlarda esa madaniyat orqali sodir bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, «axborot» tushunchasi uzoq tarixi va ko'p qirrali ma'nosiga ega. Ijtimoiy hayotda axborot – insonlar, faktlar, hodisalar va boshqa jarayonlar haqidagi ma'lumotni anglatadi. «Axborot» tushunchasiga oid tahlillardan kelib chiqib, axborot jamiyat uchun faqat muloqot predmeti emas, balki insonlar orasida muloqotda axborot almashinuviga ta'sir ko'rsatadigan omil, deya xulosa qilish mumkin.

Endi tadqiqotimiz ob'ektida bo'lgan «axborot almashinuvi» tushunchasi, uning «muloqot» va «kommunikatsiya» kabi kategoriyalar bilan aloqadorligini tahlil qilishga o'tamiz.

Darhaqiqat, axborot bu – xabar, ma'lumot. Ammo jamiyatda axborot almashinuvining butun mexanizmini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazaridan tushunish uchun «axborot»ning bunday talqini etarli emas. Shu bois, axborotning barcha umumiy xususiyatari, axborot almashinuvi jarayonining hodisa sifatidagi mohiyatini tadqiq etish maqsadida har qanday jarayon uchun tipik bo'lgan jihatlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

«Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida» gi O'zbekiston Respublikasining qonuning 3-moddasida axborot bu – manbalari va taqdim etilish shaklidan qat'i nazar shaxslar, predmetlar, faktlar, voqealar, hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi ma'lumotlar deya ta'rif berilgan[5].

Bundan tashqari, axborotning mohiyati – xabar belgilarida emas, balki axborot almashinuvi ishtirokchilarining tashkiliy tayyorgarligi darajasiga ham bog'liq. Axborot almashinuvi esa ishtirokchilarning tashkiliy jihatdan hilma-hiligi, tuzilmalarning faoliyat turlari o'rtasidagi farqlardan kelib chiqadi. Albatta, bu hol axborot almashinuvi jarayoni ishtirokchilarini maksimal darajada uyg'unlashgan tizimlar sifatida qarash asosida yuzaga keladi. Matematika, kibernetika, falsafa sohasida o'tkazilgan tadqiqotlar axborot sig'imi bilan tizimning tartibga solinganlik holati o'rtasida muayyan bog'liqlik shakllanishini isbotlagan[6].

Axborot almashinuviga tizim sifatida yondashish ilmiy adabiyotlarda muayyan darajada tadqiq etilgan. Bunga: V.Afanasev[7], V.Tyuxutin[8], A.Ursula[9] va boshqalarning ilmiy ishlarini misol qilib keltirish mumkin. Mazkur ishlarda muammolar, asosan, tizimli (tuzilmaviy-funksional) tahlil usulida tahlil etilgan. Tizimli yondashuvning bunday usuli falsafa, psixologiya, yurisprudensiya, matbuot nazariyasi, iqtisodiyot va pedagogika bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy ishlarga xosdir. Binobarin, axborot almashinuv hodisasini tadqiq etishda sotsiolog olimlar tizimli yondashuv usuliga mustahkam tayanganlari bejiz

emas.

Axborotlashgan jamiyat to'g'risidagi zamonaviy nazariyalarda axborot va axborot almashinuvi jarayoni muhimligi ta'kidlanib, bu ijtimoiy o'zaro bog'liqlikning bir bo'lagi sifatida talqin qilinadi[10]. Axborot almashinuvi va uning boshqa fundamental jarayonlar bilan aloqalari modeli tizim yasovchi elementlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Shunday qilib, axborot almashinuvda ishtirok etuvchi tizimlardan har birining tartibi o'zgarishi o'zaro aloqadorlik asosida, ya'ni ularning birgalikda tashkil etilishi bilan o'ziga xos noyob jarayon sodir bo'ladi. Ushbu o'zaro ta'sir jarayonida tizimlarning har biri boshqa tizimlarning ichki mutanosibligi va intensivligiga bevosita bog'liq ravishda o'zgaradi. Natijada, bir axborot almashinuvi o'rniga materiya harakatlanishining (birinchi navbatda ijtimoiy) oliy shakllariga xos 4 ta fundamental komponent: 1) axborot almashish; 2) tashkil etish; 3) aks ettirish; 4) o'zaro ta'sir bilan ish tutishga to'g'ri keladi.

Bu erda o'zaro ta'sir, shubhasiz, asosiy va yakuniy omil-sabab sifatida namoyon bo'ladi. Yuqorida keltirilgan o'zaro ta'sirning qolgan komponentlarini funksiyalar bo'yicha ajratib chiqsak, aks ettirish – o'zaro ta'sirning xususiyati, tashkil etish–o'zaro ta'sirning mazmuni yoki birgalikdagi natijasi, axborot almashinuv – o'zaro ta'sirning shakli yoki mexanizmi tarzida namoyon bo'ladi. Muloqotni sotsiologik tushunish nuqtai nazaridan xulosa qilsak, muloqot ma'lum jihatdan axborot almashinuvining o'ziga xos turi ekan: u birinchidan, har qanday holatda ijtimoiy o'zaro ta'sirning axborot mexanizmi sifatida xizmat qiladi. Ikkinchidan, ijtimoiy aks ettirish xususiyati tufayli harakat qiladi va uchinchidan, axborot almashinuvi natijasida muloqot ishtirokchilarining muayyan darajada birgalikda tashkillanishlariga olib keladi, deb ta'kidlash mumkin. Bu fikrga axborot hamisha ham faqat xabar emas, balki o'zaro ta'sir etuvchi tizimlarning tashkil etilgan (tartibga solingan)lik nisbati ekanligini qo'shsak, jamiyatdagi har qanday axborot almashinuvida jamiyat hayotining o'rganilayotgan qismiga nisbatan u yoki bu ijtimoiy munosabat mavjudligini yoxud u yoki bu ijtimoiy munosabatlar o'zgargani (takomillashtirish)ni ko'rish mumkin.

Axborot almashinuvi jarayonining xususiyatlari haqida belorusiyalik mutaxassislar: G.Bulatskiy va Y.Prilyuklarning bu haqda bergan tasniflari o'zining qamrovi va teranligi bilan alohida ajralib turadi[11]. Ular quyidagilardan iborat:

1. Axborot almashinuvi qanchalik muhim va o'zicha mustaqil hodisa bo'lib tuyulmasin, bari bir u hamisha o'zaro ta'sir ko'rsatish mexanizmi bo'lib qolaveradi. Buni ijtimoiy o'zaro ta'sirga nisbatan oladigan bo'lsak, har qanday axborot almashinuvi kishilar, jamoalar yoki ijtimoiy guruhlarini ma'naviy va intellektual takomillashtirish mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi, xolos.

2. Axborot almashinuvi mexanizmi amal qilishining eng muhim natijasi sifatida shuni keltirish mumkinki, muloqotda ishtirok etuvchilarning tuzilmaviy hamda kontent (mazmuniy) parametrlari bir-biriga mos ravishda o'zgaradi, ular o'zaro muvofiqlashtirib turadi.

3. Axborot almashinuvining regulativ (tartibga solish) funksiyasi mavjudligini uning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida ko'rsatish mumkin. Buning natijasida muloqotga kirishuvchilar o'rtasida ma'rifiy funktsiya ishga tushsa, ong, bilim va dunyoqarashni maqsadga muvofiq tarzda shakllantirib borish jarayoni tartibga solinadi.

4. Axborot almashinuvining o'zaro munosabatni dolzarblashtirish xususiyati ham

mavjud. Ma'lumki, munosabat o'zaro ta'sirning sharti, alomatidir. Muloqot vaqtida ishtirokchilar almashinayotgan axborot, ularning o'ziga xos ifodalanishi oqibatida individlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasida munosabatlar o'zgarishi, ya'ni rivojlanishi yoki susayishi mumkin.

5. Axborot almashinuvida indikativlik xususiyati ham bor. Bu degani o'zaro ta'sirning, hech bo'lmaganda, bir komponenti haqida ma'lumotlarga ega bo'linsa, boshqalari haqida ham ishonch bilan fikr yuritish, ularni qayerda va qanday qilib izlash kerakligini hisoblab chiqishga imkon beradi. Jumladan, ijtimoiy tashkillashtirish va boshqarishning har qanday hodisasining shakli qanchalik noodatiy bo'lishiga qaramay, axborot almashinuvi haqida fikr yuritishga asos bo'ladi.

Bizningcha, «axborot almashinuvi» tushunchasining tizimli tahlili bu o'zaro ta'sir, ta'sir natijasi, ob'ekt va sub'ekt holatining o'zgarishi, qayta aloqa, axborotning qamrov darajasi, shakl va etkazish xususiyatlaridan iborat tizim bo'lib, jamiyat hayoti va individ faoliyatidagi rivojlantirishning muhim sharti bo'lib xizmat qiladi.

Agar axborot almashinuvida muloqot, kommunikatsiya asosiy vositalar bo'lib xizmat qilsa, uning ijtimoiy hodisa sifatida tartiblanishi o'ziga xos mezonlar negizida sodir bo'ladi. Bu esa «axborot madaniyati» degan umumiy tushunchada o'z ifodasini topadi.

Jamiyatning axborot madaniyati uning a'zolari tomonidan axborot resurslaridan ma'lumotlar almashish, shaxsiy hayot faoliyati va davlatning taraqqiy etish manfaatlari uchun axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati shakllanganligi bilan xarakterlanadi. Shaxs axborot oqimida erkin harakatlanishi uchun umumiy madaniyatining tarkibiy qismi sifatida axborot madaniyatiga ega bo'lishi shart. Axborot madaniyati shaxsning ijtimoiy tabiatiga xos ehtiyojlar bilan bog'liqdir. Axborot madaniyatining darajasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'zlashtirish va undan kundalik faoliyat hamda turli xil ehtiyojlarni qondirishda foydalana olish malakasining shakllanganligi bilan belgilanadi.

Shuningdek, «axborot madaniyati» tushunchasining mohiyati turli axborotni nafaqat tahlil etish, balki uni boshqarish usullarini egallaganlik nuqtai nazaridan ham aniqlanadi.

Axborot olish, uzatish hamda ko'nikmalarini shakllantirish – kompleks hal qilinishi lozim bo'lgan ko'p qirrali muammo. Axborot madaniyati axborotga nisbatan munosabat, dunyoqarashni shakllantirish metodologiyasini yaratishi, aholiga axborotlashgan jamiyatning falsafasini tushuntirishi, axborot oqimi orasidan zarur axborotni tanlab olish ko'nikmalarini shakllantirishi jihatidan muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Чернов А.А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы.–М.: Дашков и К,2003.–С.13.
2. Хартли Р. Передача информации // Теория информации и её приложения. – М.: Гос. изд. физ.-мат. лит., 1959.
3. Гаффарова Г.Ф. Аxborot va axborotlashiриш жараёнларининг фалсафий-методологик муаммолари:фалс. фан. номз. ... дисс. – Тошкент,2008.– Б.25.
4. Степин В.С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность // Вопросы философии. – Москва,2003.– №8.– С.12.
5. «Аxborot эркинлиги принципилари ва кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни // 2002 йил 12 декабрь, 439-II-сон

MIRZO ULUG'BEKNING "TO'RT ULUS TARIXI" ASARI YURTIMIZ TARIXINI
O'RGANISHDA MUHIM MANBA

RAJABOV San'atjon Sunatovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mirzo Ulug'bekning mamlakat siyosiy va iqtisodiy hayotini boshqarish bilan bir qatorda ilmiy faoliyat bilan shug'ullanib aniq va gumanitar fanlar rivojiga qo'shgan hissasi, xususan, "Tarixi arba' ulus" (To'rt ulus tarixi) asarini yurtimiz tarixini o'rganishdagi o'rni, shuningdek, akademik Bo'riboy Ahmedovning ilmiy tadqiqotlari natijasida ushbu asarning o'zbek tiliga tarjima qilinganligi, yurtimizga mo'g'ullar bosqini oqibatlarini, jumladan, Buxoro tarixiga oid ma'lumotlar tahlil etiladi.

Аннотация: В данной статье рассматривается вклад Мирзо Улутбека в развитие естественных и гуманитарных наук путем занятия научной деятельностью, помимо управления политической и экономической жизнью страны, в частности, трудом «Тариhi arba ulus» (История Четыре народа) его роль в обучении, а также то, что данный труд был переведен на узбекский язык в результате научных исследований академика Борибоя Ахмедова, анализируются последствия монгольского нашествия на нашу страну, в том числе история Бухары.

Abstract: This article examines the contribution of Mirzo Ulugbek to the development of natural and humanitarian sciences through scientific activities, in addition to managing the political and economic life of the country, in particular, the work "Tarihi arba ulus" (History of the Four Nations), his role in teaching, as well as the fact that this work was translated into Uzbek as a result of scientific research by Academician Boriboy Akhmedov, analyzes the consequences of the Mongol invasion of our country, including the history of Bukhara.

Kalit so'zlar: Ajdodlar, Mirzo Ulug'bek, O'rta Osiyo, to'rt ulus, nusxa, manbalar, astronomiya, Buxoro, sharqshunos, muzey, qubbat ul-islom, zulm, qo'zg'olon.

Ключевые слова: Предки, Мирза Улутбек, Средняя Азия, четыре народа, копии, источники, астрономия, Бухара, востоковед, музей, Куббат уль-Ислам, угнетение, восстание.

Keywords: Ancestors, Mirza Ulugbek, Central Asia, four nations, copies, sources, astronomy, Bukhara, orientalist, museum, Qubbat ul-Islam, oppression, uprising.

Xalqimizda har kim etti otasining ism-sharifini bilishi kerakligini har bir inson yaxshi biladi albatta. Zero, inson bolasi o'z ajdodlariga qarab qad rostlaydi. Bobokalonlarimizdan biri Mirzo Ulug'bekning nomini, munajjim bo'lganini, nari borsa o'z o'g'li tomonidan o'ldirilganini bilamiz, xolos. Mirzo Ulug'bek riyoziyot, falakiyot, musiqashunoslik va tarix ilmlari sohasida qalam tebratgan olim. "To'rt ulus tarixi" esa Mirzo Ulug'bek iste'dodining yana bir qirrasi — tarixchilik sohasidagi faoliyatining mahsulidir. "Tarix-i arba' ulus" Mirzo Ulug'bekning ilmiy rahbarligi va shaxsan ishtirokida yaratilib, 1425 yili yozib tamomlangan [9:3].

O'rta Osiyoning XIII - XIV asrlardagi mog'ullar bosqini to'g'risida batafsil guvohlik beruvchi ushbu asar akademik Bo'riboy Ahmedovning kirish so'zi, izohlari va tahriri ostida fors tilidan B.Ahmedov, N.Norqulov va M.Hasaniylarning tarjimasi asosida 1994 yil

“Cho'lpon” nashriyotida Toshkentda nash ettirilib, tarix ixlosmandlarining e'tiboriga havola etildi. B.Ahmedov ushbu asarning o'rganilishi bo'yicha bir qator ma'lumotlarni keltirib o'tadi. Jumladan, “Ulus-a arba'-I Chingiziy” (“Chingiziylarning to'rt ulusi”) va “Tarix-arba' ulus” (“To'rt ulus tarixi”) nomlari bilan mashhur bo'lib, ilk bor Yevropa sharqshunoslari orasida ushbu asarni birinchilar qatori o'rgangan va uning qisqartirilgan inglizcha tarjimasini e'lon qilgan polkovnik Mayls, etarli asosi bo'lmagani holda bu kitobni “Shajarat ul-atrok” (“Turk (hoqon)larining shajarasi”) deb ataydi[2]. Ammo asarning Britaniya muzeyida saqlanayotgan qo'lyozma nusxasida[3] “Chingizxonning to'rt ulusi tarixi” nomli ushbu majmu'ada Turkxon ibn Yofas ibn Nuh alayhissalom avlodidan bo'lmish podshohlar nomi zikr etiladi. Mazkur risolada keltirilgan Turkistonzamin hoqonlarining nomlari Sulton as-Sa'id Ulug'bek mirzoyi shahid, - Olloh uning qabrini nurga to'ldirsin, - tarafidan bitilgan to'rt ulus hoqonlari haqidagi majmu'adan olindi”. Bu ma'lumot, ayniqsa so'nggisi birinchidan, asarning aniq nomi “Ulus-i arba'yi Chingiziy” ekanligini, ikkinchidan uning butunlay Mirzo Ulug'bekning qalamiga mansubligini ko'rsatadi.

“Tarix-i arba' ulus”ning nusxalari juda kam. Asarning to'liq nusxasi hali topilganicha yo'q. Bugungi kunda uning qisqartirilgan to'rtta nusxasi saqlangan bo'lib, uning ikkitasi Angliyada, bir nusxasi Hindistonning Bankipur shahri kutubxonasida, to'rtinchi nusxasi AQSh ning Harvard universitetida saqlanadi[7:320].

Tarixchi olim B.Ahmedov Mirzo Ulug'bek asarni yozishda bir qator tarixiy, jug'rofiy manbalar va manoqiblar asosida yozilib, muallif ko'p hollarda o'z manbalarini aniq ko'rsatmaganligini qad etadi. Lekin, ayrim o'rinlarda o'zi foydalangan ba'zi asarlar va ularning mualliflari nomini ham tilga oladi. Bular orasida mashhur astronom Abu Ma'shar Balxiy (886 yili vafot etgan), yirik olim, shoir hamda sayyoh Rashiduddin Votvot (1088 — 1182), mashhur tarixchi, davlat arboblari Alouddin Otamalik Juvayniy (1226— 1283), Rashiduddin Fazlulloh Hamadoni (taxm. 1247 - 1318), Hamdulloh Mustovfiy Kazviniy (1281 - 1344) va boshqalarning nomlari tilga olinadi. Ulug'bek mazkur asarini yozishda juda ko'p, mazmun jihatdan xilma-xil (tarix, jug'rofiya, astronomiya, nazmiy) kitoblardan keng foydalangan [7:320].

B.Ahmedov Mirzo Ulug'bek “To'rt ulus tarixi” asari qism yoki boblarga bo'lmaganini, ilmiy tadqiqot qilish va tarjima jarayonida asarning ma'lumot xarakteridan kelib chiqib, muqaddima va etti bobga bo'lish mumkin, degan xulosaga kelinganligini ta'kidlaydi[9:6]. Tarix-i arba ulus yoki To'rt ulus tarixi asarining **birinchi bobi** Turkxon ibn Yofas hamda uning Turkiston zaminda podsholik qilgan avlodi (Abuljahon, Dibokuyxon, Kuyukxon va boshqa) tatar-mo'g'ul va turk qavmlari podsholari (Mo'g'ulxon, Qoraxon, O'g'izxon kabi) tarixi bayon etilgan. **Ikkinchi bobda** turk-mo'g'ul xalqlarining afsonaviy onasi Alanquva va undan tarqalgan avlod, ya'ni podsholar (Buzunyor qoon, Buqoxon, Dutuminxon, Qobulxon, Boysung'urxon, Borton bahodir, Yasugay bahodir) tarixi bayonini o'z ichiga olgan. Bu bobda ham ilm-fan uchun muhim ma'lumotlar uchraydi. Turk-mo'g'ul qavmlarining birgalikda, aralashib yashab kelganligi Turk diyori va uning boshqa qavmlari orasida tutgan mavqe'i, oddiy xalqning erga, aniqrog'i, o'z hukmdoriga birlashtirilganligi, VIII asrda jaloir qavmi boshliqlarining kuchayib ketishi haqidagi ma'lumotlar shular jumlasidandir.

“Tarix-i arba' ulus” ning **uchinchi bobida** buyuk jahongir Chingizxon tarixi qismda

mo'g'ul qo'shinlarining tuzilishi, Chingizxonning oq rangdagi to'qqiz poyali tug'i, qurultoy va boshqa qabul marosimlarida amalda bo'lgan tartib-qoidalar ayniqsa e'tiborga molik. Asarning **to'rtinchi bobida** Chingizxonning Ulug' yurt, ya'ni Mo'g'uliston bilan Shimoliy Xitoyni idora qilgan bevosita vorislari tarixiga bag'ishlanadi va O'qtoy qoon zamonidan to Ariq Buqo avlodi O'rdoy qoongacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. **Beshinchi bob.** Chingizxonning to'ng'ich o'g'li Jo'chixon naslidan bo'lgan 33 xon zamonida Dashti Qipchoq (hozirgi Qozog'iston, Garbiy Sibir va Volgabo'yi erlari)ning tarixidan hikoya qiladi. **Oltinchi bob** Eron bilan Ozarbayjon ustidan qariyb bir asr mobaynida (654(1256) – 754(1353) hukmronlik qilgan Elxoniylar davlati, shuningdek, Arpaxon davrida (1335–1336) nufuzi orta boshlagan Cho'poniylar (Shayx Hasan kuchak) va Jaloiiriylar (shayx Hasan Buzurg) tarixini o'z ichiga oladi.

Asarning eng muhim qismi – uning **ettinchi bobidir**. Unda Chig'atoy ulusining Chingizxon zamonidan (1227 y.) to Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishi (1370 y.) gacha bo'lgan tarixi hikoya qilinadi. Ma'lumki, Chig'atoy ulusining qariyb 150 yillik (1227-1370) tarixi to'liq o'rganilmagan. Chig'atoy ulusida hukmronlik qilgan xonlar haqida juda qisqa ma'lumotlar Sharafuddin Ali Yazdiyning "Muqaddimayi zafarnoma"sida, Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror"ida ham keltirilgan. Lekin "Tarix-i arba' ulus" ularga nisbatan bir qadar to'laroq. Unda ulusda hukmronlik qilgan Chig'atoy va O'qtoy qoon naslidan (Ali sulton, Donishmandchaxon, Suyurg'atxon va Sulton Mahmudxon) bo'lgan 33 xonning tarixi qisqa tarzda bayon etilgan. Bu bobda ham e'tiborga molik ma'lumotlar ko'p.

Mirzo Ulug'bekning "Tarix-i arba' ulus" asarida Buxoro tarixi bilan bog'liq malumotlarni ham uchratamiz. Jumladan, Chingizxonning qubbat ul-islom Buxoro ustiga yurishi to'g'risida ma'lumot beruvchi qismida Buxoro so'zi mo'g'ullar tilida "Ilm majmui" degan ma'noni anglatadi. Uyg'ur va xitoy tillarida bu butlar mavzei bo'lganligi uchun Buxor deya ataladi. Chingizxonning Buxoro ustiga yurish qilgani va jang bir necha kun davom etib ko'plab qurbonliklar bo'lgani, keyinchalik shahar imomi ulamosi va ayonlari, zodagonlari chiqib taslim bo'lganliklari, shundan so'ng Chingizxon shaharni tomosha qilish maqsadida ichkariga kirganligi kabi ma'lumotlar keltiriladi. Buxoro shahar ichidagi Jome masjidining salobati Chingizxonni hayratga solganligi va u bu imoratni Sultonning saroyimi? Deb so'rganligi, shunda odamlar bu osmon va erning sohibining uyi deb javob berganliklari, shundan so'ng qoon bu erni otxonaga aylantirib mayparastlik qilganligi, keyinchalik barcha shahar aholisini to'plab, tarjimon orqali ularga yashirib qo'ygan boyliklarini keltirib topshirishlarini murojaat qilgani bayon etiladi. Keyinchalik Buxoro shahriga o't qo'yilgani bo'yicha ma'lumotlar keltiriladi. Buxoro taslim etilgach qo'shin to'planib Samarqand, undan so'ng Xorazm fath etiladi. Mo'g'ullar zulmiga qarshi 1238 yilda Buxoroda bo'lib o'tgan Mahmud Torobiy boshliq xalq qo'zg'oloni bo'yicha qimmatli ma'lumotlar ayniqsa diqqatga sazovor, garchi qo'zg'olon o'z maqsadiga erisha olmagan bo'lsada. Barakaxon ibn Jo'jixon Buxoroga kelib, shayx Sayfiddin Boxarziydan ilm olganligi, shayxning amri bilan Dashti Qipchoqqa ravona bo'lib, ozgina qo'shin bilan Dashti Qipchoq taxtini egallagaydi hamda odamlarni islom diniga davat qilgani juda qimmatli ma'lumotlar bo'lib hisoblanadi.

Movarounnahr, Qashqar va Yettisuvning Chingizxon hukmronligidan to Amir Temur hokimiyatga kelgunga qadar bo'lgan ijtimoiy-siyosiy tarixi O'rta asr manbalarida juda kam uchraydi. Shuning uchun Mirzo Ulug'bek tomonidan Chig'atoydan Tug'luq Temurgacha

yuz bergan tarixiy jarayonlar, shuningdek, Amir Temur davridagi qo'g'irchoq xonlar Suyurg'atmish va Sulton Mahmudxon hukmronligi davrida sodir bo'lgan voqealarning tasvirlanishi nihoyatda muhimdir [9:352].

Xulosa sifatida, Mirzo Ulug'bek mamlakatning siyosiy va iqtisodiy hayotini boshqarish bilan birga, ilmiy faoliyat bilan shug'ullangan va ilmiy-falsafiy tafakkurni rivojlantirgan. Mirzo Ulug'bekning "Tarix-i arba ulus" asari yurtimizda o'rta asrlar tarixi, sodir bo'lgan voqeiliklarni o'rganishda ilmiy tadqiqotchilar uchun muhim manba bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедов Б. Государство кочевых узбеков. - М.: Наука, 1965.
2. The Shajarat ul-Atrak, or Geneological Tree of the Turks and Tatars, transl and abrid. By Glonel Milles, London, 1832.
3. Tarix-i arba' ulus. Britaniya muzeyi (Angliya) qo'lyozmasi. Inv. №ADD 26190.
4. Ахмедов Б. Махмуд ибн Вали. - Т.: Фан, 1977.
5. Ахмедов Б. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVIII вв. (письменные источники) - Т.: Фан, 1985.
6. Ahmedov B. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. - Toshkent: O'qituvchi, 1991.
7. Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. - Т.: "Ўқитувчи" 1994. - 431 б.
8. Ахмедов Б. Улугбек. Историческая повесть. - Т.: Камалак, 1994.
9. Улугбек, Мирзо. Тўрт улус тарихи. (Б. Ахмедовнинг кириш сўзи, изоҳлари ва таҳририда; Форс тилидан Б. Ахмедов ва бошқ. тарж) — Т.: Чўлпон, 1994 - 352 б.

PEDAGOGIK FIKIRLAR TARAQQIYOTIDA “POSHSHOXOJA IBN ABDUVAHOBXOJA” ASARLARINING O'RNI

MUZAFFAROVA Farida Muxtor qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotasiya. Ushbu maqolada XVI asrda yashab ijod etgan Poshshoxoja Ibn Abduvahobxoja hayoti va ijodi, uning ilm-fan namoyandasi sifatidagi o'ziga xos xizmatlari, hamda uning ulug' shayx, shoir, shayxulislom, sadr, alloma, tarbiyachi, ko'plab fan sohalarida erishgan yutuqlari to'g'risida ilmiy ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Buxoro xonligi, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-ta'limiy mazmun, shoir, g'azal, ilm, fan, pedagogik fikr, madaniyat, ijtimoiy hayot, tarbiya, axloq.

Annotation. This article brings scientific information about the life and work of Poshshokhaja Ibn Abduwahobhaja, his special services as a representative of Science, and his achievements in many fields of science, including the great Sheikh, poet, shaykhulislom, sadr, alloma, educator.

Keywords: Bukhara Khanate, socio-political, moral-educational content, poet, Ghazal, science, science, pedagogical thought, culture, social life, upbringing, morality.

Аннотация. В этой статье представлена научная информация о жизни и творчестве Пашходжи Ибн Абдувахобходжи, жившего и творившего в XVI веке, о его заслугах как деятеля науки, а также о его достижениях во многих областях науки, таких как великий Шейх, поэт, Шейхулислам, Садр, аллома, педагог.

Ключевые слова: Бухарское ханство, социально-политическое, нравственно-воспитательное содержание, поэт, Газель, наука, Наука, педагогическая мысль, культура, общественная жизнь, воспитание, мораль.

Bugungi kunda yurtimizda qadimiy tariximiz, milliy an'analarimiz boy madaniyatimizni yanada yuksaltirish, buyuk allomalarimiz ilmiy meroslarini chuqur o'rganish va uni kelajak avlodlarimizga etkazish, yosh avlodni ularning ezgu an'analari ruhida tarbiyalash borasida samarali ishlar amalga oshirilmoqda. O'tmishda yashab o'tgan buyuk allomalarimizdan qolgan ilmiy merosni har tomonlama o'rganish, ularning turli tomonlaridan jamiyatimizda, kelajak avlodning ruhiy – ma'naviy kamoloti yo'lida foydalanish ayniqsa bugungi kunimiz uchun dolzarbdir. Yoshlarimizni ma'naviy kamolotga etaklovchi, komil inson bo'lib etishishlarida, jamiyatda munosib o'rin egallab, badiiy – estetik dunyoqarashlarining shakillanishida ayniqsa pandnoma asarlarning o'ri beqiyos.

XVI asrda yashab ijod qilgan ulug' mutafakkir adib va shoir Poshshoxoja ibn Abduvahobxoja o'zining muhim, ijtimoiy – siyosiy, axloqiy – ta'limiy mazmunda bitilgan kichik nasriy hikoyalari bilan shuhrat qozongan yirik ijodkordir. Uning pandnoma ruhda yozilgan eng mashhur asarlaridan “Miftohi ul – adl” va “Gulzor” asarlari badiiy – estetik jihatdan o'ziga xos asarlardir.

“Miftohi ul – adl”(“Odillik kaliti”) asari mumtoz o'zbek adabiyoti tarixida muhim o'rin egallaydi. Asar XVI asrda yaratilgan, asarning muqaddimasidan ma'lum bo'lishicha,

bu asar Shayboniyxonning o'g'li shahzoda Temurbekka bag'ishlangan. "Gulzor" ga kiritilgan hikoyalar har jihatdan "Miftoh ul – adl"ning hikoyalariga tamomila muvofiqdir. Sharq an'anasi bo'yicha, asarning oxiriga "Kitobning so'nggi" deb qo'yiladi. "Miftoh ul - adl" ning qo'lyozma nusxalarining so'nggida esa bu yozuv yo'q va odatdagi "Bismilloh..... dan keyin "Gulzor" asari boshlanadi. "Gulzor" ning oxirida esa "Kitobning so'ngi" berilgan.

"Miftoh ul - adl" va "Gulzor" asarlari pand – nasihat ruhida yozilgan badiiyat namunalari turkumiga mansub asar hisoblanadi. Turkiy tildagi yozma na'munalarida bu hodisa (ya'ni pandnoma asarlar yaratish an'ansi) ilk bor Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostonida o'z ifodasini topgan bo'lib, ushbu asar shaxs ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qiladigan didaktik manbadir. Xojaning asosan kichik nasriy hikoyalardan tarkib topgan "Miftoh ul - adl" va "Gulzor" asarlari Kykovusning "Qobusnoma", Sa'diy Sheroziyning "Guliston", "Bo'ston", turkiy mumtoz adabiyotning eng yirik vakili Alisher Navoiyning "Mahbub ul – qulub" asarlariga o'xshab ketadi.

Xojaning "Miftoh ul-adl" asari 1508-1510-yillar orasida yozilgan va Shayboniyxonning o'g'li Temur Sultonga bag'ishlangan. U turli ijtimoiy-axloqiy mavzularga bag'ishlangan 15 bobli kitobdir. Yozuvchi har bir bob mavzusiga oid fikr-mulohazalarini nazariy jihatdan bayon qilib, so'ngra fikrlarini tasdiqlash uchun turli masallar va hikoyatlar keltirib o'tadi. Asarning asosiy qismini xalq orzu qilgan insofli, adolatli, odil shoh tasvirlangan bir qator hikoyatlar tashkil etadi. Asar sodda xalqona tilda yozilgan bo'lib, unda tushunilmaydigan so'zlar deyarli uchramaydi, shuningdek, bayon qilish usulida ixchamlik va aniqlik bor.

Asarda yozma va og'zaki adabiyotda mashhur bo'lib ketgan Iskandar, No'shiravon, Mahmud G'aznaviy, Bahramshoh, Anushervon, Nuh va boshqalar nomi bilan bog'liq hikoyalar asosiy o'rin egallaydi. To'plamdagi hikoyatlarning har biri biron axloqiy, siyosiy yoki diniy maslahat berishni maqsad qiladi. Mazkur asarlarda adolat bilan ish ko'rganlar faoliyati madh etiladi. Aksincha, ish yuritganlar xatti-harakatlari qoralanadi. Ayniqsa, adib Iskandar va No'shiravon kabi an'anaviy obrazlarni adolat timsoli sifatida ulug'lashga harakat qilgan. Bu obrazlar ishtirokidagi hikoyatlarida yurt boshqaruvchilarining adolat, odillik, to'g'rilik bilan ish ko'rishi oddiy xalq osoyishtaligi, farovon yashashining garovi ekanligini ko'rsatib, hokimiyat tepasida turgan u xoh shoh bo'lsin, xoh vazir adolat bilan ish tutishi lozimligini uqtiradi.

Adib hikoyalarida adolat masalasi birinchi o'rinda turadi. Deyarli, barcha asarlarida muallif adolat tushunchasini turli jihatlardan yoritishga harakat qiladi. "Podshoh va zohid", "Mahmud G'aznaviy va boyqush", "Sulton Mahmud G'aznaviy, vazir va Ayo", "Shayx Bahlul va Xorun ar-Rashid", "Sulaymon, pashsha va el" kabi hikoyatlarida bosh g'oya sifatida adolat masalasi qo'yilgan. "Podshoh va zohid" hikoyatida Zohid bir soatlik adolatga 20 martalik haj savobini almashtirishga tayyorligini aytadi. Podshohxoja hikoyalari katta ijtimoiy, umumbashariy ahamiyatga molik asarlardir.

Ulaming zamiriga chuqur insonparvarlik, bag'rikenglik, adolatparvarlik g'oyalari singdirilganligi bilan hozirgi kunda eskirgan, podshohlar, vazirlar, darveshlar, tarixiy shaxslar bilan bog'liq sujetlar asosida yaratilganiga qaramay, o'zining axloqiy-didaktik, ijtimoiy-zamonaviy qimmatini yo'qotmagan. Ular bugun va kelajak uchun birday xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Poshshoxo'ja "Miftohi ul-adl" va "Gulzor" dan. ЎзSSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti.-Toshkent.1962.
2. Xojaning "Miftohi ul-adl" asari № 7796 inventar raqamli qo'lyozmasi.
3. Mirzaaxmedova M. Xoja. –Toshkent: "Fan", 1975.
4. Zohidov V. "Miftohi ul-adl" va "Gulzor" haqida. -Toshkent, 1961.
5. M.Холмурадова. "Қутадғу билиг" лексикаси. Фил.фан. бўйича Фалсафа доктори (PhD)дис-Тошкент, 2018.

BUXORO INNOVATSION TA'LIM VA TIBBIYOT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2-son (2025-yil, Fevral) Jurnal 2024-yildan chiqa boshlagan	Jurnal oliy o'quv yurtlarining professor- o'qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o'qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo'ljallangan. Jurnalda nazariy, ilmiy- metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi. Original maket uchun mas'ul: Mirshod SATTOROV Maqolalarni qabul qiluvchi: Nusratov ANVAR	Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar. Bosishga ruxsat etildi 15.02.2025 Tezkor bosma usulda bosildi. Adadi – 5,25 nusxa Buyurtma № 9 Bahosi kelishilgan narxda. “BUXORO DETERMINANTI” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri Namozgoh ko'chasi 24-uy.
--	--	--

**Eslatma: Jurnal “BUXORO INNOVATSION TA'LIM VA TIBBIYOT
UNIVERSITETI” MCHJ va “BUXORO DETERMINANTI” MCHJ Kamolot nashriyoti
tasarrufidadir.**

Jurnaldan ko'chirib bosish tahririyatning roziligi bilan amalga oshiriladi!

<https://scientificjournal.uz/>

